

О.
Д-Р
ЮРІЙ
ФЕДОРІВ

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Rev. GEORGE FEDORIV, Ph. D.

**THE RITUS OF
UKRAINIAN CHURCH**

Roma — Toronto — 1970

Kiev Printers Ltd., 860 Richmond Street West, Toronto, Ontario

П РА Ц І
УКРАЇНСЬКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
OPERA THEOLOGICAE SOCIETATIS SCIENTIFICAE UCRAINORUM

Том

XVIII

Vol.

Свящ. д-р ЮРІЙ ФЕДОРІВ

ОБРЯДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК І ПОЯСНЕННЯ

З передмовою Преосв. Кир Ісидора Борецького
Єпископа Торонтського

Presb. Dr. GEORGIUS FEDORIW

DE RIBITUS ECCLESIAE UCRAINAE

Copyright

Ч. Орд. 29/69

*Дозволяється друкувати і порузається
до шкільного вжитку*

Торонто, 12-го листопада 1969 р.

*† ІСИДОР
Єпископ*

Nihil obstat

Можна пезатати

*† И О С И Ф
Верховний Архиепископ Митрополит*

Рим, 25-го квітня 1970

ВСТУПНЕ СЛОВО

Обряди Української Церкви — це зовнішній вияв віри й богочитання. Вони є духовою скарбницею тисячолітнього надбання вартостей і світогляду наших предків. Церковні обряди Україна прийняла з християнською вірою з Візантії за Володимира Великого й вони впродовж століть пересякли українською духовістю, набрали українських народних прикмет і стали виявом української релігійної ментальності.

Обряди — це виразник богочитання, твір великих умів та уяви Василя Великого, Івана Золотоустого, Григорія з Назіанзу, Єфрема Сирійського, Романа Сладкопівця, Анатолія Константинопільського, Івана Дамаскина, Теодора Студита та багатьох Отців і Учителів Церковних, що жили в перших століттях. Обдаровані великими талантами Святі Отці й Учителі Церкви укладали церковні книги та приготувляли їх до літургічного культу.

Всі ті літургічні книги прийшли на землі України з Греції або з Болгарії. Грецька мова не прийнялася в Слов'янщині і в Україні, тому святі брати Кирило і Методій переклали їх на старослов'янську, яка уважається староукраїнською. Впродовж тисячі літ візантійський обряд скристалізувався у нас, прийняв українські форми і став нерозлучним первнем богочитання в Україні.

В літургічних книгах знаходяться великі скарби духа, неоціненні перлини людських почувань. З них богомольці черпають духові вартості, що відривають їх від земних турбот, підносять їхні думки до неба, скріплюють душевні сили і потішають у прикростях. Глибина і багатство благородних думок уводять богомольця в інший світ, кращий і спокійніший, зближують до Бога та вказують високі прикмети тих святих, що посвячували своє життя Богові.

Обряди Української Церкви — це форма богопочитання, вироблена не лише на підставі Святого Письма, літургичних книг, але й церковної нашої старовини, як відбиток духових перенів української душі. Хто уважно читає чи молиться з літургичних книг, відразу почує з них подих богонадхнення, полюбить літургичні молитви й увесь свій обряд та мелодії церковного співу. В його душі запановує радісний спокій, повсякчасна згода з Божою волею, любов до Всемогучого Творця і культу, яким віддаємо Йому славу і честь.

Крім облагородження душі та всепрощення провин ближнім, літургичні молитви помагають легко переносити всякі терпіння й болі, обиди ближніх і зневаги. Вони прояснюють розум, здержують людські непогамованості, помагають розв'язати проблеми життя і дають спроможність відчутти Божу привабливість у душі.

Обряди, — це форма всенародного моління, це духовий корм, який робить нас здатними легко приймати науку Святого Євангелія. Обряди — це життя душі, яка немов очищується, ясніє, та, скупана в літургичній молитві, набирає блиску і розсудку.

Нам треба докласти багато старань, щоб зберегти наші літургичні обряди як духовну перлину нашої духовости, невід'ємну властивість української душі. А щоби зберегти нашу обрядову традицію, що сотками літ кормила своїми соками українського духа, мусимо повернути назад та вивчати нашу славу минувшину, яка почала вже припадати пилом забуття й затемнена під впливом нововведень чужої практики.

Нам треба орієнтуватися на нашу Церкву, яка впродовж тисячі літ кормила нас своїм духовим кормом, була дороговказом, розбуджувала в нас почуття краси, порядку і була осередком цілого нашого життя.

Без обряду не можемо виявити нашої віри, бо віру виявляємо певними рухами, зверненнями, а то й нашим виглядом під час молитви. Віра також мусить мати форму, яка робить нас здатними розуміти те, про що просимо Бога, за що Йому дякуємо чи про що його благаємо. Вже сама бу-

дова наших святинь збуджує в нас почуття молитовного настрою. А церковний стінопис, літургичний спів, священні одежі, запах тиміаму-кадила вводять нас у світ Божих ідеалів, роблять нас дітьми Всевишнього.

Тому цей підручник «Обрядів Української Церкви» поручаємо усім нашим духовникам, церковним установам і організаціям, а в першу чергу шкільній молоді та всій українській спільноті, як перший і одинокий того роду підручник, який вяснить і розв'яже не одну проблему та вкаже на її вартості української духовости, які зачинають призабуватися. Підручник обрядів Української Церкви повинен відродити в нас свідомість і оцінку духових надбань, навчити нас дорожити ними і завернутися назад до вивчення нашої світлої минушини.

Обряди Української Церкви повинні надихувати наші святині Святим Духом, прикрашувати святістю літургичних молінь, відроджувати припилені скарби. Дух святині повинен завжди панувати в людських душах, кормити їх небесним кормом, їх облагороджувати, відвертати від дочасних журб і турбот.

Вкінці, Обряди Української Церкви мають, крім згаданих завдань, також пригадати українській людині, що вона є членом великого народу, зв'язаного вузлами того самого обряду і одних звичаїв, одною мовою і одним духом. Надприродна сила Божого культу з'єдинить нас усіх українців у світі і додасть духових сил до осягнення завершення Української Церкви Українським Патріархатом у вільній Українській Державі.

† Ісидор
Єпископ

ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ І ЗНАЧЕННЯ ОБРЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Церковні Богослуження, а в першій мірі Божественна Літургія — це глибока містична драма, що підносить людину до піднебесних висот, каже забувати про все земне, а думати про небесне. Цим культом людина освячує себе, переображається і перемінюється на ліпшу.

В Церкві візантійсько-українського обряду, членами якої ми є, немає тих суворих і школених форм, що в католицькій Церкві латинського обряду. Богослуження нашої Церкви — це діалог священика і вірних, це переспів Божественної драми, яка зображує життя, навчання, страсну смерть Христа Спасителя та Його воскресення. В нашій Церкві недопустиме заступництво щирих, сердечних людських співів органами чи іншими бездушними інструментами.

Слово Літургія, тобто спільне служіння священика з вірними, каже, що не сам тільки священик служить Божественну Літургію, але спільно з вірними. Священик вносить прошення до Всемогучого Творця, а вірні благають Його словами: «Господи помилуй», «Подай Господи» чи «Тебі Господи» і т. п. Спільне служіння Божественної Літургії вже так укладене, що кожний вірний може бодай дещо зрозуміти, слідкуючи за формами, рухами, кадженням та іншими обрядами священика. Все те, що бачиться й чується, відповідно настроює і священика і вірних молитовним духом, запалює святим огнем, обоготворює та підносить понад земні справи, до небесних висот, до Божого Маєстату і робить людину іншою, ліпшою, святою.

Впродовж майже 400 літ, від часу повернення української Церкви до єдності з Римом, наша Божественна Літургія втратила багато щодо краси, символіки, величій маєстату. В часі з'єднання української Церкви з Римом

Правобережна Україна знаходилася в межах католицької Польщі, яка не хотіла і не бажала признати українську Церкву католицькою. З'єднання в очах тодішніх поляків — це був тільки місток до ополячення українців. Про з'єднання в нашій розумінні, в очах поляка, не могло бути мови. Тому зараз таки зачалася гірка, трагічна доля української Церкви. Їй завжди закидувано, що вона не католицька, що її церковні практики не різняться від практик у православної Церкві, що не поступає в сторону католицизму, що формою не відрізняється від «схизматської» і т. д. Зараз же за тими закидами пішли заходи, щоб те все усунути, що в очах тодішніх поляків не католицьке.

Пішов натиск і оскарження українських владик, мовляв, не видно католицизму в українській Церкві. Наше вище духовенство пішло полякам на поступки. До Божественної Літургії веліло запровадити деякі новості з римокатолицького обряду, хоч це не годилося ані з нашим літургічним культом, ані з духом Божественної Літургії. Стишено мелодійні співи в наших церквах, щоб уподібнитися до латинських; запроваджено на взір польських «мшалів» великі служебники-літургікони; переношувано літургікони з одного кінця Святого Престола на другий, як у польських костелах; усунено зі Служб Божих «теплоту і губку», бо цього нема в культі латинників; запроваджено дзвінки в часі Служби Божої, умивання рук перед Святим Причастям, бо так є в латинників; Святе Причастя подавано вірним навколішках, як у костелах, а не стоячи, як у нас бувало; запроваджено Святі Причастя і поза Святою Літургією; запроваджено в церкві органи, а іконостаси усувано; Святі Престоли присувано до стін на латинський взір; деформовано св. церковні ризи, щоб уподібнити їх до латинських; занедбувано давні літургічні практики, а на їх місце впроваджувано літанії; запроваджено в церквах проповіді по-польськи та впроваджувано багато латинських практик, не згідних з нашим богослужбовим культом.

Старослов'янське письмо зачало помалу забуватися, бо його місце заступала латинка з літаніями й іншими

практиками. Польські шовіністичні місії на українських землях цілими століттями нищили духове обличчя нашої Церкви та впоювали нехристиянську ненависть до таких же християн — українців православної віри.

З Божого Дому сталася наруга, в Господній культ вкралася ненависть до «місіонерів», з самобутнього і повноцінного літургійного обряду створився гібрид. Нас, крім цього, далі оскаржувано, що ми «схизматики», невірні, не-католики і т. д.

Такі новаторства насторожили цілий православний Схід. Наша Церква стала видовищем і темою критичних зауваг православного Сходу. «Унія» стала каменем спотикання у тих бурхливих часах завзятих релігійних спорів. «Дивіться», — говорили православні, таки наші, українці — «Дивіться, до чого doprowadила унія! Вона нищить наш св. обряд, з наших святинь робить костьоли, нівечить нашу славу літургійну традицію, спадщину св. Отців наших. Унія нас цілком латинізує!»

Очевидно, такі методи католицької Польщі не принесли користи ані св. Церкві, ані польській opinio, ані українцям східного обряду.

Це відвернуло православних від «соединенія святих Божіих Церквей». Їх невдоволення мало повне оправдання, а це спиняло, а навіть перекреслювало ідею унії взагалі. Наше вище духовенство, допускаючи такі зміни в обрядову структуру нашої Церкви, немало причинилося до послаблення унійної ідеї на українських землях.

Коли обрядові нововведення дедалі збільшувалися і стали загрожувати розвалом усієї літургійної структури нашої Церкви, тоді на Синоді в Замості (1720 р.) поставлено межу, поза яку не вільно було йти далше. Та Замойський Синод не був у силі усунути з обряду нововведень, і все те, що до того часу було впроваджено, затвердив. А треба знати, що наше духовенство в тих часах було вже спольонізоване, а в Церкві скрізь віяло латинським духом.

Обставини змінилися з хвилиною, коли західні землі України знайшлися під австрійською владою. Із національ-

ним відродженням, започаткованим Маркіяном Шашкевичем і Головною Руською Радою, почалося відродження і Церкви. Українське духовенство аж тоді побачило, що наша Церква златинізована, і воно взялося за очищення обряду. Точилася довга обрядова боротьба, яка тривала аж до Львівського Синоду 1891 р. Подібно, як на Замойським Синоді, так і тут процес латинщення дещо задержано, але звороту до світлих обрядових традицій нашої Церкви не зроблено. Наша Церква й надалі мала лишитися з літургійно-обрядовою формою ані східною, ані західною.

Та прийшов таки благословенний час для нашої Церкви, час владитва Божого Слуги Андрея Шептицького. З його вступленням на митрополичий престол зачався знову обрядовий рух. Не була це вже боротьба, як раніше, але фермент, з якого зарисовувалось щось нове в цілому житті нашої Церкви. Митрополит, апостол «з'єдинення св. Церкви», перший з-поміж усіх побачив, що наша Церква з таким літургійно-обрядовим обличчям не може причинитися до реалізації унійної ідеї на Сході. Він толерував, а навіть сприяв змаганням вертатись до своїх давніх традицій, до своїх обрядових форм. Він відновив старовинний Орден ченців Студійського Уставу та велів їм держатись у Богослуженнях давніх обрядових форм.

Тому що богослужбові нововведення вже засвоїлися в українському народі, Митрополит веде справу дуже уважно і здержливо, щоб не ранили душ вірних, несвідомих в обрядових справах. Для запевнення розвитку й росту нашого літургійного культу велить впровадити катедру обряду і літургії в Богословській Академії у Львові, яка знайшла свій вияв під світлим проводом тодішнього ректора, нині Ісповідника св. Церкви, Верховного Архієпископа Кир Йосифа Сліпого, Львівського і Київського Митрополита, поворотця з 18-літньої каторги в Советському Союзі.

Щоб очистити обряд з невластивих латинських додатків, Митрополит Божий Слуга Адрей скликає до Львова Міжепархіяльну Обрядову Комісію, складену з

представників усіх тодішніх українських католицьких епархій, включно з заокеанськими, якої завданням було завернути українську Церкву до її давніх літургічних форм, устійнити літургічний обряд і текст наших богослужень та видати їх для вжитку усіх наших європейських і заокеанських епархій.

Це була вже крайня пора, бо літургічна справа ставала щораз більш хаотичною, а кожна епархія витворювала свій власний «обряд». Від 1928 до 1936 р. працювала Міжепархіяльна Комісія і по семи роках устійнила текст богослужень. Щоб цей текст мав обов'язуючу силу, Божий Слуга Митрополит Андрей переслав його до апобати Апостольській Столиці в Римі.

Священна Конгрегація для Східньої Церкви переглядала цей текст упродовж двох років. Комісія, в складі багатьох знавців східнього обряду, відбула 61 засідання для розгляду Божественної Літургії.*) На пленарнім засіданні 10 січня 1938 Священна Конгрегація видала опінію, що на протязі довгих літ не лише літургічні тексти, але й рубрики позмінювано, перекручувано і переінакшено, про що Апостольська Столиця не знала. Римські папи завжди, впродовж століть, підкреслювали в своїх листах і документах, що треба зберігати чистоту східнього обряду і придержуватися найдавніших літургічних текстів.

В 1942 р. вперше Апостольська Столиця почала видавати наші літургічні книги, належно справлені і пристосовані до вимог давньої церковної традиції. Для успішного проведення в життя та обґрунтування літургічних і обрядових форм Священна Конгрегація видала окрему книжечку з поясненнями обрядових рубрик у всіх наших Богослуженнях, що є загально вживані в наших парохіяльних церквах.

Ці пояснення з назвою "Ordo Celebrationis" мають надзвичайно велику вартість для кожного священика, бо подають вказівки, як належить відправляти поодинокі Бо-

*) о. Я. Фединяк: "Чи потрібна реформа нашого візантійсько-українського богослуження?" Логос, Т. XVI. Ч. I, Йорктон 1965.

гослуження. Апостольська Столиця поклала свою печатку, ствердивши непорушність святого літургічного культу для збереження стародавнього церковного обряду, яким століттями торговано, шукаючи за його допомогою політичних користей. Апостольська Столиця заборонила також під гріхом змінити рубрики, обрядові форми та всякі відхилення від обрядової форми й літургічного тексту.

**
*

Щоб дати вислів нашим літургічним традиціям, видаємо цей підручник, який вкаже на цінності, зберігані нашою святою Церквою довгі віки. Були часи, коли народові нашому загрожувала неминуча асиміляція, і треба лише Церкві завдячувати збереження його, як окремої нації. Але були також часи, коли й Церкві загрожував за-непад, і нарід виніс її на поверхню життя, як свій найцінніший скарб.

I.

ЦЕРКВА — БОЖИЙ ДІМ

БОГОСЛУЖЕННЯ І СВЯТИНЯ

Загал українців любить Церкву. Вона ж є джерелом духового життя, лікарем душ, учителькою благочестя і праведности. Церква впроваджує нас в духовий світ святости, що поєднує нас з Богом. В Божому храмі бачимо іконопис із Святого Письма, беремо участь у Богослуженнях, слухаємо читання Святого Письма, яке збуджує в нас молитовні настрої й релігійні почування.

Богослужбові моління — це небесна поезія, яка насолоджує наші душі, живить їх небесним кормом і робить нас здатними приймати легко науку Святого Євангелія.

Наш нарід здавен-давна черпав свою освіту, духовну і світську, з Божих храмів і завдячує своє національне збереження Церкві. Нині ми, розсіяні по континентах усіх частин земної кулі, мусимо вертатися до релігійних практик наших предків і влаштувати наше життя в дусі науки нашої Церкви.

Релігійне життя дасть нам любов і пошану нашого обряду та приверне нам релігійну й національну єдність.

Якщо Церква почне занедбувати свої традиційні цінності й стане позичати в чужих такі частини богослужень, які вже давно чужий релігійний культ викинув або залишив, то це буде зловіщий знак, що культ Божий порушений і пошкоджений.

Байдужість до релігійного обряду означає байдужість до віри. З байдужости легко перейти до пасивности, незаінтересованости, збаламучення і розкладу не лише душевного, але й суспільного та національного.

Треба нам докласти всіх наших сил, щоби зберегти нашу національну і релігійну ідентичність і духовість.

Церква не знає ніяких компромісів у вірі, ніяких неточностей у обряді. Обряд так тісно зв'язаний з вірою, що без обряду ми не могли б нашої віри виявити. Обряд мусить плекати народного духа соками тисячолітньої рідної традиції й релігійного культу. А щоби цю традицію зберегти, мусимо повернути назад, вивчати славу нашу минувшину, яку ми все завдячували нашій Церкві в пишноті її обрядових традицій.

Наша Церква і наш обряд мають стати для нас дороговказом, провідником, підпорою й допомогою, мають стати нам духовою насолодою й розбудити в нас почуття краси й порядку та допровадити до світлого майбутнього Церкви й українського народу.

Краса Божого храму завжди повинна стояти на першому місці. Українська Церква повинна бути в стилі своєї традиції. Церква відіграє в національному й суспільному житті визначну роль. Вона зберігала впродовж тисячі літ нарід як такий, і була учасницею всіх скарбів культури й освіти українського народу. Завдяки одному обрядові Церква мала й буде мати силу перебороти всякі напасті й негоди.

Наші літургічні Богослуження відбуваються в Божих домах, святинях, храмах Божих, або, як нарід наш загально каже, в церквах. Тому в цій нашій праці ми часто будемо уживати цієї популярної назви — «церква». Під цим словом треба розуміти святиню, Божий дім, Божий храм.

Дім Божий має бути достосований до духа богослужбових відправ. Має бути побудований за нашими традиціями, на найкращому місці й у своєрідному стилі. Зі стін святині має промовляти наука Господня, списана у Святому Письмі. Велич і краса Божого дому має впливати на душі і настрої богомольців і доповняти цей духовий корм, який вони черпають з богослужень.

В літургічних відправах часто звертається священнослужитель в молитвах до Бога, щоб поглянув на святий храм цей і щоб освятив тих, що люблять красу Його дому. Любов до дому Божого — це немов запашний квіт

у людській душі, промінь серед ночі, джерело свіжої води в пустині. Людина, що любить Божий дім, інакше в ньому почуватється, інакше в ньому молиться, виносить більше користі з Богослужень і відчуває себе щасливішою.

Тому Божі дома повинні бути надхнені Святим Духом, овіяні святістю ікон, мелодійним співом і стінописом композицій із Святого Письма. Дух святині має завжди панувати в людських душах, а Богослуження мають бути їх кормом.

Мелодії Богослужень мають облагороджувати наші душевні почування, відвертати увагу від дочасних-земних турбот, а звертати їх до нескінченно-вічних, пригадувати нам велич Господню і те щастя, яке Він для нас приготував у помертньому житті.

Цей підручник обрядів нашої Церкви нехай буде провідником у нашому духовному житті, джерелом духової обнови для Всечесного Духовенства, церковних діячів і всіх мирян, а передусім шкільної молоді. Цей підручник спрямує їх до джерел прадідної нашої величі і благочестя, покаже красу й силу наших Богослужень, упорядкованих святими Отцями і надхнених Святим Духом. Нехай з нього промовляє прабатьківська велич і слава наших святинь, нехай відроджує в душах зерно євангельського сівача, що паде на добрий ґрунт і приносить стократний овоч, нехай пролита кров мільйонів наших батьків і матерів за віру й народність зростить наші релігійні й національні почування до нового життя у світлі прадідних наших традицій, у величі літургійної краси, у славі щирого богочитання.

В розсіянні по всіх континентах земної кулі — ми могли тільки скарби нашого духа зберегти, вартості віри й Божого культу. Ці жемчуги духа нам не вільно легковажити. Їх треба плекати як незнищений заповіт наших батьків, як невмирущу вартість наших днів. Нам треба поглянути в минуле нашої Церкви, вивчати її історію й вибирати з неї те, що було найцінніше і виносило наш нарід на вершини слави й добробуту. А тими вартостями була все згода і любов та пошана до всього, що Боже і святе.

ДІМ МОЛИТВИ

Слово церква походить з грецького «кіріякон». Від цього слова взяли назву й інші народи для своїх домів молитви: німці називають «кірхе», англійці «чирч», поляки «церкев», чехи «ціркев».

Константинопільський патріарх Герман називає Церкву «Христовим тілом і Христовою невістою, очищеною водою святого хрещення, зрошеною кров'ю Спасителя, одягненою у весільну одержу й відзначену миром Святого Духа». Церкву, каже св. Герман, предсказали пророки, оснували апостоли, прикрасили ієрархи і прославили св. Мученики. Головою її є Христос Господь і вона має євангельський закон, бореться зі злом під Христовим знаменом та провадить вірних до вічного щастя.

В церкві збираються вірні на молитву, щоби прославляти Бога, Йому дякувати і Його просити про вічні й дочасні добра.

Кожна церковна громада має свою церкву, дім молитви з іменем свого патрона, як, нап., Пресвятої Троїці, Святого Духа, Пресвятої Богородиці. Патронами є звичайно ті, що їх Церква почитає й установила окремі дні для їх почитання: Різдво Христове, Воскресення Господнє, Воздвиження Чесного Хреста, Різдво, Успення, Благовіщення Пресвятої Богородиці й інші.

Солунський єпископ Симеон так пише в 128 главі: «Всякий храм, посвячений Богові, є Його домом і Він перебуває в ньому.¹⁾ Патрон, що його має церква, також перебуває в ньому, немов у своєму домі. Він перебуває там духом і діє божественною благодаттю й силою».

Храми Божі повинні відзначатися красою і вибагливістю.

В Святім Письмі згадується, що Єрусалимська святиня, збудована Соломоном на горі Морія, була знана в цілому світі із своїх багатств і краси.

В апостольських часах вірні сходилися на молитву до Єрусалимської святині, а Євхаристійну жертву прино-

1) Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 128.

сили в приватних домах. Згодом будували окремі святини, однак погани в часі переслідувань християн їх знищили. Тоді християни викопували на кладовищах підземні хідники й там упоряджали доми молитви. Там вони сходилися на «ломання хліба». Підземні хідники й доми молитви заховалися до сьогодні з назвою «катакомби».

У перших віках християнства Христова Церква була переслідувана й вірні мусіли скриватися з релігійними практиками від ока поган. Найпевнішим захистом — були, власне, катакомби. Визнавці Христової науки держали кладовища у своїй опіці, творили похоронні установи, ховали померлих, щоб тільки тодішні поганські державні урядовці не мали змоги відкрити їхні релігійні практики.

Не лише в римських катакомбах практиковано християнську науку. Подібні катакомби були в Неаполі, на острові Сіцилії, на грецьких островах, в Азії, були теж вони й на українських землях, в Криму.

Доми молитви в катакомбах пригадують нинішній устрій нашої Церкви. Святилище було відгороджене від храму вірних перегородою, а на середині святилища стояв чотирикутний жертвник з мощами святих мучеників.

В перших віках християнства переслідувані християни вміли порозуміватися таємними знаками, які рисували на стінах чи просто на піску. Такими знаками були символи: риба (по-грецьки «іхтіс»), якір, лодка, голуб, оливна галузка, пальма, ягня з галузкою виноградини і рівнобічний трикутник. Всі ті знаки творили символіку визнання християнства. Ось значення окремих символів:

Риба (іхтіс); кожна початкова літера грецького слова означає: Ісус Христос Син Божий Спаситель.

Лодка означає Церкву, яка зберігає вірних серед бурхливого моря;

Голуб означає безсмертну людську душу;

Оливна галузка зображує людські чесноти й добрі діла;

Ягня з галузкою виноградини означає самого Христа Спасителя;

Рівнобічний трикутник означає Пресвяту Тройцю.

Визнавці Христової науки знаходилися також і між високими римськими урядовцями. Знаки на стінах, на камені чи просто на піску помагали християнам себе взаємно знайти й удержувати між собою зв'язок, щоб уникнути переслідувань.

БУДОВА ЦЕРКОВ

В 313 р. Константин Великий видав т. зв. Медіолянський едикт, яким проголосив свободу християнської Церкви. Сам він побудував церкви в Римі, Нікомедії, у Вифлеємі над яскинею Різдва Христового. Будувала храми Божі також і його побожна мати, св. Олена. В Єрусалимі збудувала вона на Господньому Гробі церкви св. Анни й Успення Пресвятої Богородиці, Тайної Вечері на горі Сіон і Вознесення Господа Нашого Ісуса Христа на Оливній Горі.

Не лише Константин і його мати, св. Олена, будували Божі дома. Будовано їх усюди, де тільки жили християни. Як лише втихли переслідування, на початку III ст., за Олександра Севера, будували вже християни церкви. Про це свідчать скарги християн, що погани розвалюють їхні святині.²⁾ Діоклетіян наказав замкнути християнські церкви, а деякі навіть зруйнувати, як про це пише старовинний історик Євсевій.³⁾ Імператор Галлієн видав декрет до єпископів, щоб вони підбирали місця під будову церков достойні й на них будували святині.⁴⁾ З тих часів узявся звичай посвячувати місця, вибрані під будову святинь, та відрізняти ті місця від усіх інших, як про це говорить Євсевій у церковній історії, кн. X., глава 3. Там читаємо, що в Тирі збудовано і посвячено в 335 р. святиню, а довершив це св. Константин Великий.

При подібнім посвяченні виголосив промову св. Августин. В 341 р. також посвячено церкву в Єрусалимі в приваності багатьох єпископів і пресвітерів.⁵⁾

2) Arnobius: "Adversus Gentes", I. IV.

3) Eusebius: "Historia Ecclesiae", I. VIII., глава 2.

4) Там же, I. VII., гл. 13.

5) Eusebius: "De Vita S. Constantini". Книга IV., глави 43-46.

Вже в давнину була заборона служити богослуження в святині, яка ще не була посвячена. Св. Атанасій був покликаний до відповідальності за те, що відправив Святу Літургію в великій олександрійській церкві раніш, ніж вона була посвячена.

У перших віках християнства, крім церков, можна було відправляти Богослуження також і в монастирських та в публічних молитовницях і на кладовищах - цвинтарях.

Церква має також і символічне значення. Тому що в церкві перебуває Христос Господь у Пресвятій Євхаристії, вона символізує образ Христа Спасителя. В церкві збираються на молитву всі її члени; тому вона символізує також Христове царство на землі. Церква є також образом правдивого християнина за словами св. апостола Павла.

З хвилиною, коли церковні громади були поділені на парафії (грецька назва паройкія), будовано парафіяльні церкви, яких настоятелями були постійно проживаючі й відповідальні за порядок в церкві священики, звані парохами. Парох був головою не лише Божого дому, але і всієї церковної громади.

В Україні здавна святині, крім своїх патронів, мали також і практичні назви. Церква, що в ній служив Богослуження митрополит, називалася митрополича катедра. В осідку єпископа, де єпископ відправляв Богослуження, мала назву єпископська катедра. Крім тих святинь, були теж ще і капітульні, колегіяльні, монастирські, братські та інші.

**

Всі ті церкви в давнину були вибагливі й багато прикрашені. Деякі з незначними поправками стоять і до сьогодні.

Старохристиянська форма церков була в базиліковім стилі. Коли Римське Цісарство було поділене на дві частини, Східньоримське і Західньоримське, тоді й будови церков дістали виразну різницю. Християнський Схід прийняв візантійський стиль, а християнський Захід

Церква.

— кілька стилів, між якими вибивається на перше місце готичний.

Українська Церква, приймаючи християнство з Візантії, прийняла й візантійський стиль, який упродовж століть засвоївся в Україні та прийняв незначні архітектонічні зміни.

Візантійський стиль відзначається округлим, півкулястим накриттям церкви, званим куполою або банею. Баня має символічно представляти небозвід, який обіймає всесвіт. На верху бані будують звичайно на середині бані малу наче будівлю, прикриту малою кулею або грушкою з хрестом на верху. Ця підбудова, на якій спочиває куля з хрестом, називається ліхтарня.

Здавен-давна будували церкви в Україні на фундаментах у формі рівнораменного грецького хреста, прямокутника або лодки. Для будови Божих храмів кожна християнська громада вибирала видні й почесні місця. Будови були звернені престолом до сходу сонця, а під час відправи богослужень священник і вірні були звернені лицем до сходу.

Схід сонця символізує світло Христової науки. Як соняшне світло розганяє нічну темряву, так і світло Христової науки просвічує уми й душі своїх визнавців. Як сонце оживляє своїм світлом і теплом тваринний і рослинний світ, так і наука Христова оживляє віру в Його Божество. Схід — це символ соняшного, теплого й життєдайного дня. Тому християнські громади вже в часах поширення християнства дуже дбали, щоб і священник і вірні задержали цю важливу символіку зі зверненням обличчям на схід під час літургічних молій.

Зразком візантійського стилю є церква св. Софії, Премудрости Божої в Константинополі (Стамбулі). Її збудував цар Юстиніян 532 р. Стіни цієї святині були грубо золочені й інкрустовані синім мармуром зразками геометричних фігур на взір української вишивки.

В 1453 р. турки здобули Константинопіль і церкву св. Софії, гордість цілого християнського Сходу, перемінили на мусулманський мечет.

На Заході було кілька церковних стилів: романський, готичний, ренесансовий, бароковий і рококовий. Західні стилі мали деякий вплив на стиль візантійський в XVII і XVIII ст.

Зокрема, під впливом західних стилів на місцевому національному ґрунті виник славний стиль козацького барокко, в якому збереглися деякі цінні церкви в Україні.

ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ ЦЕРКВИ

Впродовж двох тисяч літ задержався той самий устрій церкви. Так, як Господь перебуває в трьох Божих Особах, так і Христова церква поділена на три частини.

Входимо до церкви через малий прибудівок, званий притвором. Є це місце, прикрите дахом, який опирається на чотири або й більше стовпів. В старовину притвор, згрецька «екзонартекс», мав практичне застосування. Там відбували покуту покутники і просили молитов у тих, що входили до церкви; там також перебували катехумени, що були зголошені до хрещення на кінцевій частині Святої Літургії. Зовнішній притвор має ще й другу назву — «рай». Проспер Аквітанський думає, що назва «рай» походить від ікон, розвішених у притворі Адама і Єви. Постаті наших прабатьків мали пригадувати покутникам первородний гріх у раю і додавати витривалости в їх покаянні.⁶⁾ В тому ж нартексі приготавлилися також покайням оглашенні до хрещення, крім грішників, які провинилися чимнебудь проти науки Христа Господа.

Крім зовнішнього притвору, був ще і внутрішній, згрецька званий «есонартекс». У внутрішнім притворі, близько входових дверей, знаходилася посудина з водою, в котрій вірні, входячи до церкви, умивали собі руки на знак чистоти серця й думки. Посудина ця мала форму чаші або миски, зроблена була з камінного, мармурового або мосяжевого матеріалу. В давнину там переховувалася свячена йорданська вода, якою хрестили дітей або

⁶⁾ Epist. ad Demetriad. c. 10.

оглашених, що вже відбули час підготовки і ставали дійсними членами Церкви.

Крім оглашених, що, відбуваючи покуту, приготувалися до хрещення, стояли також у притворі грішники, що через гріхи були виключені з Церкви й мусіли відбутися часто велику покуту, щоб могли знову стати її членами. Тут вони стоячи молилися і просили вірних, які входили до Божого дому, щоб за них молилися, а часто й сповідалися зі своїх гріхів. Вони були там наражені на несприятливу погоду, дощ, холод і спеку, тому й назву дістали від латинського слова «гіемантес», а тому, що просили вірних помолитися за них, називано їх плачущими, златинська «флентес».

Акти Наннетенського Собору з 658 р. подають, що в притворі ховано померлих.⁷⁾

У притворі було також місце для жебраків і позбавлених всяких засобів до життя, які просили милостині й молилися за милосердних подавців милостині.

Притвор вважається первісним домом молитви. У притворах стояли оглашенні не тільки під час Святих Літургій. Там відбувалися лекції катехизму для оглашених.

Симеон Солунський у своїм творі про св. храм пише, що «притвори називаються початком храмів Божих, тобто домами оглашених. Там оглашенні стають учасниками Божих Тайн тільки дивлячись і слухаючи. Вони тільки мовою визнають і співають славу Господеві, а позбавлені права стояти разом з вірними і з ними спільно молитися. Ті грішники, що не можуть єднатися з вірними, мусять бути від них відділені».⁸⁾

Були також і такі церкви, що в них не було внутрішнього притвору. Оглашенні і покутники входили в середину тих церков, у храм вірних і ставали під задньою стіною, при входових дверях. Симеон Солунський ось так

⁷⁾ In ecclesia nullatenus sepeliantur, sed in atrio et porticu, aut in exedriis ecclesiae.

⁸⁾ Симеон Солунський: "Про св. храм", 154 глава.

говорить про них: «Так стоїть у храмі благочестивий на-
рід, і являє собою видимий та невидимий світ. У храм
входять тільки благочестиві люди, які визнають співами
Владика неба і землі. Тут нема ані нечестивих, ані без-
вірників так, як у Христа нема нічого спільного з дияво-
лом. А ті, що хоч і благочестиві і Христову науку визна-
ють, але ще не просвічені і не прийняли ще Божественного
хрещення, стоять у послідній частині храму, під стіною,
при входових дверях. А невірні, яких Церква ще не при-
печатала своїм благословенням, не можуть бути її члена-
ми. Також і ті, що по охрещенні відвернулися від Бога
або осквернили себе братською кров'ю, тобто вчинили
вбивство або допустилися чогось іншого такого, що їх
відлучує від єдності з вірними, не можуть з ними една-
тися».⁹⁾

Далі в 153 главі Симеон Солунський дає свідоцтво,
що не всі покутники виходять з дому Божого разом з ог-
лашеними: «Поперше, не всі належать до числа вірних,
які виходять з Божого дому разом з оглашеними. Тепер
виходять тільки оглашенні, які відреклися віри й позбави-
ли когонебудь життя. Тільки ті, які прийняли хрещення,
остаються в храмі Божім і тільки вони виконують особ-
ливий подвиг покаяння, визначений святими отцями. Ін-
ших виводять з церкви в той час, коли мають совершатися
св. Тайни й вони стають на паперті або там, де їх постав-
лять стояти (в притворі)».

«ОГЛАШЕННІ»

Оглашенні — це особи, зголошені до св. Тайни
Хрещення. Перед тим, як їх допущено до св. хрещення,
вони мусіли відбутися довгий курс катехизації, тобто нав-
чання про Христову науку. В «Кормчій книзі», яка є дже-
релом богословських наук у Східній Церкві, ось так напи-
сано: «Оглашений — це той, котрого прийнято до числа
зголошених до хрещення. Їх навчають живим словом

⁹⁾ Там же, 152 глава.

правд віри, їх проголошується і приготовляється до св. хрещення».¹⁰⁾

Дехто твердить, що тепер не може бути оглашених так, як це було в давнину. Нині стають християнами всі зараз по хрещенні, ще малими дітьми, а не дорослими, як це було в старовину. Також чути нині голоси, що ектенія оглашених, яку співають зараз по прочитанні євангелія, повинна бути пропущена.

Такі погляди противляться 19 правилу Лаодикейського Собору, яке ось так звучить: «Найперше, після проповіді єпископа, треба окремо виголошувати молитву за оглашених, а коли вони вийдуть, виголошувати молитву за каянників».¹¹⁾

Симеон Солунський у творі Про св. храм, в 74 главі пише: «Знаю, що декотрі осуджують те, що ми поручаємо, щоб оглашенні виходили з церкви, а оглашених нема. Люди, що так говорять, помиляються. Вони не ознайомлені з наукою Церкви ані її таїнством. Поперше, оглашенні — це всі ще не охрещені, що над ними зараз по народженні проказуються священні молитви. Ті, що над ними не прочитано священних молитов і їх ще не охрещено, не є християнами».¹²⁾ За них ми молимося в окремій ектенії, а особливо під час св. Чотиридесятниці. В Службі Преждеосвященних Дарів молимося в додаткових ектеніях за тих, що приготовляються до просвічення. По-друге, оглашенні — це ті, що попали в сіті нечесних людей і, хоч скривають свою віру в серці, стараються увільнитися від нечесного товариства і знову з'єднатися з Церквою. Оглашенні — це також і іновірці та ті, що повернулися до віри Христової, але ще не є миропомазані. По-третє, оглашеними можуть називатися всі ті, які попали в якінебудь гріхи, напр., вчинили вбивство або який ін-

¹⁰⁾ "Кормча Книга", 24 ст.

¹¹⁾ Правила св. Поместного Собора Лаодикейського, Москва 1893, Правило 19, стор. 166.

¹²⁾ Симеон Солунський: Про Святий Храм, 74 глава.

ший тяжкий гріх. Таким заборонено приступати до св. Тайн, їм дозволено тільки бути присутніми на Богослуженні і слухати Божого слова. Цей дозвіл дали св. Отці тільки задля їх любови до людей і виrozumіння, бо колись і вони часто впадали в гріхи».

Отже, оглашенні — це нехрещені, ті, що знайшлися в неволі поган і не можуть визнати Христової віри, іновірці, що прийняли православну віру, тільки ще не миропомазані, і врешті покутники, які через гріх позбавлені Святого Причастя.

До числа оглашених можуть бути зараховані ще й ті, що покинули Церкву й живуть не розкаяні. Свята Церква завжди молиться за тих заблудивших, щоб Господь відкрив їм Євангеліє правди, приєднав їх до Святої Церкви, просвітив їх розумом благочестя та приєднав їх до вибраного Свого святого стада.

Врешті кожний вірний, коли сумлінно розміркує, повинен зарахувати себе до числа оглашених і просити, щоб Господь очистив і його всі таємні согрішення та зберіг його від відхилень від Христової віри й благочестя.

ЧОТИРИ РОДИ ПОКУТНИКІВ

Св. Василій Великий ділить покутників на чотири роди: 1) плачучі, 2) слухаючі, 3) припадаючі, або преклоняючі коліна і 4) ті, що стоять разом з вірними.

Цей Святий у 83 правилі, що входить до «Кормчої книги», ось так пише: «Ті, що діють як волхви та тримаються поганських обичаїв або впроваджують певні особи до своїх домів заради досягнення чародійств і заради очищення, нехай підлягають правилу шестилітньої покути: один рік нехай будуть плачучими, один рік слухаючими, три роки припадаючими і один рік нехай стоять із вірними, а тоді нехай будуть прийняті (в число вірних)». ¹³⁾

¹³⁾ "Правила св. Василя Великого", Москва 1893, правило 83.

Плачучі — це останній рід покутників, що несли на собі найтяжчий образ покаяння. Вони стояли на паперті, тобто в зовнішній частині притвору, на сирій землі, одягнені в грубу одержу. Вони низько кланялися кожному, хто входив до церкви, просили прощення своїх гріхів і святих молитов, щоб могли наново бути прийнятими до Церкви.

Плачучим не вільно було входити в храм вірних. Там, на паперті, вони були часто на дощі й холоді, їх присипав пил і бруд. Анкирський Собор називає плачучих у 17 правилі «обуреваемими»: (Обуреваемі або біснуваті — оволоділи або поїняті злою силою). «Їх не допускається в церкву й вони моляться зовні, якщо так випаде, то на вітрі і під дощем».¹⁴⁾ Отож, вони мусіли терпіти і холод і бути часто на дощі.

В п'ятім правилі Неокесарійського Собору так говориться про плачучих: «Якщо оглашений знайдеться між слухаючими і згрішить, нехай буде з церкви видалений».¹⁵⁾ Антіохійський патріарх Валсамон так пише про друге правило Діонісія Олександрійського: «Предхраміє», тобто внутрішній притвор — це місце другого роду покутників, званих слухаючими. У внутрішнім притворі не дозволено стояти тим, що їм заборонено входити в церкву. Вони мають там у зовнішній частині притвору стояти і плакати». Святий Григорій Чудотворець каже, що плач повинен бути зовні Божого дому. Там грішники повинні стояти і просити тих, що входять у Божий дім, щоб за них помолилися. Святий Григорій розуміє під виразом «зовні храму» паперть. Такої самої думки є і Властар, що покутники діляться на чотири частини: плачучих, слухаючих, припадаючих і стоячих з вірними. Плачучі стоять за дверима Божого дому і просять у тих, що входять, і в тих, що виходять, святих молитов і прощення їм гріхів.

Деякі дослідники старовини думають, що в зовнішнім притворі стояли між плачучими також і ті, що

14) "Правила Помѣстныхъ Соборовъ", Москва 1893, правило 17.

15) Там же, правило 5.

приготовлялися до св. хрещення. Однак це місце було призначене тільки для покутників найтяжчого ступеня.

Слухаючі — це рід покутників, які мали право стояти у внутрішній частині церковного притвору, що в деяких церквах називався трапезою. Там, де церкви належали до чернечих обителей, ченці по своїх богослуженнях обідали у внутрішньому притворі церкви і від того він дістав назву «трапеза». Святий Григорій пише в 12 правилі: «Плач відбувається зовні молитовного храму, де стоїть грішник і просить вірних, що входять, щоб вони за нього молилися. Слухання буває в середині, за дверима, у притворі, де грішник повинен стояти до ектенії про оглашених і тоді виходити». Властар пише так: «Слухаючі, що стоять при дверях т. зв. притвору, по вислуханні божественного писання (Святого Письма) й духовної науки, повинні виходити з оглашеними». ¹⁶⁾

Припадаючі — це ті покутники, що мали право увійти до середини церкви одними дверима із притвору і бути учасниками Богослужень, однак близько входових дверей. Властар пише в 6 главі, що припадаючі — це ті, що стоять в середині храму, поза амвоном, а коли диякон візве «Оглашенні ізидіте», тоді вони виходять з оглашеними».

В п'ятім правилі Неокесарійського Собору припадаючих названо «преклоняючими коліна». Про них так говорить Собор: «Оглашений, що входить в церкву і стоїть у групі оглашених, є обтяжений гріхом, а як був зачислений до групи преклоняючих коліна, нехай буде приділений до групи слухаючих св. Письма, перш ніж буде звільнений від гріха». ¹⁷⁾

П'яте правило того ж Собору говорить: «Коли оглашений согрішить і стоїть у ряді тих, що преклоняють коліна, повинен вийти з церкви».

Припадаючі і преклоняючі коліна по скінченні мо-

¹⁶⁾ "Правила Помѣстных Соборов", правило 5.

¹⁷⁾ Там же, правило 5.

литви про оглашених, якщо хотіли, то могли через цілу Святу Літургію стояти в притворі. Друге правило Канонічного Послання Діонісія Олександрійського каже, що таке стояння починається до більшої їхньої скрухи.¹⁸⁾

Стоячі з вірними — це ті, що стояли в середині храму, брали участь у всіх молитвах, співах та інших літургійних практиках до кінця Святої Літургії, однак ще не були достойними приймати Святе Причастя. Ці стоячі належали до того роду покутників, що несли свій тягар покаяння враз із вірними. Святий Григорій Чудотворець пише в 12 правилі: «Чин припадаючих відбувається так, що покутник стоїть у середині Божого дому і виходить з нього враз з оглашеними».¹⁹⁾

Причасники — це немов п'ятий і кінцевий рід покутників, які, хоч удостоїлися причастя Святих Тайн, однак не були зовсім звільнені від грішних упадків. Вони могли стояти разом із вірними в середині Божого Дому, молитися разом з ними, співати пісні, однак не мали повних привілеїв, якими втішалися ті вірні, які в нічому не осквернили свого попереднього життя. Тому вони в деякому відрізняються від вірних праведників, і їх св. Григорій називає в 12 правилі свого канонічного послання причастившимися.²⁰⁾ До цього п'ятого роду покутників належали також оглашенні.

Хоч сьогодні нема поділу між вірними, все ж таки в народі одні вірні уважаються більше, а другі менше праведними. В парафіяльних церквах вірні себе взаємно добре знають, знають про участь у богослуженнях і місце в Божому Домі.

¹⁸⁾ "Правила Святих Отець", Канонічне Послання св. Діонісія, архієпископа Олександрійського, правило 2.

¹⁹⁾ Там же. "Канонічне Послання Святого Григорія, архієпископа Неокесарійського, Чудотворця", правило 12.

²⁰⁾ Там же.

ХРАМ ВІРНИХ. АБО КОРАБЕЛЬ

В давнину з внутрішнього притвору до храму вірних провадили трое дверей: посередині «красні двері», що відповідали царським вратам в іконостасі, а по боках північні і південні, що відповідали північним і південним дияконським дверям. Красні двері мають назву від прикрас, якими ті двері були оздоблені під час процесій і хресних походів з чесним хрестом, з плащаницею і т. п.

В одному давньому слов'янському служебнику читаємо: «На вечірні чи на литії диякон входить разом із священником північною стороною в супроводі горючих лампад зі всім церковним почетом. Вони переходять красними дверима і стають у притворі».¹²⁾ Двері ті називаються також церковні, тому що впроваджують вірних із притвору в церкву. Вони ведуть у саму церкву і називаються також церковними великими вратами.

В декотрих храмах церковні, чи красні двері закриваються завісою подібно, як царські врата. В декотрих храмах, замість церковних, чи красних дверей, є тільки отвір, де мали б бути двері. Той отвір вільний, нічим не закритий і з внутрішнього притвору можна все бачити в храмі вірних та брати участь у літургічних богослуженнях.

Храм вірних — це властивий дім молитви. В храмі вірних відбуваються Святі Тайни: Священства, Подружжя, Покаяння, Хрещення, Миропомазання. Церковний Устав храмом називає тільки середню частину цілого храму, тобто храм вірних, або церкву. В молитвах під час посвячення церкви говориться: «Дозволь (Господи) завершити освячення цього храму, збудованого на Твою славу...» Св. євангелист Лука пише: «Дом мой — дом молитви єсть» (Лк. 19, 46). Св. апостол Павло пише в 1 посланні до Коринтян: «Якщо б отже зібралася вся церква разом і всі почали говорити мовами...» (1 Кор. 14, 23). Той сам апостол пише до Тимотея: «Щоб ти знав, як належить поступати

¹²⁾ Большой Треник: "Чин Освященія Храма", Москва 1832, лист 28.

в Божому Домі, який є церквою...» (1 Тим. 3, 15). В Діяннях так він пише: «І великий страх огорнув усю церкву...» (Діян. 5, 11). Храм Господній, Дім Божий називається також церквою, тобто місцем, де вірні збираються на молитву, на участь у Богослуженнях, на прийняття й участь у Святих Тайнах, на чини великого й малого водосвяття, похоронів і под. Св. апостол Лука пише: «І прийшов до церкви та почав виганяти продаючих у ній і купуючих. І сказав їм: Писано є: дім мій є домом молитви...» (Лк. 19, 45-46).

Під одним дахом бувають кілька храмів Божих: побічні, другорядні церкви і молитовниці повинні мати також свої іконостаси.²²⁾ Кожна побічна, чи другорядна церква або молитовниця має своє найменування, тобто свого небесного патрона. В одній і тій самій будівлі упорядкують часто кілька Божих Домів. Один, обширніший називається головний, а інші — приділи, або параклиси.²³⁾

Храм вірних — це найобширніша частина, яка вміщає в собі вірних даної парафії, або церковної громади. Іконостас відділяє храм вірних від третьої і найважливішої частини церкви, святилища. Святилище стоїть на підвищенім місці, званім солея. Ця солея є випущена в храм вірних від східньої сторони. На обох краях солеї, на південнім і північнім краях є місце для читців і півців, яке називається в типіконах «лики». Лики зображують небесні лики ангелів, які співами віддають Богові славу.²⁴⁾ Читці і півці називаються також клирики, яких у давнину вибрано жеребом для співання і читання псалмів. Тому й місце на солеї, де приміщуються клирики, називається — **клирос**. Слово клирос — слово грецьке і означає жереб. У Діяннях апостолів сказано: «І впав жереб на Матвія і його причислено до одинадцяти апостолів». (Діян. 1, 26). При кожнім лиці є хоругов, яка символізує небесну опіку в боротьбі зі злом, з ворогом спасіння душ. Так, як во-

²²⁾ Ordo Celebrationis, Romae 1952, стаття 6, стор. 4.

²³⁾ Никольскій К. "Пособіє Устава Богослуженія". Ст. Петербург, 1900, стор. 2.

²⁴⁾ Там же, стор. 27.

енна хоругов зображує знамено перемоги над ворогом, так і церковна хоругов означає перемогу Церкви Христової над ворогом Його науки. Церковні хоругви мають місце на передї вірних, близько клиросів.

Клироси відгороджені від решти вірних решіткою, або парканцем. Ця незначна перегорода означає, що ті, які співають у храмі славу Господню і совершають богослуження, мають визначніше місце перед Господом, як інші.

Вірні входять до церкви церковними дверима, що є по обох сторонах красних дверей. Красними дверима входить тільки архиєрей і його асиста, тобто церковна прислуга. Правими або південними входили чоловіки, а лівими або північними — жінки. Храм вірних був звичайно перегороджений пілястрами і як чоловіки, так і жінки були в храмі відділені від себе.

В багатьох церквах залишився цей прадавній звичай, що чоловіки стають у церкві по правому південному боці, а жінки — по лівому, північному. В декотрих храмах чоловіки стають напереді, перед самою солеєю, а жінки ближче церковних дверей: молодші спереду, старші заду.²⁵⁾

СТІНОПИС

Стіни Божого дому звичайно розмальовують композиціями, взятими із Святого Письма: Святилище, тобто вівтар — подіями з життя Христа Спасителя, а храм вірних — притчами Нового Завіта. В притворі бачимо часто зображення біблійних подій Старого Завіта. В зовнішнім притворі часто можна побачити зображення, які немов наставляють і остерігають вірних від гріховних упадків.

Святі ікони не лише пригадують людям про правди віри, історію Христової науки. Вони також і оживляють приспаних у вірі людей, заохочують до наслідування в чеснотах, якими відзначалися Божі угодники. Святі ікони були введені не самою волею людей. Вони були передані

²⁵⁾ Пелеш Ю. "Пастырское Богословіе", Відень 1885, ст. 352-353.

Церкві з Божої волі. Предобрий Господь передав Своїй Церкві всі зображення чудес на св. іконах, на стінописах, і украсив її немов царською багрянницею, щоб вони свідчили про Його святу науку. Ікони в церкві не повинні зображувати інший зміст, а тільки те, що передає нам Святе Письмо.

В Старому Завіті Господь повелів Мойсееві урядити в Скинії образи: «Виготовиш дощинку зі щирого золота і вирісуєш на ній у вигляді печатки: Святе Господеві.» (Ісх. XXVIII., 36). Господь повелів Мойсееві спорядити образи на взір поганських богів, але для Своєї слави. Повелів спорядити Кивот Завіта і двох херувимів: «виготуєш двох херувимів з золота і поставиш їх по обох кінцях віка... суцільно з віком зробите ви херувимів по обох кінцях його» (Ісх. XXV., 18, 19). Потім Господь повелів Мойсееві зробити мідяного змія і дві камінні скрижалі: «Витеши собі дві кам'яні таблиці, такі як перші, і я напишу на них слова, які були на перших таблицях, що ти їх зробив» (Ісх. XXXIV, 1). А премудрий Соломон: «ви-роби на дверях херувимів... покрій їх золотом» (3 Царств IV., 35). Пророк Давид сказав: «Господи, я полюбив красу Твого дому і те місце, де є Твоя слава» (Пс. 25). Далі сказав: «увійду в Твій дім і поклонюся Твоєму святому храмові в Твоїм страсі» (Пс. 5).

Почитання ікон має зовсім інший сенс і різниться від почитання поганських ідолів. Ані барви, ані матеріал, що на ньому намальовані ікони, не мають ані божества, ані сили. Християни почитають зображення на дошці чи на полотні барвами.

ІКОНОПИСНА ЛІТЕРАТУРА І ПЕРЕКАЗИ

В Новому Завіті іконостас пішов від самого Христа Спасителя. Одного разу едеський цар Авгур післав свого визначного мистця, щоб намальовав портрет Ісуса Христа. Однак мистець не міг виконати доручення царя. Обличчя Спасителя ясною такою величчю і світлістю, що мистець утратив контролю над своєю вмістістю й повернув з нічим.

Але Спаситель бажав лишити Свій образ для людей і в останню годину перед Своєю смертю на хресті сам приложив рушник до Свого Пресвятого обличчя, поданий св. Веронікою, на якому лишилася відбитка Його Пресвятого лиця. Про цю подію сказано в Четьї-Мінеї під днем 16 серпня.

Старовинний церковний історик Євсевій пише в своїй історії (Книга 7, глава 18), що в Кесарії жила жінка, яка хворіла на кровотечі. Вона поклала образ Спасителя, а перед тим образом виросло дерево, яке виліковувало всякі недуги. Той сам історик пише, що ікони святих апостолів Петра і Павла, які були мальовані на дошках, збереглися до його часів.

За життя Спасителя й апостолів на землі ікони були вже почитані. Св. Іван Дамаскин про це говорить у своїм слові на неділю Православ'я: «Святий апостол Лука найперше написав образ Господа нашого Ісуса Христа і Його Пречистої Матері, а потім св. апостолів і пророків». Старовинні письменники кажуть, що коли ікону, написану св. апостолом Лукою, принесено до Пречистої Диви Марії, Вона поблагословила її і сказала: «Благодать Мого Сина і Моя нехай буде з нею». Зараз по благословенні Богоматері зачали діятися чудеса на тій іконі. В Євангелію написано, що: «Багато інших знаків зробив перед Своїми учениками, що їх не записано в цих книгах» (Йо. XX., 30).

В Апостольських Діяннях написано: «передавали їм до заховання устави, що їх постановили апостоли і старці в Єрусалимі» (Діян. 16, 4). В іншій місці: «І так браття, стійте і тримайтеся передань, котрих ви научилися чи то словом, чи нашим листом» (II. Сол. 2, 15). Святий Діонісій Ареопажит, ученик св. апостола Павла, запитує в книзі «Про Небесну Ієрархію»: «Чому ангелів малюють з людським обличчям і чому євангелисти описують їх у чотиривидних зображеннях?» З тих писань можна зробити висновки, що вже в апостольських часах були св. ікони.

Римський папа Сильвестр, показуючи ікону святих первоверховних апостолів великому цісареві Константи-

нові, сказав: «Це зображення тих, котрих ти бачив у сні». Св. Атанасій Великий, який брав участь у першій Вселенській Соборі, пише: «В місті Вириті, антіохійської області, жиди насміхалися з ікон Христового розп'яття. Тоді з ікон потекла кров і вода, і сталося багато чудес. Багато недужих виздоровіли і багато навернулося на Христову віру, між ними багато й жидів».

Античний історик Созомен пише в 1 книзі, 21 главі, що Юліян Апостат (Відступник) знищив ікону Спасителя, але скоро і сам помер. В V-ім стол. по Христі було вже багато ікон, які прикрашували не лише стіни християнських святинь, але також і стіни приватних домів Христових визнавців. Велика покутниця Марія Єгиптянка каялася і молилася перед іконою Пресвятої Богородиці, а йдучи в пустиню на покуту, взяла ту саму ікону з церковного притвору. Отже, багато є свідoctв, що від апостольських часів св. ікони були вже почитані й їм віддавано почесть. Були вже також і чудотворні ікони. Наша Свята Церква почитає тільки ікони, усуває статуї, які часто вкрадаються до наших церков від римо-католиків.

Святі отці від самого Різдва Христового почитали святі ікони. На всіх Вселенських Соборах, які дуже дбали про чистоту віри, ніколи ніхто не противився почитанню ікон. На шостій Вселенській Соборі Трульському у 82 правили отці Собору так визначають справу святих ікон: «На декотрих чесних іконах є намальоване ягня, на котре Предтеча показує пальцем і котре є прийняте, як образ благодаті і законно показує нам правдиве ягня, нашого Христа Бога. Почитаючи давні ікони, передані Церквою, як знаки і мальовила правди, ми почитаємо благодать і істину і приймаємо їх, як завершення закону».²⁶⁾

Це правило пояснює, щоб почитати не знам'я Спасителя, але Його Самого.

На сьомій Вселенській Соборі св. Отці уклали таке 9 правило:

²⁶⁾ "Правила Вселенскихъ Соборовъ", Москва 1893.

«Всі злобні і напасні писання проти святих ікон, повинні бути віддані в єпископію константинопільську, а там мають бути осуджені і відкинені, так як і інші єресі».²⁷⁾

Як перед іконоборством, так і після нього святі отці все обороняли святість ікон. Св. Іван Дамаскин у своїм слові на неділю Православ'я гідно обороняє святість ікон, за що через наклепи єретиків утратив руку. Але його щира молитва перед іконою Пресвятої Богородиці в чудесний спосіб скцілила йому руку.

Св. Андрей Критський за оборону святости ікон був обнажений, тяжко скатований і помер на гангрену в наслідок відрубання йому ноги. Царгородський патріарх Герман був прогнаний із патріархії за те, що обороняв святість ікон. Другий царгородський патріарх, св. Никифор, також був прогнаний із патріархії, скитався в крайній нужді й помер на вигнанні за оборону почитання ікон. Святий Тарасій, також царгородський патріарх, учасник сьомого Вселенського Собору, тяжко терпів різні небезпеки і зневаги в обороні почитання святих ікон. Святий Методій, константинопільський патріарх, загинув в обороні святости ікон у крайнім убожестві. Згадуємо тільки патріархів, які зазнали тяжких терпінь та наруги і віддали життя в обороні святости ікон. А не згадуємо безчисленних єпископів, священників і ченців, які своїм життям їх обороняли. В житті св. Андрея Критського читаємо: «Багато з них держалися твердо передання святих отців і завзято противились іконоборцям і за це були різними тортурами мучені. Всюди видніли окови, темниці і глибокі рови, наповнені не розбійниками, не ворогами, ані ніякими іншими злочинцями, але єпископами, священниками, ченцями й іншими благочестивими людьми».²⁸⁾

Як у Старім Завіті, так і в Новім святі ікони були почитані і шановані. Перше місце між іконами займає ікона Спасителя, а зараз по іконі Спасителя йде ікона Пресвятої Богородиці. Також почитаємо ікони святих

²⁷⁾ Там же, Правило 9.

²⁸⁾ Четья-Мінея, Київ 1894, 17 день жовтня.

Божих угодників, преподобних ісповідників, мучеників за віру Христову і всіх святих. Сам Христос Господь сказав: «а Я славу, котру Ти дав Мені, дав їм, щоби були одно, як і Ми є одно. Я в них, а Ти в Мені» (Ів. 17, 22 і 23). Ми не почитаємо ані дошки, що на ній ікона намальована, ані барв, якими вона розмальована. Ми почитаємо зображені особи, пригадуємо їх історію, а це помагає збудити в нас пошану до них і любов.

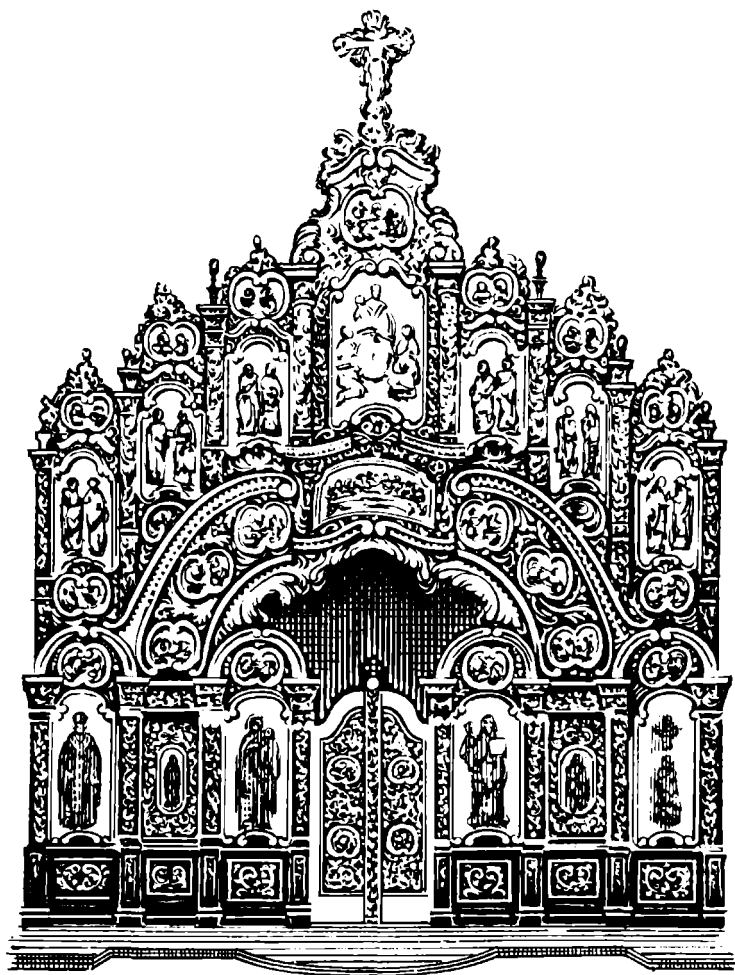
Старозавітний патріарх Яків цілував скривавлену одержу свого сина Йосифа, яку йому принесли та обдурили, що його пожерли звірі. Він у тому поцілунку бачив улюбленого сина Йосифа. Так і ми цілуємо ті особи, що на іконах зображені.

ІКОНОСТАС

Найвимовніше зображення Спасителя, Пресвятої Богородиці, Святих Божих угодників, Апостолів і Пророків є в іконостасі. Іконостас — це перегородка, що відділяє храм вірних, тобто церкву, від вівтаря, тобто святилища. Колись та перегородка, що нині називається іконостас, була решітка. Нині вона вироблена з коштовного дерева або мармуру, різьблена символічними візерунками та накладена щирим золотом. Давній церковний історик Євсевій пише в IV книзі своєї історії, в 4 главі: «Константин Великий відгородив вівтар дерев'яними решітками, щоб туди не бажані не входили».²⁹⁾

Майже два століття місце іконостасу заступала невисока решітка. Церкву в перших віках розточували різні ересі, немов хробаки. Між ересями помітне місце займала ересь іконоборства. Ця ересь виступала проти почитання святих ікон, а хто їх почитав, був наражений навіть на смерть. Тому то іконостас довгий час заступала звичайна решітка. Коли іконоборство минулося й вільно було публічно знову віддавати іконам належну по честь, тоді не лише стіни святинь, але й решіткова перегородка змінилася в мистецької вартості іконостас.

²⁹⁾ Eusebius: "Historia Ecclesiae", IV, 4.

Иконостас.

Будова нинішнього іконостасу має символічне значення. Про іконостас ось так говорить св. Герман, константинопільський патріарх: «Стовпики в іконостасі (по-грецьки кіонія), який відділяє вівтар від церкви, означають храм у середині вівтаря, до якого входять вірні. Вівтар (по-грецьки вима) — це внутрішня частина храму і святая святих, яка є доступна тільки священикам і usługуючим до богослужень. Колишні перегородки (канкелла) означають місце молитви, на якому стоїть входячий нарід. Вівтар, так як святая святих, доступний тільки священикам. У святині Господнього Гробу в Єрусалимі була мідяна решітка, за котру нікому не вільно було входити, навіть з konieczности».³⁰⁾

Симеон Солунський³¹⁾ пояснює, що два стовпи в іконостасі ставиться тому, щоб доказати різноманітність почувань і розумувань. Вони — немов стіна, яка розділяє матеріальні речі від умоглядних понять. Речі — це те, що людина бачить і чого може дотикатись, а умоглядне — це те, чого людина ані не бачить, ані дотикається, а тільки може схопити розумом. Над двома стовпами видніють фризи з капітелями, які означають союз любови, зв'язок і з'єднання з Христом, зі святими ангелами і всім небесним.

СОЛЕЯ

Іконостас відділяє вівтар, або святилище від храму вірних. Вівтар, чи святилище буває звичайно на одно- чи більше-ступеневім підвищенні. Іконостас також стоїть на тому підвищенні. Це підвищення виступає перед іконостасом у храм вірних і зветься солея. Святий Ієронім у своїм творі «Розмова християнина з люциферіянином» згадує про св. Причастя: «Єпископ подає народові Пресвяту Євхаристію з підвищеного місця», тобто солей. Св. Іван Золотоустий говорить про священика, який взиває нарід до Святого Причастя, ось так: «Священик стоїть на

³⁰⁾ Четья-Мінея, Київ 1894, 12 день травня.

³¹⁾ Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 136

підвищенім місці (на солеї), щоб його було видно на цілу церкву і серед великої тиші співає голосно «Святая святим». Отже, солея необхідна для подавання Святого Причастя вірним. Симеон Солунський у 135 главі свого твору каже таке про піддияконів і читців: «На супрестоллі не пристойно сидіти також дияконам. Їм призначене друге місце, яке так і названо «дияконик». Там їм і належить сидіти. Для піддияконів і читців призначена зовні святилища солея, яка має назву «місце читців».³²⁾ Тут належить зауважити, що, коли хтось вибраний з-поміж читців на запалювача (паламаря), що є рівночасно і помічником еклезіярха (господаря), повинен з обов'язку з солеї прикрашувати святі ікони в іконостасі або засвічувати лампади перед іконами та розпоряджати солеею. Солея охороняє іконостас від часто великого числа вірних та дає можливість церковній прислузі виконувати свої обов'язки, а священикам і дияконам уможливорює свободні рухи, коли виходять зі святилища на солею і входять згідно з церковними приписами.

АМВОН

На середині солеї є підвищення, дещо півколом висунене в храм, що зветься **амвон**. Св. Герман пише, що амвон являє собою камінь у гробі Господнім, який відвалив ангел і сповістив мироносиць про Воскресення Господнє.

На амвон не дозволено виходити нікому, крім священиків і дияконів, які там читають св. Євангеліє. Також дозволено з правила входити на амвон піддияконам і читцям, які мають архиєрейське свячення, бережуть солею, на котрій знаходиться амвон, виконують там своє звання та втішаються достоїнством свого чина. Про це так сказано в 15 правилі Лаодикійського Собору: «Вибирання в церковні чини не повинно відбуватися в приявності usługуючих». Отже, не дозволено нікому на амвон виходити,

³²⁾ Там же, глава 135.

звідтам ані співати, ані читати людям Божественне слово, хто не має на своїй голові священного постриження і за св. правилами не прийняв благословення від свого пастиря. Незважаючи на те, що піддияконам і читцям дозволено входити на амвон, вони не все користають з того привілею і часто читають Апостола просто із солеї. Амвон слушно дістав назву дияконське місце, бо з амвону читають св. Євангеліє й ектенії тільки диякони.³³⁾

ЦАРСЬКІ І ДИЯКОНСЬКІ ВРАТА

З храму вірних, тобто з церкви до святилища проводять трое дверей через іконостас. По середині іконостасу є великі, двокрильні двері, звані царськими, бо ними входить священнослужитель з Дарами, призначеними до освячення. Цей вхід символізує Христа, Царя слави під час в'їзду в Єрусалим. Вони називаються царськими або також райськими вратами, як теж і святими вратами. Два крила являють собою дві старозавітні скрижалі Мойсея, що на них були Божі заповіді.³⁴⁾

На царських вратах зображене Благовіщення Пресвятої Богородиці і чотири євангелисти тому, що Христос Господь перший відімкнув врата царства небесного, замкнені по гріхопадінні прародичів.³⁵⁾ Про це сповістив Архангел Гавриїл Пресвяту Богородицю, а євангелисти цілий світ.

Царські врата називаються також святими вратами, тому що ними виноситься Пресвяту Євхаристію і подається вірним у св. Причастю.³⁶⁾ Їх називають також святими тому, що ними не дозволено входити ані виходити не посвяченим особам. Великими називають тому, що вони більші від південних і північних дияконських две-

³³⁾ "Новая Скрижаль": Ст. Петербург 1899, стор. 29.

³⁴⁾ Юліян Пелеш: "Пастырское Богословіе", Відень 1885, ст. 358.

³⁵⁾ Там же.

³⁶⁾ К. Никольскій: "Уставъ Богослуженія", Ст. Петербург 1900, стор. 21.

рей. Відкриття царських врат символізує відкриття небесного царства.

На південь і північ від царських врат є дияконські врата. Назву свою вони мають не від того, що ними входять і виходять диякони, але від того, що ті двері провадили до дияконіка. Тими дверима часто входили диякони, вносили церковний посуд, потрібний до богослужень, та інші церковні речі. Також тими дверима вони виносили для народу благословенний хліб і йорданську свячену воду та входили й виходили все під час виконання своїх культових обов'язків. Двері, які так часто були в ужитті дияконів, були південні дияконські.

Святий Кирило, олександрійський єпископ, пише в 3 книзі «Про Поклонення»: «Священикам відданий престол і все, що знаходиться за завісою, щоб вони зберігали своє священство. Дияконам віддано в опіку цілість шкіни (посудосховище, посудохранительниця), весь церковний посуд і нагляд над молитвою вірних». В Апостольських постановах, в 8 книзі, 2 главі, сказано ось так: «Отроки повинні стояти перед віттарем, щоб не був порушений порядок, а один з дияконів повинен на них уважати. Інші диякони повинні ходити по церкві і наглядати за чоловіками й жінками, щоб між ними не було якоїсь метушні, щоб не переходили з місця на місце, щоб не перешіптувались або не дрімали».

Північні двері служили здебільшого паламарям, переважно під час малого й великого входів. Близько північних дверей знаходилися такі речі, як свічки, посвячена йорданська вода, кадильний вугіль та інше, чим опікувалися паламарі, тому ті двері й дістали назву паламарських. Слово паламар походить від грецького «парамонаріос». У церковних книгах називається «парамонар», «панамонар», «понамар», а в народі називано тих церковних прислужників паламар.

Царські врата завжди закриті завісою, яка по-грецьки називається «катапетасма». Завіса — це полотно, яким можна закрити царські врата, розгортаючи його за

допомогою шнура від лівої сторони до правої чи навпаки, або спускаючи згори вниз. Симеон Солунський у своїм творі «Про святий Храм» так пише: «Завіса, що знаходиться при Престолі, означає небесну Скинню. де знаходяться лики св. ангелів і святих, які удостоїлися бути коло Бога».³⁷⁾ Ту завісу він називає в 15 главі внутрішніми дверима. Вона в декотрих церквах спускалася згори вниз і дістала назву горішні двері, а самі царські врата називалися долішніми, або нижніми дверима. І ті, і ті деколи відчиняються під час Богослужень, а деколи закриваються, про що буде мова пізніше, в розділі про Богослуження.

ІКОНИ В ІКОНОСТАСІ

Святилище, або вітвар,³⁸⁾ а також хор символізують небо і тих, що там живуть разом з Господом Богом, Пречистою Його Матір'ю. Святилище відділене від храму вірних іконостасом, що складається з ряду святих ікон, уставлених за певною ієрархією.

Найважливішою іконою в іконостасі є ікона Господа нашого Ісуса Христа як учителя, вміщена з правого боку царських врат, та ікона Його Пречистої Матері з дитятком Ісусом, уміщена по лівім боці царських врат. Ці дві ікони є конечні до відправи богослужень і їх називаємо намісними іконами, тому що вони мають своє стале місце і їх не дозволено змінити. Над царськими вратами вміщена ікона Тайної Вечері, яка немов пригадує, що передумовою участі у вічному щасті в небі є Причастя Пресвятого Тіла і Крови Господньої.

По правій (південній) стороні намісної ікони є дияконські врата, а з південної сторони дияконських врат є так само велика ікона того святого або празника, в чю честь і пам'ять церква збудована і присвячена. Подібно

³⁷⁾ Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 6.

³⁸⁾ Вітвар-Альтар походить від латинського слова *alta ara*, себто на підвищенні, вище, як храм вірних.

і по лівій стороні від Богоматері є північні дияконські врата, звані паламарськими, а з лівої сторони тих врат є ікона св. Івана пророка, Предтечі і Хрестителя Господнього як найбільшого між святими.

На південних і північних дияконських вратах зображені св. ангели, які є немов сторожами Престола вічного Бога, або диякони з кадильницями, які немов пригадують, що церковними предметами, посудом, кадилом опікуються диякони. Часом бувають зображені на дияконських вратах і інші святі, що голосили, боролися і часто вмирали за Христову віру.

Це перший ряд св. ікон, що їх ставиться перед кожним престолом, де має совершатися Божественна Літургія. Без іконостаса Святі Престоли повинні уважатися за непридатні до Богослужень.³⁹⁾

Великі і багаті церкви мають великі та коштовні іконостаси, а менші церкви мають менші і менш коштовні. А бувають іконостаси однорядові, звані однорусні, дворядові — дворусні, три- і більше рядові — ярусні. В першій ярусі, як правило, є вищезгадані ікони, а до них належать ікони в царських і дияконських вратах.

У другій ряді-ярусі є ряд ікон, що зображають дванадцять найважливіших празників у році, з додатком найбільшого празника Воскресення Христового, а саме:

1. Різдво Пресвятої Богородиці,
2. Вхід у храм Пресвятої Богородиці,
3. Благовіщення Божої Матері,
4. Різдво Господа Нашого Ісуса Христа,
5. Стрітення Господнє,
6. Богоявлення,
7. Торжественний в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим,
8. Воскресення Господа Нашого Ісуса Христа,
9. Вознесення Господнє,
10. Зіслання Святого Духа на апостолів,
11. Успення Божої Матері,

³⁹⁾ "Ordo celebrationis", Рим 1944, стаття 6, стор. 4.

12. Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього.

В третім ряді-ярусі вміщені ікони дванадцятьох апостолів у тім порядку, як подає їх імена св. євангелист Матей: Симон, названий Петро, брат його Андрей, Яків Заведеїв і його брат Іван, Филип, Вартоломей, Тома і митар Матей, Яків Альфеїв і Леввей, названий Тадей, Симон Кананіт і Юда з села Скаріот, що продав Христа (Мат. 10, 2-4). Апостоли зображені, або кожний зосібна, або по два, або навіть і по три на іконі.

В давнину іконостаси мали один, два, а то й три яруси, а по розколі Східньої Церкви з Західньою іконостаси набрали краси і коштовности та росли вгору до склепіння.⁴⁰⁾ В деяких церквах з того часу було й по чотири й по п'ять ярусів в іконостасах. Зразковий іконостас з п'ятьма ярусами маємо в Римі, в греко-католицькій церкві Сергія і Бакха, який вибудував галицький митрополит Сильвестр Сембратович наприкінці XIX ст.⁴¹⁾

В четвертому ярусі на іконах зображені пророки. В російських, грецьких та інших церквах східніх народів бувають деякі зміни в розміщенні ікон в іконостасі, однак ніколи нема зміни в розміщенні намісних ікон Спасителя і Богоматері в першому ярусі з обох сторін царських врат.

Над іконою Тайної Вечері ставиться трохи більша ікона Ісуса Христа в царській або архиєрейській одежі, по Його правій стороні Пречиста Діва Марія, а по лівій св. Іван Хреститель. Ця ікона загально звана **Деїсус**. Назва походить від грецького напису «дейзіс». Люди, що не розуміли грецької мови, зробили з того напису «Деїсус» і ця

⁴⁰⁾ Й. Д. д-р Б.: "Роля Іконостасу в Божественному культі", Монтреаль 1960, стор. 50.

⁴¹⁾ Церква св. Сергія і Бакха враз з будинком при вул. Піяцца мадонна деї Монті з належала до Київської, потім Галицької Митрополії. Потім була віддана до ужитку українським Василіянам, які по ув'язненні українського єпископату перепродали будинок жидам на готель, а церкву на забавовий сальон.

назва ікони прийнялася й затрималася в народі.⁴²⁾ Завершенням іконостасу є розп'яття нашого Спасителя. При розп'ятті ставлять часто по правиці Його Пресвяту Матір, а по лівиці св. Івана Хрестителя в тих іконостасах, де на іконі «дейзіс» зображений тільки сам Спаситель, без Своєї Матері й Івана Хрестителя.

Розп'яття пригадує вірним, що Христос Своєю смертю на хресті відкупив людський рід та отворив людям двері небесного царства. Іконостас — це символ Страшного Суду. На іконостасі Христос оточений ликами святих перед збором у храмі вірних. Так колись зберуться всі народи землі, а Христос прийде в оточенні св. Ангелів у силі і славі судити живих і мертвих.

СВЯТИЛИЩЕ, АБО ВІВТАР

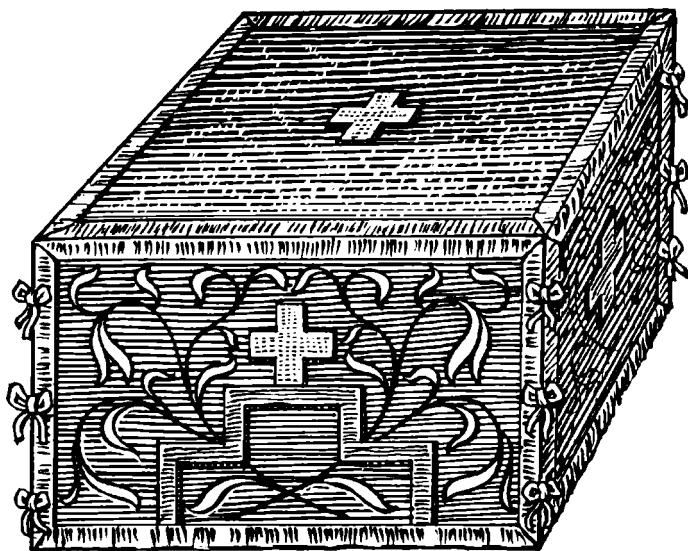
Святилище є символом неба. До святилища не дозволено входити непосвяченим людям; вільно тільки духовним і церковній прислузі. Златинська святилище називають також алтар, тобто «альта ара», престол на підвищенні. Греки називають престол «бима», тобто місце на підвищенні, яке не всім доступне. Бима означає також катедру, що з неї проповідники проголошують свої ідеї. Бима називається також трибуна, з якої начальники війська або королі видавали присуди, нагороди за заслуги або похвали.

Найважливіше місце у святилищі є Престол, який символізує самого Христа Господа. Симеон Солунський каже, що «священний вівтар представляє небо і все те, що є "превище небес", де стоїть Святий Престол невидимого Бога».⁴³⁾

Передусім Святий Престол — це правдивий жертovníк, що на ньому приноситься в жертву Христос Бог наш за наші гріхи. Він, як Архиєрей і Син чоловічий, віддає Себе на заколення в безкровній жертві на Престолі.

⁴²⁾ К. Никольскій: "Уставъ Богослуженія", стор. 24.

⁴³⁾ Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 131.

Свята Трапеза — Престол.

На Престолі не дозволено класти речей, які не вживаються до Богослужень. Як правило, може на престолі стояти Пресвята Євхаристія, що її переховується на випадок потреби запричащати хворого. Пресвята Євхаристія переховується в кивоті, який називають також **киворій**, по-латині **ціборіум**. Дехто називає також ковчег. Кивот символізує те місце, де був розп'ятий, похований і воскрес Ісус Христос. Кивот пригадує нам сторожу коло гробу Христа Спасителя, яка стежила, щоб учні потайки не викрали тіла Христового. Він пригадує нам також ковчег старозавітної святині, де зберігалися скрижалі Мойсея. Св. Герман пише, що «кивот означає розп'яття і поховання, тому що поблизу місця розп'яття був вертеп, де поховано Спасителя. Отже, кивот означає розп'яття, поховання й воскресення Ісуса Христа. Заразом кивот означає і ковчег завіта, в якому була святая святих, тобто святилище».⁴⁴

⁴⁴) "Четья-Мінея", 12 день травня.

Кивот, або ковчег, має своє місце на Престолі побіч Святого Євангелія, яке уважається Божим Словом. Кивот, ковчег, або дарохранительниця, також хлібоносець, — це коробка у вигляді Господнього гробу, печери, в якій був похований Христос, а також у вигляді малої церкви. В кивоті, чи ковчезі, переховуються тіло і кров Христа Спасителя для хворих, а під час великого посту для Преждеосвященних Святих Літургій. В Служебнику Петра Могили з 1629 р. (592 стор.) і у Львівському Служебнику з 1681 р. (285 стор.) сказано, що на Преждеосвященній Літургії агнець, намочений кров'ю Господньою, кладеться на артофоріон.

В Требнику Петра Могили кивот називається гробницею. В чині благословення нового кивота сказано: «Господи Боже наш, іміяй Престол небо, і подножіє землю, аще і вся тварь вмістити Тя не может, ниже ум ангельский і человеческий величество славы Твоея постигнути, і по достоянію сказати возмогает: но Ти милосердія ради милости і человеколюбія, во чреві дівичестім неізреченно вміститися ізволил еси, і чоловік бив, Бог сий істинен, да чоловіка Себі присвоіши, под видимим видом хліба і вина, плоть і кров Свою в снідь вірним дал еси. Яко Бог убо, аще і везді еси, і вся ісполняєши, но якоже Бог і чоловік на небеси одесную Отца, і на землі в пресвятих точію тіла і крове Твоея Тайнах істинно бити ізволяєши: тімже нині смиренно молю Тя, призри милостиво на молитву нашу, і на сосуд сей, во славу Твою сооруженний, і благословеніє Твое небесное низпосли нань, благослови, очисти і освяти і, во еже бити єму достойное вмістище, **новый же гроб і хранилище святым і животворящим Тайнам пресвятаго тіла і честния крове Твоея: Ти бо еси освященіє наше**»⁴⁵⁾ і т. д.

Ковчег, або Кивот для переховання Пресвятої Євхаристії має також назву «Сіон», «Єрусалим».⁴⁶⁾

⁴⁵⁾ "Дополненіє Требоісполненія", Київ 1864.

⁴⁶⁾ "Записки для обозрѣнія древняго", див. "Записки Импер. Общества", т. 1, 1851, стор. 48.

ПРЕСТОЛ — СВЯТА ТРАПЕЗА

Престол, або Свята Трапеза — це чотирикутний стіл. Він може бути з дерева або з мармуру, опертий на чотирьох ногах. В декотрих церквах є престоли, оперті на одній сильній нозі. Здавен-давна в декотрих церквах під Престолом є отвір в підлозі, званий «морское», або «Морське Око», куди виливали воду з обмивання рук священиків і єпископів по Службі Божій.

Престол стоїть на середині святилища і близько Престола не може стояти ніяка річ, бож це — найважливіше місце в церкві; на престолі царює невидимий Бог. Кожний, що входить до святилища і виходить, цілує Престол, бо на ньому вічний Бог.

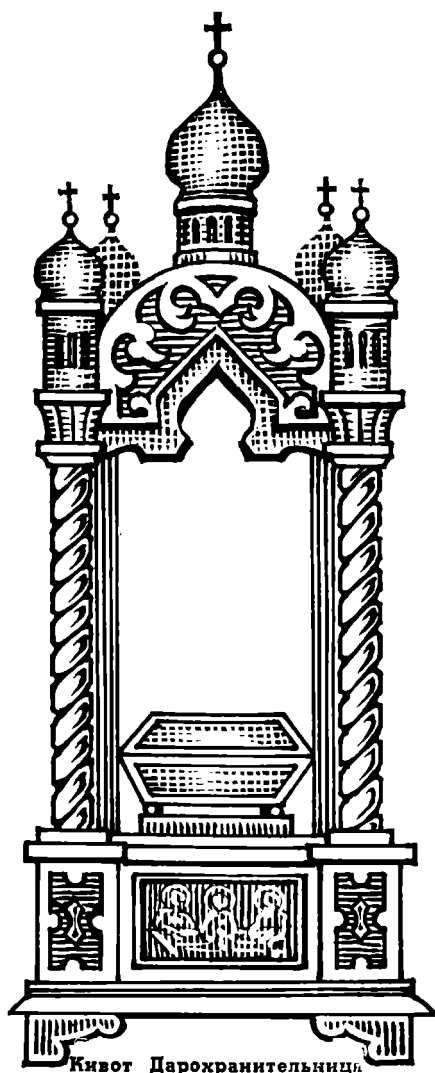
Величина Престола є різна: в малих церквах малі Престоли, у великих більші. Чотири боки Престола мають бути рівні, себто Престол має бути квадратний. Висота Престола також повинна бути пристосована так, щоб священнослужитель міг свobodно орудувати Пресвятою Євхаристією.

Чотири рівномірні боки Престола символізують чотири сторони світу. Так як всі чотири краї Престола є рівні, так і чотири сторони світу є однакові. Священнослужитель стає на службу до Престола лицем до сходу.

На Престолі зберігається ще св. миро, яке уважається дуже важливою матерією для св. Тайни миропомазання, освяченою архиереєм у великий четвер.

Престол зображує самого Христа Спасителя, якому належить найбільша по честь, поклін і пошана. З Престола подає священник Пресвяте Тіло і Чесну Кров Спасителя вірним, які за обітницею Христа Господа будуть мати вічне життя і Христос воскресить їх посліднього дня: «Хто їсть Мое Тіло і п'є Мою Кров, має життя вічне і Я воскрешу його посліднього дня» (Ів. 6, 54).

Давніше не ставлено на Престолі кивотів. Над Престолом упоряджувано звисаючих голубів, вилитих із срібла, золота або інших вартісних металів, а в тих голубах зберігалися Пресвяте Тіло і Чесна Кров нашого

Кивот Дарохранительниці

Спасителя.⁴⁷⁾ В декотрих церквах зберігано Пресвяту Євхаристію в окремих сховищах, вмурованих у стіні за Престолом або з боку Престола.

⁴⁷⁾ "Новая Скрижаль", стор. 16, див. Юліян Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 361.

Престол називається також **Свята Трапеза**, тому що на ньому дає Христос Своє животворяще Тіло і Свою животворящу Кров у корм людським душам. Називається також жертovníк, бо на ньому приноситься безкровна жертва.

У перших віках християнства Святі Престоли будували з каменю, а під Престолом були моці мучеників за віру. Ця практика пішла з катакомб, де правилися Святі Літургії на камінних Престолах, під якими були все моці мучеників. Пізніше будували Престоли чотирикутні з рівними вимірами боків з дерева, на чотирьох ногах, а під престолами вмуровувано в коробках моці мучеників або інших святих.⁴⁸⁾ Престол — гріб Христа, то і мученики і святі, що вмирили за віру, колись воскреснуть, так як Христос воскрес.

Так як Христос носив на собі одержу, так і Свята Трапеза завжди має бути прикрита відповідними покривалами. Перше покривало — це біле полотно, зване сорочка, в требниках зване «срачица», по-грецьки «катасарка», а по-слов'янськи — **приплотіє**. Це полотно означає плащаницю, що нею було обвите тіло Христове в гробі. Симеон Солунський пише: «Катасарка кладеться на Престолі, немов на помершому тілі Христа. Вона означає плащаницю. Тому, що той Престол означає Божий Престол і велич Його слави, то поверх катасарки кладеться ще другу одержу, звану індітія (з грецької мови). Ця одержа повинна завжди бути світла і якомога визначної краси.⁴⁹⁾ Індітія повинна бути все світла, так як світлий є образ Божої слави. Жертovníк, як Божий престол, повинен бути одягнений у світлі ризи, так Христос був одягнений. Так, як катасарка означає плащаницю, що нею було обвите тіло Христа, так індітія означає одержу Божої слави, про що і в псальмах співаємо: «Господь воцарися, в ліпоту облечеся».⁵⁰⁾

⁴⁸⁾ Там же, стор. 14.

⁴⁹⁾ Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 133.

⁵⁰⁾ Там же, глава 9.

Поверх індітії повинен бути на Святім Престолі ілтон. Є це білий платок, який означає «сударій», що ним була обвита голова Спасителя, коли Його Пресвяте Тіло вкладали до гробу, де Він явився Марії Магдалині по Своїм воскресенні (Йо. XX, 7). Симеон Солунський так пише про ілтон: «На Престолі кладеться ілтон як символ смерті й воскресення Христа. Так як апостоли по воскресенні Христа Господа бачили між іншими одежами також і сударій, що був окремо від інших одерж, так і ілтон складається, а на ньому, замість Спасителя, кладеться Святе Євангеліє».⁵¹⁾

На ілтон кладеться **антимінс** і складається обидва так, що антимінс є завинений в ілтон. Як ілтон, так і антимінс — це чотирибічні льняні або шовкові платки, переважно однакової величини.⁵²⁾ Антимінс — це біла, звичайно шовкова хустка, що на ній зображене мерве тіло Спасителя, покладене в гріб. Антимінс — це немов сам Престол, бо й саме слово антимінс про це говорить (анти — замість, менза — стіл, себто, замість стола, Престола). Антимінс розкладається тільки в часі Божественної Літургії на початку Літургії вірних, а складається при кінці Божественної Літургії. Без антимінса не можна відправляти Служби Божої.

В антимінс зашиваються моцї мучеників або інших святих і під час безкровної жертви Христос Господь є разом з мучениками, що постраждали за Його науку. Під час посвячення церкви по ектенії слідує возглас: «Яко свят еси, Боже наш, їже на пострадавших по Тебі честних мученицїх починаєши...» Також вимовна є друга молитва під час посвячення храму, при вкладанні моцїв в антимінс або під Престол: «Сам Владико, благих податель сий, молитвами святих, їхже благоїзволил еси положенію моцвей во сем честнім жертвенниці Твоєм бити, сподоби нас неосужденно безкровную Тебі на нем приносити жерт-

⁵¹⁾ Там же, глава 112.

⁵²⁾ "Дополнительный Требникъ", Київ 1863, стор. 40.

ву».⁵³⁾ Коли архиерей під час посвячення храму вкладає мощі під Престол, тоді не вкладається мощів в антимінс.

Антимінс, крім зображення Христа в гробі, має мати напис, для котрої церкви він був посвячений, і ім'я єпископа, що посвячував. У чотирьох вуглах є зображення чотирьох євангелістів. Замойський Синод каже: «Межи два спідні і третє верхнє покривало треба положити антимінс, а над тими покривалами і антимінсом розстелити ілітон».⁵⁴⁾

На престолі лежить священна книга Євангелія, в якій записано Благовість Спасителя. Там вона лежить серед Престола, щоб її всі бачили, а головнo тоді, коли проповідується з неї Христова наука.⁵⁵⁾ Симеон Солунський у своїм творі про святий храм каже, що «Євангеліє являє собою Ісуса Христа і лежить серед престола».⁵⁶⁾

На Престолі, побіч Євангелія, і за Престолом знаходиться Божественний хрест нашого Спасителя. Симеон Солунський пише далі: «На схід за престолом ставиться чотирираменний хрест Спасителя, на котрому Він задля наших гріхів був розп'ятий, Він, що сотворив і держить все високе і низьке, з'єднав високе з земним, зійшов з висоти на землю і вознісся із землі на небо, в собі все з'єднав і призвав до Себе всі кінці землі; що висотою Божества і смиренністю воплощення присвоїв собі все і з'єднав нас висотою слави, глибиною ніщоти, смиренности і шириною милости та любови; що двигнув нас з аду і з земних сотворінь перетворив нас у небесні істоти».⁵⁷⁾ Вид хреста вказує нам на пресвяту Тройцю, а коли стоїть прямо, вказує на небесного Отця, поперечним перехрестям — на Сина і Святого Духа.

⁵³⁾ Там же.

⁵⁴⁾ "Synodus Zamosciensis Ruthenorum in civitate Zamosciae", Рим 1883, глава III, стаття 4.

⁵⁵⁾ Hl. Augustinus: "Homilien", 8 і 48 Послання.

⁵⁶⁾ "Новая Скрижаль", стор. 10.

⁵⁷⁾ Симеон Солунський: "De Sacro Templo", глава 13 і 133.

ЗНАМ'Я СВЯТОГО ХРЕСТА

Христове знам'я, або святий хрест — це знаряддя, що на ньому був розп'ятий і помер наш Спаситель. Хрестом прикрашені всі християнські святині, а на кладовищах ставлять хрест на знак, що там спочиває тіло визнавця Христової науки. Носимо на шиї золоті і срібні хрестики, робимо на собі знак св. хреста перед молитвою й по молитві, перед їжею і по їжі, перед працею і по праці, рано і ввечорі.

Св. Августин у восьмій гомілії на пояснення апостольських слів так говорить: «Задля хреста Христового на нас нападають премудрі цього віку і говорять: яке у вас серце, коли ви почитаєте розп'ятого як Бога?» В 48 посланні так пише: «Христос не прикрашений земним царством, ані не збагачений земними скарбами та не забезпечений ніякими іншими земними надбаннями. Розп'ятий Христос проповідується по цілому світі». Письменник Арнобій в I книзі проти поган пише: «Погани сміються з християн і говорять їм, що поганські боги неприхильні християнам не тому, що вони почитають всемогучого Бога, але тому, що вони почитають народженого чоловіка, який помер на хресті ганебною смертю; тому, що вони вірять, що Христос ще живе і приносять Йому щоденно свої жертви».⁵⁸⁾

У перших часах християнства визнавці Христової науки не зображували на хресті Христа Господа. Для них було це надто вульгарне. Вони почитали хрест і це вистачало. В деяких випадках малювали тільки агня, який символізував Спасителя. Давні письменники пишуть, що вже по хресній смерті Спасителя поганські уряди карали смертною карою на хресті проступників і можливо, що це здержувало християн від зображення на хресті Спасителя. Новонавернені на християнство могли б на вид Спасителя на хресті згіршуватися, а то й остигати у вірі. Зате хрест вони прикрашували дорогоцінними каменями й візерунками.⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ Arnobius: "Contra paganos", 1 книга.

⁵⁹⁾ "Новая Скрижаль", стор. 53.

В давнину християни виявляли хресному знамені велику пошану і поклін. Вимовляючи ім'я Розп'ятого, робили на собі знак св. хреста.⁶⁰⁾ Один із давніх письменників, Тертулліян пише: «Коли вибираємося в подорож чи беремося до якогось діла, входимо чи виходимо, одягаємось чи взуваємось, умиваємось чи сідаємо до столу, світимо свічки чи лягаємо спати, коли розпочинаємо будь-яку роботу, знаменуємо наше чоло знаком св. хреста». Інший письменник, Ляктанцій, у 4 книзі, 26 глава, пише: «Совершенство й непорочне ягня, про яке є згадка в книзі Ісход, глава 12 — це був Христос, незлобний, праведник і святий, що, принесений юдеями в жертву, став спасенням для всіх тих, хто знаменує своє чоло знаком крові, тобто хреста, на якому Христос пролляв Свою кров». Св. Ів. Золотоустий у 34 гомілії на пояснення апостола і євангелиста Матея ось так пише: «Робиш на собі знак св. Хреста, тоді подумай про його велику силу. Пригаси злобу і всі інші пристрасті. Коли хрестишся, нехай твоє чоло буде погамоване і душа свободна».⁶¹⁾

Не досить робити на собі хрест пальцями, а треба, хочаби перехреститися, пригадати собі, що на хресному знарядді був розп'ятий за наші гріхи Спаситель світу.

Знаком святого хреста освячуються всі таїнства. Св. Іван Золотоустий пише в своїй гомілії: «Ніхто не повинен стидатися чесного знаку хреста — джерела благ, завдяки якому ми живемо. Хрест, що немов вінець прикрашує, носимо на собі. Ним завершуються всі таїнства».⁶²⁾ Св. Августин так пише про символ хреста в гомілії з нагоди п'ятидесятниці: «Хресним знаком освячується тіло Господнє, освячується джерело хрещення, хрестом поставляються так пресвітери, як і інші церковні уряди».⁶³⁾ Знаком Господнього хреста і призначенням Христового імени все очищується й освячується.

⁶⁰⁾ Там же, стор. 54 і 55.

⁶¹⁾ Hl. Johannes Chrysostomus: "Homilien", 34 проповідь.

⁶²⁾ Там же.

⁶³⁾ Hl. Augustinus: "Homilien", 28 проповідь.

При кінці IV ст., коли християнство входило в силу й брало верх над поганством, Христові визнавці робили знак св. хреста не тільки на собі і не лише в церквах, але й на своїх домах, на дверях та інших дорогих людському серцю речах. Св. Іван Золотоустий про це й пише: «Робимо знак св. хреста і на брамах, і на стінах, і на чолі з належною увагою, тому що хрест є знаком нашого спасіння, визволення і знаком покорі перед Богом». Історик Церкви Созомен у першій книзі своєї «Історії Церкви», 8 глава, пише: «Константин Великий назнаменував усю зброю знаком хреста, щоб у той спосіб привчити своїх вояків так почитати Бога, як він сам Його почитав».

Хрест у перших віках християнства був у такій пошані, що на всіх заповітах, на контрактах і договорах та інших важливих документах, крім підпису авторів, мусів бути ще й знак св. хреста. Це було запорукою дотримання всієї правди. Стверджує це Юстиніян, який пише в 73 книзі своїх законів, 8 глава, що неписьменні на своїх договорах, зроблених в урядах і нотаріальних канцеляріях або при інших сторонніх свідках, повинні підписати їх знаком св. хреста і цей знак треба уважати за твердий, віродостойний і безсумнівний підпис». У передмові до 99 постанови того ж закону говориться, що в Бітинії відкрили обман на однім духовнім заповіді, де не автор, але самі свідки поклали знак св. хреста замість жінки, яка померла. В 72 постанові Льва Премудрого, 32 глава, сказано: «Всякий документ, потверджений знаком святого і животворящего хреста рукою автора, має бути непорушний і вірний». Знаком св. хреста закріплялися також і соборові постанови. Наприкінці актів одного собору сказано, що «імператор і всі вельможі накреслили кожний по одному хрестові. Вони воздали Богові Боже, а цісареві подяку і заспівали «Тебе Бога хвалим» і тим закінчили собор». Щодо соборів вийшло таке розпорядження: «Узаконюємо, щоби постанови єпископів, які були прийняті загально нами і нашими предками, і всяку соборову діяльність, потверджену знаком святого хреста, так хоронити і так лишити, як вони є». Кажуть, що і ціса-

рі Василь, Константин і Лев поклали знак св. хреста, а потім підписали своє ім'я на 5-ти списках собору, що на них були вони присутні.

Отці шостого Вселенського Собору, Трульського, в 73 правилі так кажуть: «Тому, що через животворящий хрест прийшло спасення, треба використати всяку нагоду, щоб віддати належну честь тому, через що ми спаслися від давніх гріховних упадків. Тому ми і думкою і словом і почуваннями принесім йому поклін і уважаймо, щоб зображення хреста, кимнебудь нарисоване на землі, зовсім затирати, щоб цей знак нашої перемоги не був зневажуваний стопами людськими. Постановляємо, що від сьогодні поручаємо відлучати (від Церкви) тих, що будуть рисувати знак св. хреста на землі».⁶⁴⁾

Хрест, що в давнину служив знаряддям смерти злочинців, від часу смерти Спасителя став знаком пошани і відзнакою християнських чеснот. Знаком св. хреста духовні особи уділяють благословення вірним, особливо тим, що ступають на нову дорогу життя, йдуть на війну, вибираються в дорогу, одружуються, закладають варстати своєї праці або знаходяться в тяжких життєвих обставинах.

Під час літургійних богослужень священнослужитель звертається лицем до вірних і благословить їх знаком св. хреста, прохаючи для них небесного миру або благословення від Господа.

При уділюванні св. Тайн священнослужитель вплітає благословення в літургійні молитви знаком св. хреста.

Знак св. хреста є символом духового життя, перемоги життя над смертю, добра над злом, світла над темрявою. Від хреста взяла назву християнська цивілізація, культура, законодавство, письменство, словом — ціле християнське життя.

Знаком св. хреста перемагаємо всякі темні сили і диявольські покуси, вимолюємо в Бога сил і витривалости в доброму, хрестом прикрашуємо стіни наших домів, святинь, публічних приміщень.

⁶⁴⁾ "Правила Вселенскихъ Соборовъ", 73 правило.

Слово хрест є символом труднощів і тягарів нашого життя, а рівночасно символом сили і витривалости. Христос Господь сказав своїм ученикам: «Хто хоче йти за мною, нехай виречеться себе самого і візьме свій хрест та йде за мною» (Мк. 8, 34).

Двічі в році, на Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста і в Хрестопоклінну неділю, кладемо доземні поклони перед хресним деревом, віддаючи в той спосіб належну почесьть хрестові й упокорюємо себе. На той спомин присмирюємо себе постом і молитвами. Від дня Чесного і Животворящего Хреста Господнього аж до віддання цього празника, по кожній літургичній відправі кладемо перед хрестом три поклони доземні, співаючи: «Хресту Твоєму покланяємся Владико і святоє Воскресеніє Твоє славим».

Знаком св. хреста хрестимо немовлят і старших, приймаючи їх до християнської громади, робимо на собі знак св. хреста перед кожним почином і при кінці нашої праці, хрестом святим прикрашуємо могилки визнавців Христової науки. Хрест — це символ нашого спасіння. Християнські суди справедливости послуговуються присягою на св. хрест, щоб впевнитися в правдивості судових зізнань; за фальшиву присягу суди карають в'язницею. Хрест — найсильніша зброя проти всяких темних і злих сил диявола.

ПОЧИТАННЯ СВЯТОГО ХРЕСТА

Знак Святого Хреста — це визнання і прийняття Христової науки. Нема церковної одежі, немає в Божих домах таких речей, на яких не було б знаку Святого Хреста. Всі Богослуження, приватні та обрядові молитви зачинаються знаком Святого Хреста.

Перед хресною смертю Спасителя хрест був знаком погорди і пониження. Погани висмівали хрест, призначений для смертної кари злочинців. Св. Августин у своїм творі «180 проблем», у 25 главі, так пише про хрест: «Між усіма родами смерти не було ані одного такого страшного і понижуючого, як смерть на хресті».

Коли ж Христос Господь відкупив людський рід

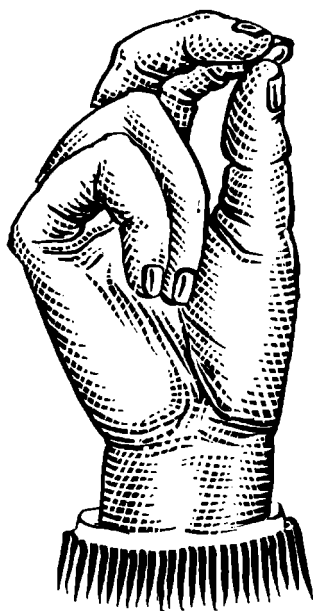
смертю на хресті, тоді погани нападали на християн, насміхалися з них за те, що вони почитають Христа як Бога, визнають Його науку і Йому поклоняються. Святий апостол Павло пише: «Бо слово хрест для тих, що гинуть — є глупотою, а для нас, що осягаємо спасіння — Божою силою» (1 Кор. 1, 18). Далі св. Павло так пише: «Ми проповідуємо Христа розп'ятого: — для жидів згіршення, а для греків глупота» (1 Кор. 1, 23). Св. мученик Юстин в останній апології пише: «Невірні назвали безумством те, що християни віддають розп'ятій людині Божу честь». Ляктанцій у своїй історії пише: «Нам приписують нечесть, що ми почитаємо людину, яка була засуджена людьми на найгіршу мученицьку смерть» (4 кн., 16 глава).

Сьогодні знак Святого Хреста почитають і прославляють майже всі народи світу. На науці Христа Господа заснований увесь суспільний лад нинішньої цивілізації Європи. Законодавство основане на науці Христа. Хрест — це знак, яким кожна людина може спасти свою душу. Знак Святого Хреста кладемо на собі, зачинаючи і кінчаючи кожне діло.

Знак Святого Хреста робимо в той спосіб, що складаємо три перші пальці правої руки разом, а два інші пригинаємо до долоні. Дотикаючися складеними пальцями до чола, вимовляємо «В ім'я Отця», до грудей — «і Сина», до правого рамени — «і Святого», до лівого — «Духа». Потім схиляємо голову і вимовляємо «Амінь». Схилення голови означає честь, яку віддаємо Пресвятій Трійці. Два пальці, які пригинаємо до долоні, означають дві природи Христа: Божу і людську.

Хрестимося три рази, чим виявляємо визнання Бога у Пресвятій Трійці. Кладемо три пальці на чоло для освячення нашого ума, на груди — для освячення нашого серця, на праве і ліве рамя — для освячення наших сил тілесних. Хрестимося без поспіху, уважно, кладучи пальці правої руки рівночасно з вимовлюванням слів. Знак Святого Хреста дає нам силу перемагати і проганяти зло.

Знаком Святого Хреста просвічуємо ум світлом Христової науки. Хрестимося рано, встаючи зі сну, перед

Складення пальців до знаку Святого Хреста.

і по молитві, перед і по їді, перед і по праці, перед сном. Також робимо на собі знак Святого Хреста, входячи до Дому Божого і виходячи. Під час Богослужень робимо на собі знак Св. Хреста на початку Богослуження на «Благословен Бог наш...» або, як нема священика, на «Молитвами святих Отець наших...», на «Святий Боже» і то тричі. Також на «Кресту Твоєму покланяємся...», на «Прийдіте поклонімся...», і то три рази, на трикратне Аллилуя при кінці стихів, і то тричі; коли згадуються три особи животворчої Тройці. Також хреститься кожний раз той, хто стає перед царськими вратами для читання чогось або співання і коли звідси після читання або співу відходить. Хрестимося кожний раз, коли переходимо попри Святу Трапезу або іконостас, і коли приписують це рубрики. Належить робити на собі знак Святого Хреста, але без приклонення голови і рамен, також на початку і наприкінці читання св. Євангелія.⁶⁵⁾

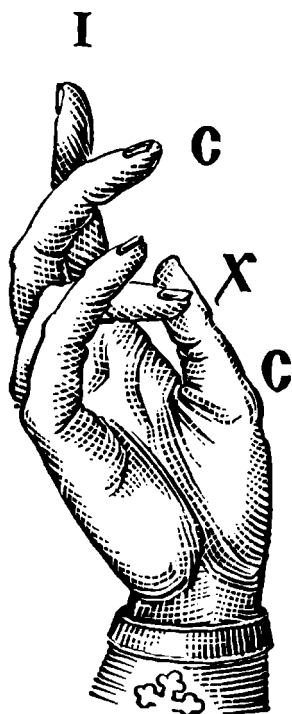
⁶⁵⁾ "Ordo celebrationis", regulae generales, стр. 5-6.

БЛАГОСЛОВЕННЯ РУКОЮ

Під час Богослужень архиерей або священник благословить кілька разів мирян рукою; також благословить наприкінці кожного Богослуження.

Благословення — це призначення Божої благодаті на того, кого благословиться. Св. апостол Павло у своїм посланні до Євреїв пише, що так, як у Старому Завіті дано Патріярхам, Первосвященникові і священникам, як старшим у народі, окреме право благословити, так і в Новому Завіті архиерей і священники його мають через архиерейське рукоположення окрему благодать роздавати його іншим. Благословення архиерея і священника — це передання освячення. Ті, що не мають ані священничого, ані архиерейського рукоположення, не можуть передавати іншим. Архиерей не благословить архиерея, ані священник священника. Вони мають рівні благодаті і рівні своїми архиерейськими чи ієрейськими свяченнями.

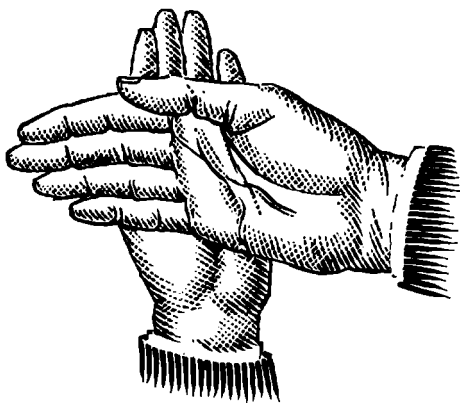
Архиерей і священники, благословляючи інших, роблять над ними знак Святого Хреста правою рукою. Для благословення архиерей чи священник складає п'ять пальців правої руки так, що вказуючий творить букву **І**, а середній **С**. Великий палець (палюх) схрещується з перстінним і творить букву **Х**, а мізинний (малий), трохи зігнаний, творить букву **С**. Разом усі п'ять пальців творять букви **І С Х С**, значить — Ісус Христос. Таке складення пальців до благословення називається іменословним, бо висловлює благословення Христовим ім'ям. Таким способом архиерей і священники уділяють благословення на всіх Богослуженнях, молитвах, посвяченнях, при уділюванні Святих Тайн, у приватних та принагідних випадках. Вони благословляють Ім'ям Христа Спасителя, яке має силу нас освячувати і оправдувати перед Богом. Від цього благословення залежать всі наші добрі осяги, а наші молитви матимуть силу тільки тоді, коли будуть блганням до Бога в імені Ісуса Христа. Ім'ям Ісуса Христа апостоли творили чуда і робили різні знаки (Діян. 3, 6-8). Тому то в Богослуженнях — на полунощниці, часах, повечер'ї й ін.,

Рука архиєрея або священника, складена до благословення.

літургичні книги велять взивати священника, щоб він благословив ім'ям Господнім: «Іменем Господнім благослови, отче». Тоді священник відповідає молитвою до Ісуса Христа, якою просить у Нього благословення: «Молитвами святих Отець наших, Господи, Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас». Вірні, коли просять благословення від архиєрея чи священника, просять його Господнім ім'ям. Архиєрей благословляє під час Богослужень і одною і двома руками на знак повноти благодатей. Священик благословляє правою рукою, вимовляючи слова: «Благословеніє Господа і Спаса нашого Ісуса Христа буди на рабі Твоїм (тут каже ім'я) всегда, нині і присно, і во віки віків».

Під час Божественної Літургії архиєрей благословляє одною рукою в таких місцях: а) при вході з Єванге-

Складання долонь для отримання благословення.

лієм тоді, коли диякон тримає правою рукою ора́р і, вказуючи на схід, говорить: «Благослови Владико святий вход», архиєрей благословить одною рукою в напрямі сходу, говорячи: «Благословен вход святих Твоїх всегда, нині і присно і во віки віков»; б) по читанні Євангелія архиєрей сходить з горного місця, іде до царських врат і благословить їх рукою.

Двома руками архиєрей благословить: а) По великому вході по словах: «Щедротами Єдинородного Сина Твого», говорячи «Мир всім», благословить на́рід обома руками; б) при словах: «І да будуть милости великого Бога» звертається лицем до народу і благословляє двома руками навхрест; в) по «Отче наш», говорячи «Мир всім», архиєрей благословляє також навхрест на́рід обома руками; г) по заамвонній молитві на словах «Благословеніє Господне на вас».

Священик благословляє одною, правою рукою. Нижчі чини, як диякон, піддиякон, читець, півець і свіченосець не мають права уділяти благословень.⁶⁶⁾

Як хтось просить благословення у архиєрея чи священика приватно, поза богослуженнями, складає праву до-

⁶⁶⁾ Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 163-164.

лоню на ліву навхрест і схиляє голову. Архиерей чи священник благословляє долоні знаком св. хреста, вимовляючи слова: «Благословеніє Господа і Спаса нашого Ісуса Христа буди на рабі Твоїм (ім'я) всегда, нині і присно і во віки віков», кладе благословляючу руку на долоні просячого, а той цілує руку благословляючого, цілує як невидиму руку самого Христа Спасителя.⁶⁷⁾

БЛАГОСЛОВЕННЯ ДАРАМИ

Освячений хліб і вино перемінюються в пречисте Тіло Христове і пресвяту Його Кров. По причастю вірних єпископ чи священник бере обома руками чашу з Пресвятими Дарами, звертається до народу, благословляє нарід знаком св. хреста і вимовляє слова: «Спаси Боже люди Твоя і благослови достояніє Твоє». Це найбільше благословення, яким священнослужитель закінчує Божественну Літургію. Найбільше тому, що благословляє не рукою, не хрестом, ані осіяльниками, але Пресвятими Дарами, самим Христом Господом. Тоді треба думати, що сам Христос благословляє Божий люд і тих, що причащалися Його Пресвятого Тіла й Чесної Крови і тих, що не причащалися. Тоді треба зібрати всі думки водно, схилити стоячи голову, приймаючи достойно те благословення. Легковажать собі ті, що запричащалися, і під час благословення відходять на своє місце, де стояли чи сиділи. На того благословення не сходять, бо він не здібний його прийняти з належною увагою.

Латинська Церква не має того благословення у своїй Службі Божій. Щоби досягнути тої великої гідности і дати благословення своїм вірним, ця Церква «позичила» чи краще перейняла з нашої Божественної Літургії цей важливий момент благословення Пресвятими Тайнами, однак, не сміючи порушувати порядку своєї «Месси», не могла вложити до своєї Служби, але створила окрему, мож-

⁶⁷⁾ Серафим Слободской: "Законъ Божій", Жордансвіль, 1957, стор. 36-37.

на сміло сказати, найторжественнішу відправу «Благословення», по-англійськи «Блессінг», по-німецьки «Зегнен». У всіх мовах це Богослуження має для народу святу вартість і вважається майже рівнозначним Службі Божій. Нарід приймає це благословення навколішках, з запертим духом, з тою вірою, що це благословення дає найбільше Божої Благодаті.

Деякі наші священики, що не обізнані з культом нашої Божественної Літургії, «мавпують» це від латинників і впроваджують в наші святі Храми цей «Блессінг», не здаючи собі справи, що благословення Пресвятими Дарамі було вже в Божественній Літургії на відповідному місці, приготоване не лише довгими моліннями священнослужителів з вірними, але й Причастям, і означає те благословення, яким Христос Господь благословляв присутніх на Оливній Горі, коли возносився на небо. Після того наш священнослужитель відносить Пресвяті Дари знову на трапезу предложення, звідки приніс їх під час Великого Входу.

СВІТЛО

Під час Богослужень, навіть у соняшний день, має горіти при престолі світло. До Богослужень уживається світло оливне або воскове. І олива і віск означають чистоту: олива, витиснена з оливних овочів, а віск, зроблений з квітового пилку. Чистота світла означає щирість тих, що дають жертву на світло, і звеличує Боже ім'я.

Світло має горіти в семисвічнику, що стоїть поза престолом. Можуть бути там лампади для оливи або свічник для свічок. Світло означає, що Господь Бог живе в неприступнім світі (Діян. 20, 7-8), що просвічує світ духовним світлом (Йо. 1, 9 і 8, 12), загірає наші серця і просвічує уми для пізнання Божої слави (2 Кор. 4, 6). Святі Божі угодники є також світлами, що горять і світять, як сказав сам Господь про св. Йоана Предтечу (Йо. 5, 35). Світло під час Богослужень має пригадувати, що в серцях вірних має горіти вогонь любови до Бога

і Його святих (1 Солун. 5, 19). Світло зображує також духовну радість.⁶⁸⁾

В Євангелію Матея згадується п'ять мудрих дів, які враз зі світильниками взяли з собою також і єлей (оливу) стрічати жениха (Мат. 25, 3 і 4). Олива означає бажання вгодити Богові ділами і цілим життям. Олива служить у Богослуженнях, як чиста субстанція з рослинного світу.

Подібно і віск, збираний бджолами з пахучих квітів, означає віру і любов до Бога. Віск походить з різних квітів, що відзначаються різними пахощами. Означає людей різних вдач і характерів, які складають свої жертви в церкві на світло.⁶⁹⁾

Догма Сьомого Вселенського Собору Нікейського каже: «Належить почитати чесні і святі ікони».⁷⁰⁾ Почитання ікон, Євангелія, св. трапези і чесного та животворящого хреста здійснюємо запалюванням світла перед ними, обкаджуванням і молитвою.

Симеон Солунський пише: «Віск, який ми приносимо до церкви і свіtimo, як чисту субстанцію, означає нашу чистоту і щирість. Віск, що на ньому даються відтискати різні предмети, означає печать і знам'я Святого хреста, яке Свята Церква кладе на нас під час хрещення і миропомазання. Віск, як субстанція м'яка і згоряюча, означає також і нашу м'якість, здатність каятися з гріхів наших. Віск, збираний з різних запашних квітів, означає благодать Святого Духа. Віск, що складається з різних квітів, означає всіх жертводавців, що дають жертву на світло».

Віск уживали в церквах вже в апостольських часах. Про це так написано в Апостольських Правилах: «Коли хто з церковного причету чи то мирянин візьме з святої церкви віск або єлей, нехай буде відлучений від участі в церковних Богослуженнях і вп'ятеро поверне те, що взяв».⁷¹⁾

⁶⁸⁾ К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 43 і 44.

⁶⁹⁾ Там же, стор. 44.

⁷⁰⁾ "Правила Святыхъ Отець", Алфавит "і", стор. 24.

⁷¹⁾ "Правила Святыхъ Апостолъ", глава 72.

Декотрі світла займають все одне й те саме місце, а декотрі в часі Богослужень переносяться. Тому то в церкві уживається і віск і олива. На престолі завжди уживається свічок, які горять у підсвічниках. Перед св. іконами світять оливу і свічки.⁷²⁾ Можна уживати також семираменного свічника з оливними лямпадами, що його ставиться позаду Святої Трапези.⁷³⁾ Без світла Божественну Літургію правити не годиться. В крайній потребі повинна бути хоч одна свічка.⁷⁴⁾

Симеон Солунський пише, що: «Віск спалюється і тим означає, що вогонь любови до Бога може спалити Божественним огнем наші гріхи. Віск, що переминюється в огонь, означає цілий світ, який постійно горить огнем життя. Так і люди повинні єднатися взаємною любов'ю і згодою». Далі пише в 25 главі, що «ми приносимо до храму жертви на елей, віск і тиміям (кадило). Елей зображує Божу любов, віск, виділений з безлічі квітів, зображує совершенну і всесторонню нашу жертву. Тиміям зображує Божу любов, яка обіймає всіх людей, немов запашне кадило, яке зображує Святого Духа».⁷⁵⁾

КАДЖЕННЯ

Кадила уживається при різних священнодіяннях, і кадження має різне значення. Кадження відбувається на початку Божественної Літургії та під час важливіших її частин. Диякон або священник обкаджує Святу Трапезу з чотирьох сторін і святилище, ікони в іконостасі і в церкві, присутнє духовництво й вірних. Кадження означає бажання, щоб молитви вірних підносилися до неба, так як запах кадильного тиміяму: «Нехай молитва моя стане перед Тобою мов кадило» (Пс. 141, 2).

⁷²⁾ К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 45.

⁷³⁾ "Ordo celebrationis", стор. 4.

⁷⁴⁾ К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 45.

⁷⁵⁾ "De Sacro Templo", глава 134 і 25, див. "Новая Скрижаль", стор. 35.

Кадячи присутніх у церкві, кадильний дим обіймає всіх і символізує Святого Духа, який сходить на них під час молитви. Кадженням Св. Хреста, Святого Престола, св. Євангелія і святих ікон та речей віддаємо честь і славу самому Господу і Його святим угодникам.

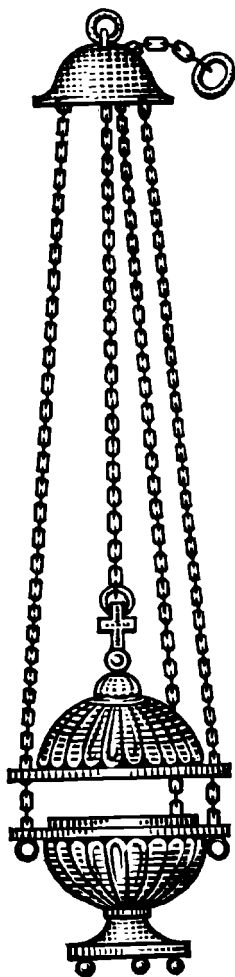
Кадження завжди лучиться з молитвою, якою священник чи єпископ благословляє кадило кожний раз перед його уживанням. У молитві він просить Христа Бога, щоб Господь прийняв Богослуження і щоб воно було таке запашне перед Богом, як запах кадила: «Кадило Тобі приносимо, Христе Боже наш, як приемний запах духовний; Ти ж прийми його в пренебесний Твій жертовник і зішли нам благодать пресвятого Твого Духа»:⁷⁶⁾ Св. апостол Павло у другому листі до Коринтян пише: «Ми для Бога — пахощі Христові серед тих, що спасаються, і серед тих, що гинуть» (II Кор. 2, 15).

Для кадження служить окрема посудина, звана кадильниця, або попросту кадило. Є це плоска посудина, яка має зверху рухому на ланцюжках покришку. В старовину кадильниця мала ручку і звалася ручне кадило, або кація. Ще сьогодні на горі Атос уживають кації, тобто кадильниці, не звисаючої на ланцюжках, але з рукояттю, немов риночки. Кацію, наповнену розжареним вугіллям, кладуть перед ікону того святого або того празника, що його Церква даного дня почитає і в чию честь і пам'ять відправляються Богослуження. На розжарене вугілля що кілька хвилин диякон насипає тиміяму, з якого кадильний запах розноситься по цілому храмі.

На повечер'ї, під час співання сьомої пісні канона, служачий отримує від настоятеля благословення кадила і обкаджує кацією навхрест найперше святі ікони, а потім братію, кожного зокрема, і перед кожним робить низький поклін. Щоби кація не пекла в руку, служачий обвиває рукоять у шматку.⁷⁷⁾ В багатших церквах є кації зі сріб-

⁷⁶⁾ Священна і Божественна Літургія св. Іоана Золотоустого, Рим 1968, стор. 20, див. К. Никольскій: "Уст. Богосл.", стор. 82.

⁷⁷⁾ К. Никольскій: "Уст. Богосл.", стор. 82 і 83.

Кадильниця.

ла, а до них прикріплені дзвіночки, яких милий звук супроводжає запашний дим кадила.

Кацію ставлять також у Велику П'ятницю коло плащаниці, яка, намазана Великим св. Миром, має пригадувати той аромат, яким намазав тіло Спасителя Йосиф з Ариматеї під час Його похорону.

Тиміям, або ладан, був уживаний у святинях ще в старім завіті. Уживали його також і поганські народи під час своїх богослужбових церемоній. Згодом він прийнявся і в християнських церквах, як символ молитов.

Тиміям, або кадило — це субстанція, яка впливає з азійських і африканських дерев. На повітрі ця субстанція згущується і твердне і її збирають у вигляді жовто-брунатних зернят, які видають на вогні милий запах.

В наших церквах часто уживають тиміям з малоазійських або південноєвропейських дерев, як: *juniperus*, *lucia*, *thurifera*, ягід і живиці з ялівцю, кедрини, сосни, смерек і ялиць. Це не правдивий тиміям. Правдиве тиміямове дерево росте в Індії, в горах, і називається *boswellia serrata*. При зраненні випливає з нього сік, подібний до живиці, який на повітрі твердне. В продажу він називається *olibanum orientale* в сортованих двох видах: округлі або подовгасті зернята величини гороху або лісового горіха, ясножовтої або й червонявої барви, часом і брунатної, мало прозорої. Зовні ті зернята немов обпилені, крихкі, а потовчені замінюються в порошок.

Інший рід тиміяму має вигляд більших, безформних і брунатніших зерен, які на вогні видають слабший, але прийнятний запах. Цей тиміям походить з Індії. В нас, на землях України, скоріше можна було колись дістати африканський тиміям, який походить з Абісинії, Нубії та інших африканських країн, який видають такі дерева, як *boswellia papyrifera vel floribunda*. Африканський тиміям перед уживанням треба потовкти, бо він тяжко розпалюється й не скоро видає запах. Цей тиміям має гострий запах і його часто змішують з іншими запашними субстанціями: *olibanum orientale*, *ladaunum*, *storax*, *cortex cascarille*, потовчений бурштин, трохи ляданового цвіту, трохи бензое й ін. Тиміям подається до ужитку в посудині, подібній до лодки.⁷⁸⁾

Крім кадила, приписаного церковними уставами, під час воскресної утрени ставлять ще окремі посудини

⁷⁸⁾ Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 381-382.

з вугіллям у різних місцях Божого храму і насипають на вугілля тиміям, щоби в церкві було запашно і мило.

Тиміяму треба вживати якнайзапашнішого, що видає бальзамний аромат, який відповідав би висловам церковних уставів і багатьом місцям Святого Письма, як «кадило благоуханія», (молитва на благословення кадила), «кадило, що виходить з молитви святих» (Откр. 2, 8); «вийшов дим кадильний з молитов святих з руки Ангела перед Богом» (Откр. 8, 4).

ПІДНЕБЕСНЕ, КИВОРІЙ, АБО БАЛДАХИН

В давніших часах, а також і в нинішніх, у деяких церквах є над св. Престолом немов гарно упоряджений дах, який спочиває на чотирьох стовпах у рогах Престола. Цей ніби дах має назву піднебесне, бальдахин, або згрецька **киворій**. Кордин пише в своєму описі царгородської св. Софії, що «Юстиніян велів виляти киворій зі срібла, а стовпи, які піддержували його, велів позолотити. Піднебесне, луки і верх з хрестом були вилиті зі щирого золота».

Св. Герман, константинопільський патріярх, ось так пояснює значення піднебесного: «Бог зіслав спасіння на середину землі» і додає, що без піднебесного людина не в силі збагнути наведені слова. Далі пише, що «Єрусалим не може бути серединою землі для всіх народів, ані для індійців, ані для венеціянців». Піднебесне має пригадувати зображення неба. Св. Престол означає землю, на якій перебуває невидимий Спаситель. Далі пише св. Герман: «Святі Отці упорядковують над святим Престолом покров, немов небо, а під покровом, тобто під киворієм, між чотирма стовпами знаходиться священний Престол, немов земля». В установі святого Престола і піднебесного св. Герман бачить сповнення слів: «Бог соділа спасеніє посереді землі».

Симеон Солунський описує три півкруги піднебесні, а саме: над престолом, трапезою предложення і посудохранительницею, називаючи їх згрецька «**кохни**», тобто

звід, або покров: «Над Божественною Трапезою священний покров означає безмірну Божу славу і благодать, якою сам Господь покривається за словами псальмопівця: «Одіяйся світом, яко ризою, простирай небо, яко кожу» (Пс. 103, 2). Там Він сидить на підвищеному Престолі Своєї слави».⁷⁹⁾

Піднебесне над престолом символізує небо, розпростерте над землею, що на ній приноситься безкровна жертва за людські гріхи.⁸⁰⁾ Це небо пригадує нам, щоби в дочасному житті старалися заслужити на вічне життя в небі.⁸¹⁾

ТРАПЕЗА ПРЕДЛОЖЕННЯ

З північної сторони Святої Трапези знаходиться трапеза предложення, або, як у нас називають, проскомидійний стіл, а з південної сторони є стіл, де приготується священничі одежі до Богослужень, званий дияконик або посудохранительниця. Між трапезою предложення і диякоником, за Престолом знаходиться горне сідалище, також зване горнім місцем, призначене для єпископа.

Трапеза предложення тому так називається, що на ній предкладалися дари, хліб і вино, до Богослуження. На ній відбувається перша частина Божественної Літургії: проскомидія (приношення) і приготування Чесних Дарів до Літургії вірних. В старих типіконах трапезу предложення називається також жертвенник тому, що на ній приготується хліб і вино для завершення безкровної жертви. В часі проскомидійних молитов згадується Різдво і страсті Господа Нашого Ісуса Христа. Тому жертвенник символізує Вифлеємські ясла, де Христос Спаситель був зложений по народженні, а також і Голготу, що на ній Христос випив чашу страстей.

⁷⁹⁾ "De Sacro Templo", глава 139.

⁸⁰⁾ К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 13.

⁸¹⁾ Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 365.

На Трапезі предложення, під час приготування хліба і вина до Пресвятої Євхаристії, уживаються священний посуд і священні речі. До них належать: Чаша, дискос, зізда, копіє, ложечка, губка, репіди і покровці.

Симеон Солунський пише про вівтар: «Коли з Божої волі все збудується і упорядиться всередині й зовні Божий храм, всередині святилище повинно бути все до сходу сонця, по середині святилища престол, з північної сторони престолу трапеза предложення, а з південної сторони — дияконик. Трапезу предложення чи жертovníк ставиться не для священнодійства, а для прийняття принесеного хліба і вина перед священнодійством і для приготування принесених дарів до Божественної Літургії. На трапезі предложення відбувається тільки приготування принесених дарів до священнодійства, а саме принесення тих дарів (проскомидія) завершується на правдивому жертovníку, тобто на престолі, на Божественній трапезі. В південім півкрюзі є відділене місце, посудохранительниця, де зберігаються церковні книги, одежа і священний посуд. Там зберігаються і хліби, принесені перед Божественною Літургією і в свій час освячені молитвою, ї вода, освячена в день Богоявлення Господнього. Ту воду кожночасно диякони виносять і дають її покутникам, тим, що відлучені від Причастя. Дияконик знаходиться під безпосередньою опікою дияконів, що є управителями тих священних речей, які там знаходяться. Посудохранительниця має назву дияконик від слова диякон, що означає в нашій мові служитель. Посудохранительниця має назву від речей, що там зберігаються».

На думку Симеона Солунського, диякони не мають права сидіти на супрестоллях, що є уложені за престолом поруч горнього сідалища для єпископа. Він назначає їм місце сидження в дияконіку. Місце, що знаходиться під південним півкругом, не все буває посудохранительницею, чи диякоником у наших церквах. При одному престолі дозволено відправляти тільки одну Святу Літургію одного дня. Часом трапиться й таке, що одного дня треба відслужити і дві Святі Літургії. Тоді упоряджується в диякони-

ку другий Престол. однак він повинен бути відділений від головного престолу стіною і мати свій іконостас.⁸²⁾

Така молитовниця, упоряджена до Богослужень, називається по-латині *Parecclesia*, а в Україні називали її **параклис**. Словом «параклис» також названо Молебень до Пресвятої Богородиці тому, що в давніх монастирях його відправляли в бічній молитовниці — параклісі.⁸³⁾

Коли з дияконика утворено параклис, тоді всі речі, що зберігалися в дияконіку, переноситься на північний півкруг, по-нашому абсиду, де знаходиться трапеза предложення, а трапезу предложення переноситься зараз в головну абсиду, за престол, під стіною, побіч супрестоль.

ГОРНЕ МІСЦЕ, АБО ГОРНЕ СІДАЛИЩЕ І СУПРЕСТОЛЛЯ

За Престолом в головній абсиді знаходиться на підвищенні трон, званий «**горне сідалище**». Цей трон сягає апостольських часів, і був призначений для єпископа, який там сидів під час читання Апостола. З обох сторін горнього сідалища знаходяться нижчі стільці, звані «супрестолля», на яких сиділи враз з єпископом сослужащі пресвітери.

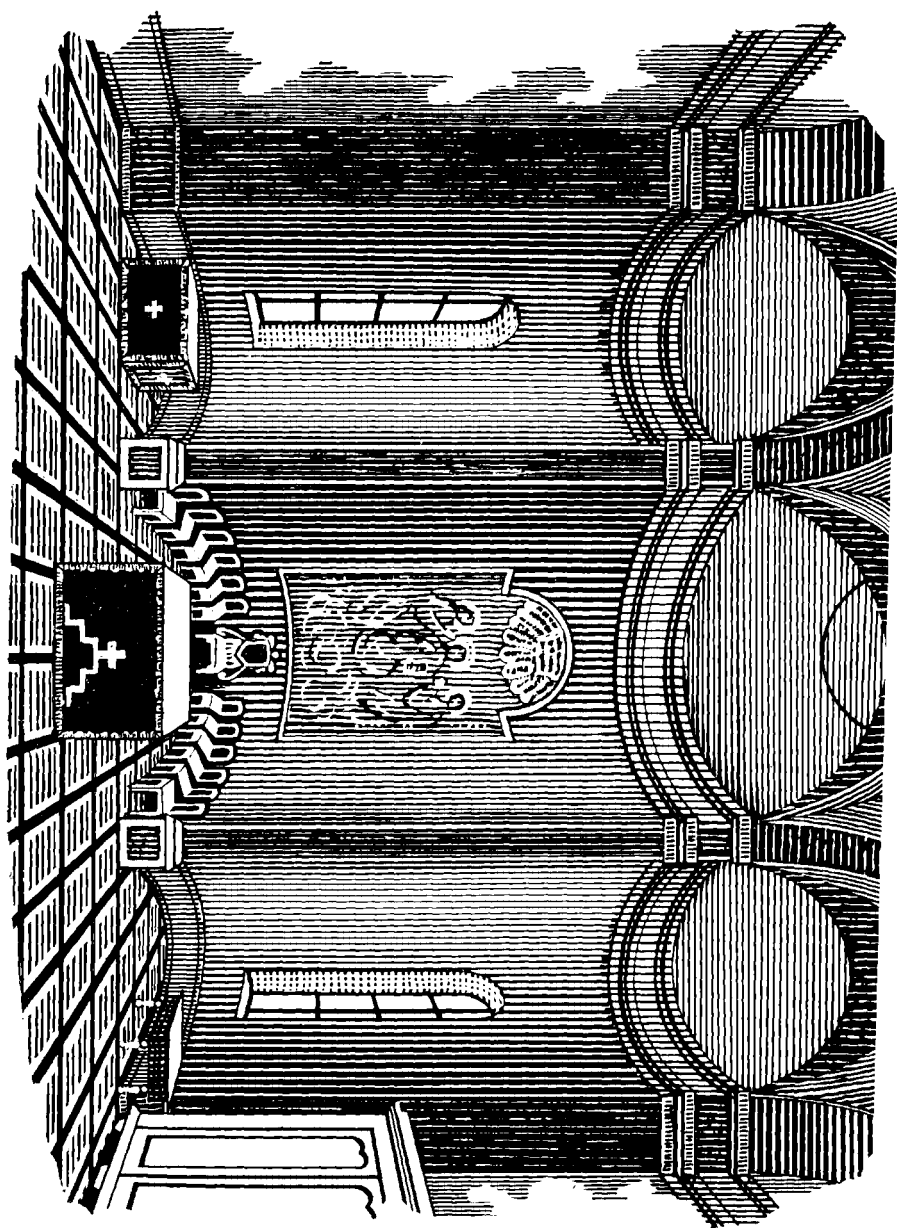
Горне сідалище має своє оправдання тільки в катедральних і більших храмах, а в менших церквах, коли трапляється архиєрейська відправа, споряджують його на час присутності єпископа. В церквах, де є горні сідалища, священникові не годиться на них сидіти, вони призначені для архиєрея. Горне сідалище — це символічний престол Ісуса Христа. На це вказують слова молитви архиєрея чи священника, які вони проказують, ідучи до горнього сідалища: «І отходят к горньому місту і ієрей отходя глаголет: Благословен грядий во імя Господне».⁸⁴⁾

⁸²⁾ "Ordo celebrationis", стор. 4.

⁸³⁾ Там же.

⁸⁴⁾ "Літургікон, сієсть Служебник", Рим 1952, стор. 209.

Свята Трапеза, Горнєє місце, Супрестолли, Трапеза Предложєння і Ризниця.

З обох боків горнього сідалища є стільці, трохи нижче від горнього, на яких сідають сослужащі з архієреєм священники. Історик Євсевій так пише про горнє місце і супрестолля в 10 книзі, 4 глава: «Константин Великий збудував храм, прикрасив його престолами на підвищеннях, призначених для зверхників, і збудував сідалища, які по порядку були розставлені навколо цілого вівтаря. Опісля поставив серед вівтаря святая святих, тобто святилище». Святилище Євсевій називає вівтарем, а престол святилищем. Св. Григорій з Назіянзу ось як пише про храм св. Анастасії: «Мені здавалося, що я сиджу високо на Святім Престолі, не з гордості я підношуся. ані в нічнім сні. Біля мене з обох сторін сиділи поважні віком мужі. наставники пастви, визначні ясністю свого характеру. Стояли там і диякони в ясних одежах і зображували ангельську красу».⁸⁵⁾ На горньому місці годиться тільки архієреві сидіти.

Симеон Солунський пише: «Горня катедра означає пренебесну Ісусову катедру. Ступені, що при ній є, показують чини та ієрархію духовенства. На тих стільцях не має права ніхто сидіти, крім ієрархів і пресвітерів. Диякони там не мають свого стільця». Про храм він пише далі: «По ступенях і стільцях, що стоять у підніжжі горнього місця у вівтарі, пізнаємо чин і ієрархічний порядок кожного з посвячених людей і ангелів».⁸⁶⁾

Крім Христової катедри, горнє місце означає ще вознесення Господа Ісуса Христа на небо. Воно стоїть вище супрестоль і означає те, що Христос з тілом піднісся вище ангельської сили і влади, сів праворуч Отця Небесного.

Супрестолля — це стільці для сидження архієрейської асисти. Назва супрестолля походить від грецького слова «сінтронос». Ті сидження для пресвітерів символізують апостолів, що засідають із Христом. Симеон Со-

⁸⁵⁾ "Новая Скрижаль", стор. 20-21.

⁸⁶⁾ "De Sacro Templo", глава 135, див. "Новая Скрижаль", стор. 21

лунський у 63 главі про Святий Храм ось так говорить: «Архиерей, що сидить на горнім сидженні, символізує самого Христа, а єпископи і священники, що сидять разом з ним, символізують апостолів». Сослужащі з єпископом — це немов супрестольники св. Престола, учасники Пресвятої Євхаристії, співрозмовники та співмолитвенники, і тому місця, що на них вони засідають, мають назву «супрестолля».

Над горнім місцем звичайно розмальовується ікона Христа Спасителя, який подає Тайну Вечерю Своїм ученикам і апостолам або благословить людей, які моляться. По обох сторонах Спасителя зображуються апостоли в сидячій поставі, тому що вони засідали з Ісусом Христом до Тайної Вечері. В більших храмах над сидячими апостолами зображується ієрарх Східної Церкви в архиєрейській одежі, які ніколи не засідали з Христом Господом, але служили Його науці й пояснювали її та навчали нарід. На перше місце ставлять великих святителів, архиєрів: Василя Великого, Григорія Богослова, Івана Золотоустого, Атанасія, Кирила, Миколая й інших.

СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЬ

Як у Старому Завіті були первосвященники, священники і левіти, та і в Новому апостоли установили подібну ієрархію, яка складається з трьох ступенів: єпископів, пресвітерів і дияконів. Всі вони мають назву священнослужителі, тому що через Тайну рукоположення на них сходить благодать Святого Духа для виконання служби у Христовій Церкві. Через цю благодать вони стають достойними відправляти церковні Богослуження, уділяти святі Тайни, навчати людей християнської віри, чесного життя та управляти церковними справами.

Єпископи — це найвищий ступінь у Церкві. Вони отримують також найвищий ступінь благодаті і їх називаємо також архиєреями, тобто начальниками ієреїв. Вони мають власть не тільки відправляти всі роди Богослужень, але також уділяти всі Святі Тайни. Вони мають

власть рукополагати священників, посвячувати миро і антимінси, якого то права не мають священники.

Старші і більш заслужені єпископи дістають назву архієпископів, а столичні архієпископи мають назву митрополитів, тому що і назва столиці по-грецьки звучить митрополія. Столичні митрополити мають більшу владу від звичайних єпископів і є немов перші поміж рівними.

Єпископи давніх столиць Єрусалиму, Константинополя, Риму, Олександрії й Антіохії мають назву патріярхів, яку отримали в перших віках християнства.

Другими по єпископах є священники, яких згрецька називають також ієреями, або пресвітерами. Священники підлягають владі єпископів і можуть за благословенням єпископа виконувати всі священнодійства і церковні Богослуження, крім освячення мира, антимінсів і рукоположення священників чи дияконів. Священик є найпопулярніший між народом і він очолює кожную християнську громаду, яка згрецька називається парафія.

Диякони становлять третій і найнижчий ступінь священнослужителів. Слово диякон — грецьке і означає служитель, або помічник. Диякони співслужать при Богослуженнях з єпископом або священником. Вони виголошують ектенії під час Богослужень, беруть участь при уділюванні Святих Тайн, однак самі не можуть повнити священнодійств. Участь дияконів не обов'язкова при Богослуженнях, і тому багато церковних громад обходиться без дияконів.

В першу чергу священнослужителем є священник. Він очолює, навчає і провадить церковну громаду, дбає про духовну обслугу вірних, хрестить, вінчає, старається про спасіння душ вірних і ховає умерлих. Через те вся увага вірних звернена на особу священника.

Від початку християнства на землях України на особу священника, його приватну і публічну поведінку, відношення до вірних, виконання душпастирського обов'язку звертали увагу помісні синоди, а то й не рідко окремі поучення владик, під час рукоположення чи навіть під час виконання душпастирських обов'язків.

Одне з таких поучень «новопоставленому ієрею» заховалося в оригіналі до наших часів і було опубліковане в богословському кварталнику «Логос» за квітень — червень 1962.⁸⁷⁾ Таке поучення діставав новосвячений ієрей на сувою, щоб міг кожночасно його прочитати. Зміст того поучення нічим не різниться від сьогоднішніх богословських правил, якими кожночасний душпастир повинен руководитися. Вже в першому реченні підкреслюється висока гідність священика і прикмети, якими священик повинен відзначатися. Про гідність священика так говорить «Поученіє»: «Імена Твої великі і численні. Ти еси ієрей служитель Господнього Престола, світло для світа, сіль землі, для недужих лікар, провідник сліпих, провідник тих, що зблудили і їх учитель, і світильник. Ти є церковним оком і дорогою, дверником і ключарем і працівником, строїтелем, гостителем, купцем, сторожем, пастирем, воєводою, суддею, власником і слугою, жерцем, високим холмом, таємничим домом премудрости, Божими устами, що звіщають для світу мир, Божим посланцем і Господньою трубою, вітцем своїх братів, джерелом води в посуху» і ін. Як бачимо, колишні поучення не ставлять душпастирям ані більших, ані тяжчих вимог, ніж ті, що їх установив Христос Господь, проповідували св. апостоли і які церковна традиція передає від найдавніших віків християнства. Ці поучення, ясні, точні, конкретні, взяті з щоденної практики, мусіли пригадувати, яке достоїнство має священик і які вимоги ставить йому Церква.

Вселенські і помісні Собори також немало часу посвятили особі священнослужителя. Одинадцятьте правило Неокесарійського Собору каже, що «во пресвитера прежде тридесяти літ, аще і по всему достойний чоловік, да не поставляется: но да оставится в ожиданіи. Ібо Господь, Ісус Христос в тридесятое літо крестился і начал учить».⁸⁸⁾ Подібно каже і чотирнадцятьте правило шостого

⁸⁷⁾ Ю. Герич: "Поученіє Святительское к Новопоставленому ієрею", "Логос", Т. XIII. Кн. 2. Квітень-Червень 1962.

⁸⁸⁾ "Правила св. Помѣстнаго Собора Неокесарійскаго", Правило 11.

Вселенського Собору, щоб перед 30 роком не висвячувати священників, хоч би вони були достойні свячень. Також багато місця і часу присвятили Вселенські і Помісні Собори для величі і достоїнства священничого уряду.

Може найкраще з'ясовує велич і обов'язки священника св. Альфонс Лігорій, що підносить священника над усі людські гідності, а священничі обов'язки основує на євангельським законі.⁸⁹⁾ Він признає високу гідність священника, але не заперечує й тяжких обов'язків, на яких та гідність основується. Св. Єронім пише, що не гідність спасає, але діло гідности. Св. Амвросій пише, що у священника не сміє бути нічого спільного з мріями і поведінкою світських людей. Священник через рукополагання дістає більше благодатей, тому він у святості мусить перевищувати життя всіх інших людей. Св. Ісидор Пелюський пише, що святість священника має так різнитися від святости котрогонебудь мирянина, як небо відрізняється від землі. Св. Тома пише, що хто вибирає якийсь стан, той зобов'язаний до того, чого стан вимагає. Святий Августин вже раніше висловився, що коли священник вибирає стан святого життя і прирікає торжественно так поступати, як св. Церква навчає, має обов'язок свою постанову і приречення виконувати до смерті. Тома Кемпійський твердить, що священник зобов'язаний до більшої досконалости, бо стан священника перевищує всі інші. Кожний священник є вибраний з-поміж людей, щоб бути їх представником у почитанні Бога. Він має приносити дари і жертви, щоб надолужити за гріхи.

Найвища гідність священника — це відправлювання Божественної Літургії.

Про Божественну Літургію треба мати високе поняття, її докладно перестудіювати і добре її знати, щоб могли її достойно відправляти. Христос Спаситель лишив для нас найшляхетніше діло, яким є власне Божественна Літургія. Святий Іван Золотоустий пише, що коли свя-

⁸⁹⁾ Св. Альфонс Лігорій, ЧНІ: "Велич і обов'язки Священника", Гомілетичний додаток до "Логосу", 1958-1962.

щеник приносить жертву в Божественній Літургії, тоді треба усвідомити собі, що він тільки знаряддя невидимої Божої Руки.⁹⁰⁾ Люди прославляють Бога різними жертвами, покутами й іншими святими вчинками, навіть мучеництвом, але Божественна Літургія найбільше Його прославляє. Божественна Літургія присмирює Божий гнів на грішників, для живих випрошує всякі благодаті, а померлим приносить велику поміч.

Священик повинен належно приготувитися до Служби Божої. Найкраще приготування священика до Служби Божої — це чесне життя, яке робить його гідним відправляти Службу Божу. Рука, що змиває чужі бруди, мусить бути досконало чистою. Священик мусить бути вільний від тяжких і від повсякденних гріхів. У кожному служебнику є пригадка, що священик перед кожною Святою Літургією повинен бути примирений з усіма людьми, на нікого не мати жалю ані злоби, а своє серце всіма способами берегти від злих думок, бути тверезим і ставати до Служби Божої натще. Службу Божу повинні попереджувати молитви перед іконостасом.

ЗОВНІШНЯ ПОСТАВА І ПОВЕДІНКА

Душевний настрій священика пізнаємо по його рухах, по всякій дії, яку він виконує при престолі. Найпростішим висловом людської думки є слово. Словами передає кожний священнослужитель Богослуження. Коли є мова про найвище й найдосконаліше Єство, про Бога, тоді й постава тіла має мати поважну і приличну форму. Маєстатична постава тіла, достосована до слів під час Богослужень, немов доповняє й завершує ті Богослуження, робить їх милішими і сприйнятливими для учасників. Слова молитви є висловом душі священнослужителя, а акція і рухи тіла є проявом його волі. Воля — це середник релігійно-морального життя, що робить кожну людину доброю чи недоброю.

⁹⁰⁾ Св. Іван Золотоустий: Гомілія 60 до Антіохійців.

Не лише словами, але й рухами тіла, поставою й виголошенням слів передається душевний настрій та вказується дорогу до святости учасникам кожного Богослуження.

В Православній Церкві священнослужитель стає до св. Престола з накритою головою і здимає накриття під час «Святий Боже...» та читання Євангелія, а під час херувимської пісні взагалі відкладає накриття голови й більше його не вживає до кінця Служби Божої. В Католицькій Церкві східнього обряду цей звичай вже затратився і священник стає до Святої Літургії з відкритою головою, тільки в деяких монастирях задержався давній звичай.

УЧАСНИКИ БОГОСЛУЖЕНЬ

Кожна людина, що приходить на Богослуження в церкву, повинна вже на церковнім подвір'ї відповідно настроїти свій стан душі і привести до рівноваги душевні почування. В церкву треба входити з повагою й почуттям молитовного настрою. В церкві треба віддати глибокий поклін перед престолом, перед намісною іконою Спасителя і перед намісною іконою Пресвятої Богородиці та відмовити хоч би коротку молитву, як привіт Христові Спасителеві і Божій Матері.

Найкраща постава тіла під час Богослужень є стояча. Стояння в церкві сягає старозавітних часів. В книзі Битія так сказано: «І повернулись звідтам люди до Содому, а Авраам ще стояв перед Господом» (18, 22). В тій же книзі написано: «Авраам устав вранці, пішов на місце і стояв перед Господом» (19, 27). В книзі Параліпоменон говориться: «І стояли всі юдеї перед лицем Господнім і малі діти їх, і жінки їх, і сини їх» (20, 13). Стояча постава на Богослуженнях і при молитві взагалі є символом Христового воскресення, піднесення духа до неба в радості, а також символізує наше молитовне і духовне воскресення. Саме внутрішнє почування велить нам стояти перед Божим маєстатом, якого всі небесні сили окружують зі страхом і трепетом. Сам Христос Спаситель

каже в Євангелії: «І коли стоїте на молитві, прощайте...» (Марко 11, 25). Найстарша форма молитви — це молитва навстоячки, часом з піднесеними вгору руками або складеними на грудях навхрест. Стоячи розмовляємо з достойними особами, стоячи вшановуємо пам'ять померлих дорогих нам осіб, стоячи виголошуємо важливі промови, стоячи видає старшина розпорядки й накази війську, стоячи також молимося, приймаємо Святе Причастя.

Можна також і сидіти під час Богослужень, під час деяких молитов і богослужбових частин. Старші віком і немічні можуть сидіти впродовж цілих Богослужень і для них попід стінами храму Божого є розставлені лавки або крісла. На те, що можна сидіти під час Богослужень, вказують молитвослов'я, звані «катизми», сідальні та зазиви священнослужителя. В коптійській св. Літургії, яку приписують св. Григорієві, є місце, що диякон взиває вірних: «Сидячі, встаньте!»⁹¹⁾ В олександрійській Святій Літургії св. Василія Великого священник по Причастю виголошує: «Повстаньте до молитви!»⁹²⁾ Також при читанні декотрих частин Псалтиря можна сидіти й тому вони називаються «сідальні». Акафіст — це Богослуження, що на ньому не вільно сидіти. Отже з того виходить, що на інших Богослуженнях вільно було в деяких місцях сидіти.

Крім сидження і стояння, є ще форма колінопреклонних молитов. На візвання священнослужителя вірні клякають на коліна. Колінопреклонні молитви відбуваються під час вечірні на празник у неділю зіслання Святого Духа (троїчний день).

У Святім Письмі сказано, що Ісус Христос на Оливній горі, «ставши на коліна, почав молитися» (Лука 22, 41). В Діяннях також говориться про св. Стефана, що його укаменували: «А впавши на коліна, закликав сильним го-

⁹¹⁾ Renaudot: *Liturgiarum orientalium collectio*, Paris 1766, I, I, стор. 28 і 100.

⁹²⁾ Там же, стор. 84.

лосом...» (Діян. 7, 60). Про св. Петра каже св. Письмо, що вигнав усіх з кімнати, коли мав уздоровити тещу: «Став на коліна й почав молитися...» (Діян. 9, 40). Святий Павло також у дорозі до Єрусалиму в Мілеті «упав на коліна із усіма ними і почав молитися» (Діян. 20, 36). Також і в Тирі, коли його всі відпровожували разом з іншими, «стали на коліна і помолилися» (Діян. 21, 5). Сам апостол Павло в листі до Єфесян каже: «Ось чому я згинаю коліна перед Отцем» (Єфес. 3, 14).

Колінопреклонні молитви були і в Старім Завіті, були в часах апостолів і задержалися до наших часів. Історик Євсевій каже в своїй «Історії Церкви» (І. 1, с. 23) що св. Яків завжди молився в храмі на колінах. Тертуліян у своїм творі «De oratione», с. 17, 23, пише, що християни молилися переважно навколішках.⁹³⁾ Іван Золотоустий пише: «Оцим наминаю Вас, щоб ви молилися спокійно на колінах з піднесеними руками».⁹⁴⁾ На другому місці він нас наминає, щоб ми постійно молилися стоячи і не лише підносили руки й очі до Бога, але також і серця.

Доземні поклони є тоді, коли хтось приходить до церкви, і, роблячи на собі знак св. хреста, цілим своїм тілом паде на землю, дотикається чолом землі.⁹⁵⁾ Такі поклони називаються в церковних книгах метанія. Це слово походить від грецького «метанойя», значить покаєння. Доземні поклони вірні роблять під час постів, а переважно у Великий Піст під час Служби Преждеосвяченних Дарів, під час покаєнного канона Андрея Критського, в страсний тиждень і під час всяких покаєнних молитов і Богослужень з додатком покаєнних молитов Єфрема Сирина. В нас є гарний звичай, що вірні, кожний раз, коли приходять до церкви на недільні чи святочні

⁹³⁾ Tertullianus: "De Oratione".

⁹⁴⁾ Ioannes Chrysostomus: "De Anna", Sermo IV. Том 4, coll. 668.

⁹⁵⁾ "Ordo celebrationis", стр. 9.

Знак Святого Хреста, мала метанія і доземний поклін.

Богослуження, складають тричі доземні поклони і кожний раз кладуть на собі знак святого хреста.

Всі приписи, коли належить робити доземні поклони, знаходяться в церковних книгах, а особливо в Посній Тріоді.

В перші віки християнства каянники входили до церкви і в найбільшій покорі й покаянні розпростиралися лицем до землі, молилися. Цей спосіб молитовної форми сягає ще старозавітних часів. У книзі Битія читаємо: «І впав Авраам ниць на лице своє» (17, 3), а далі: «І впав

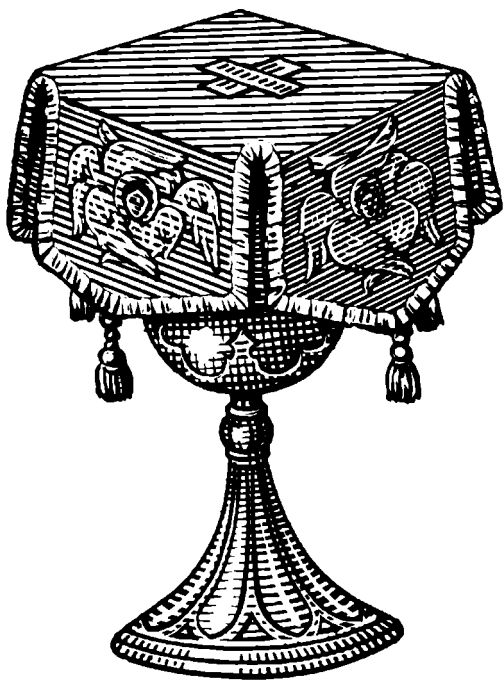
Авраам ниць»... (17, 17). У книзі Ісуса Навина читаємо: «І впав Ісус на лице своє...» (5, 14). Історик Сократ у своїй Історії церковній оповідає, що царгородський єпископ Олександр упав на лице перед Престолом і молився кілька днів і ночей, щоб його Бог просвітив, як має поступити з Арієм (1 книга, 13 розділ). Теодорет з Кіру оповідає у своїй Історії церковній, що імператор Теодосій Великий, якого був виключив з церкви св. Амвросій, а потім знову прийняв, увійшов до церкви і, лежачи на землі, молився словами псалмопівця: «приле душа моя земли живи мя по словеси Твоєму» (1 книга, 5 розділ). Цей звичай зберігся до сьогодні в деяких наших Богослуженнях, як в обряді рукоположення на священика, при торжественнім обіті чернечім і ін. На Сході часто так моляться вірні, виявляючи в той спосіб свою покору перед Богом, немов зрівнюючи себе з землею. Той звичай практикується також і в мусулман.

II.

СВЯЩЕННИЙ ПОСУД І ОДЕЖІ

Священний посуд — це той, що необхідний при Богослуженнях. До нього належить чаша і дискос, на яких звершується безкровна жертва на Божественній Літургії. Чаша в богослужбових книгах називається потир,

Чаша накрита покривцем.

від грецького слова «потиріон», тобто посудина до пиття, від слова «піно» — п'ю. Чаша пригадує нам страсті і смерть Ісуса Христа, про що пише євангеліст Матей: «Чи можете пити чашу, котру буду пити» (Мт. 20, 22), а да-

лі: «Чашу мою будете пити» (Мт. 20, 23) та «Отче Мій! якщо це можливо, нехай мине Мене ця чаша» (Мт. 26, 39). Чаша символізує ту чашу, яку Христос Господь передав Своїм ученикам і апостолам під час Тайної Вечері. До чаші вливається на проскомидії вино і воду, що на Божественній Літургії перетворюються в пресвяту Кров нашого Спасителя.

Отже чаша — це життєдайна посудина, що з неї кормляться священнослужителі пресвятою Кров'ю Спасителя і поять нею вірних, які приступають до святого Причастя. Тому чаша повинна бути золота, срібна або з іншого дорогого металю чи позолочена.

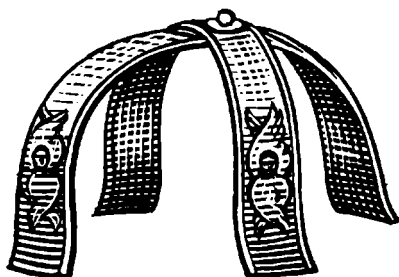

Дискос.

Дискос — це посудина, в формі тарілки, на підставці, в формі ніжки. Слово дискос походить від грецького «діскос», значить глибока тарілка. На ньому відбувається таїнственна дія під час Божественної Літургії, перетворення хліба у Пресвяте Тіло Спасителя. Підставка улегшує переносити Святі Дари з трапези предложення на Святу Трапезу. В давнину дискос не мав підставки, як це видно на рисунках в Євхологоні Гоара.⁹⁶⁾ Під час проскоми-

⁹⁶⁾ Jacobus Goar: "Euchologion, sive Rituale Graecorum", Париж 1777, стор. 310.

дії священник виймає з просфори агня і ставить на дискосі, а над агнцем ставить зізду зі словами: «І пришедши зізду, ста верху, ідіже бі отроча».⁹⁷⁾ Дискос символізує Вифлеемські ясла, в які Христос Спаситель по народженні був положений. Тому на дискосі часто є зображене Дитя Ісус, що лежить у яслах. Крім того, дискос також символізує і Голготу, що видно зі слів під час проскомидії: «Яко овча на заколеніє ведеса... жрется агнець Божій... єдин от воін копієм ребра Єго прободє»,⁹⁸⁾ а по великім вході під час ставлення Святих Дарів на Престол священник вимовляє: «Благообразний Іосиф с древа снем пречистое Тіло Твое, плащаницею чистою обвив, і благоуханьми во гробі нові покрив положи».⁹⁹⁾ Отже, крім Вифлеемських ясел, дискос символізує також страсну смерть Спасителя, тобто Голготу. Тому то часто є зображений на дискосі хрест із розп'ятим Христом Господом.

Зізда.

Зізда, по-грецьки «астир», або «астеріон», що зви-сає або вигравірована на двох дугах, які можна зложити і розложити навхрест. Її уживається, як символу вифлеемської зізди, а заразом також служить вона практично, бо захищає зложені на дискосі частиці від помішання під час прикривання їх покровцями. Зізда символізує ту зізду, яка привела трьох волхвів з далекого Сходу до

⁹⁷⁾ "Літургікон", стор. 184.

⁹⁸⁾ Там же, стор. 174, 175 і 176.

⁹⁹⁾ Там же, стор. 133-134.

Вифлеєму, до ясел, де по народженні був зложений Ісус Христос.

Крім чаші і дискоса, є ще помічні знаряди під час Божественної Літургії, до яких належить ложечка, копіє, покрівці, рипіди і губка.

Ложечка потрібна до подавання пресвятого Тіла і Крови Господньої вірним під час Причастя. Годиться,

Ложечка.

Копіє.

щоб вона була так само золота, срібна чи хоч позолочена подібно, як чаша і дискос. Вона символізує кліщі, що ними Серафим узяв розпалений вугіль з небесного вівтаря, і випалив уста пророка Ісаї, очистив їх з гріхів, і так дозволив йому пророкувати (Ісаїя 6:6). Розжарений вугіль Тіла і Крови Господньої очищує тіло і душу покутника, що приступає до св. Причастя. В молитві на благословення ложечки говориться: «Господи Боже Вседержите-

лю, углем от Серафима, клещами взятим і прикосновенієм, усти Церкви очищающим, преобразивий іногда силу божественних Тайн тіла і крови Христа Твоего, ложецею нині вірним Твоїм людем, во очищеніє грѣхов скверн подаваемых» і т. д.¹⁰⁰⁾ Під час соборних святих Літургій один з-поміж соборуючих священників переносить ложечку і копіє на Престол.

Копіє, грецьке «лонхи» — це ніж з двох боків гострий, яким священник знаменує просфору, витинає з неї і проколює агнця. Копіє пригадує те копіє, що ним проколов сотник Христове ребро. Крім агнця, витинає священник копієм також і частиці в честь і пам'ять Пресвятої Богородиці, святих і праведних Божих угодників, церковної ієрархії, живих і мертвих, що за них приноситься безкровна жертва. Виймаючи агнця з просфори і кладучи на дискос, священник вимовляє слова євангелиста Івана: «Єдин от воін копієм ребра Єго прободє» (Йо. 19: 34). Святий Герман каже, що копіє під час Божественної Літургії представляє те копіє, що ним проколов ребро Спасителя римський сотник.

Рипіди, грецьке «ріпідіон» — це металевий, дерев'яний чи з іншої матерії кружок з таким же держакom. На кружку зображені шестикрилі херувими. Звичайно рипіди мають округлий вигляд, але можуть бути і у вигляді восьмикутника або зірки.

Рипіда має символічне значення. Її уживає диякон, як віяльце під час канону на Святій Літургії. Вона має і практичне значення. Обвіваючи нею Пресвяту Євхаристію, диякон чував, щоб не сіла муха. В рубриці Літургикона по возгласі священника: «побідную піснь поюще, вопіюще, взивающе і глаголюще», «диякон взем рипіду в руці, омахивает тихо со всяким вниманієм і страхом верху святих даров, яко не сісти мухам, ни іному чесому такому».¹⁰¹⁾

¹⁰⁰⁾ "Дополнительный Требникъ", Київ 1863, лист 37.

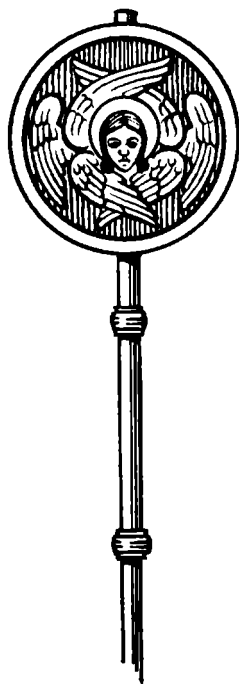
¹⁰¹⁾ "Літургікон", Рим 1952, стор. 246.

Рипіди уживається під час архиерейської Служби Божої, часом у монастирях дозволено вживати їх під час служення архимандрита. Під час служення священника заміняється рипіду покровцем. У давніших служебниках написано: «Аще ність рипіди, творить диякон сіє со єдиним покровцем». Давніше рипіди робили з тонкої шкіри, павиних пер або з полотна.

Св. Яків пише, що два диякони повинні держати рипіди з обох боків Престола. Рипіди повинні бути зроблені з тонкої шкіри, павиних пер або з полотна, і мають відганяти малих літаючих комах, щоб не впали в чашу. Рипіди мають також таїнственне значення. Йов пише, що коли Господнє Тіло поставляється на освяченій трапезі, тоді служачі диякони повинні з обох сторін престола рухати рипідами з павиних пер над страшними таїнствами. Це має символізувати шестикрилих серафимів. Св. Герман, який пояснив багато таїнствених предметів і чинностей, уважає рипіди і їх уживання достойними Служби Божої. Він пише, що небесному Владиці Ісусові Христові завжди служили небесні сили, особливо в ту ніч, коли передано Його на муки. Небесні сили бачили, як Христос був приведений до Каяфи, стояв перед людиною і слухав ложних свідчень проти Себе. Він терпів бичування, кривавий піт, зневажливі копання ногами, насмішки жидів, був одягнений у червону одягу воїнами, Йому накладено на голову терновий вінець, з насмішками перед Ним приклонювали одне коліно та чинили інші зневаги, про що читається у св. Євангелію. Скільки ж було такого, про що не згадано у св. Євангелію; а небесні ангели все те бачили. Вони не могли зрозуміти того і були вражені довготерпінням Спасителя та закривали свої обличчя перед страстями Господніми, відвертались, а потім з великою пошаною знову зверталися до Господа, будучи з Ним аж до піднесення Його на хресті. Пізніше, коли Христос Господь опинився на місці Свого розп'яття, небесні сили перестали вже зі страхом дивитися на Його святе Обличчя.

Симеон Солунський пише: «Диякони при свяченніа дістають рипіди, бо рипіди зображують серафимів. Ри-

піда зображує і ангельські крила, і самих таки херувимів та серафимів. Вони ще й тому зображують серафимів і носять їх подобу, зображену в законі, що захищають

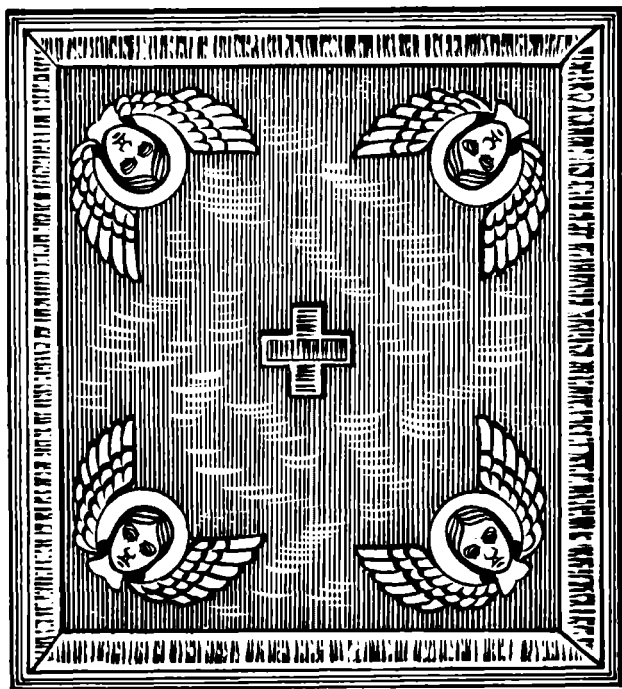
Рипіда.

кивот і святая святих. Коли ж вони були ще в Старому Завіті, то тим більше повинні являтися тепер, коли правда виявилася. Тут при Пресвятій Євхаристії є присутнє велике число ангелів, і ті, що знаходяться в середині святилища, мають чин ангелів». ¹⁰²⁾

¹⁰²⁾ "De Sacro Templo", глава 174.

ПОКРОВЦІ, АБО ЛЕНТІЙЦІ

До чаші і дискоса належать покровці, або лентійці, яких є три: одним покривається чашу, другим дискос, а третім чашу і дискос разом. Перші два менші від третього, третій — більший, званий «воздух», тому що, немов повітря, огортає св. Дари.¹⁰³⁾ Всі три покровці симво-

Воздух.

лізують пелени під час Різдва Христового. Але, крім пелен, покровці мають ще й інше значення при різних чинностях літургічних. Напр., під час «Вірую» священник потрясає «воздухом» і це потрясання має пригадувати зем-

¹⁰³⁾ Л. Лужницький: "Літургіка", Львів 1922, стор. 35.

летрус, який був під час Воскресення Господнього.¹⁰⁴⁾ По перенесенні чаші й дискаса на престол, під час великого входу, пелени символізують зняття тіла Господнього з хреста і зложення до гробу. Покровець, що ним був покритий дискос, означає «судар», тобто завій, яким покрито голову Спасителя в гробі. Покровець, що ним прикрита чаша, зображує плащаницю, або синдон, що ним було обвите тіло Спасителя, а «воздух», що ним священник прикриває чашу і дискос разом, зображує в цей час камінь, яким був припечатаний гріб Спасителя. Священик, кладучи по великім вході чашу і дискос на Престол, відмовляє такі молитви: «Благообразний Іосиф со древа снем пречистое Тіло Твое, плащаницею чистою обвив, і благоуханьми во гробі нові покрив положи».¹⁰⁵⁾

Симеон Солунський в 96 главі пише: «Іерей бере покров дискаса, який разом з іншими покровцями означає пелени, і читає стихи псальма, де говориться про те, як Син Божий став чоловіком. Потім кладе другий покровець на чашу і знову вимовляє слова, які відносяться до воплощення Сина Божого. Коли священник прикриває третім покровом, «воздухом», чашу і дискос, вимовляє слова молитви, які означають Божий покров. «Воздух» під час проскомидії символізує плащаницю. Пізніше, під час Літургії вірних той самий «воздух» символізує камінь, яким був припечатаний гріб Спасителя.¹⁰⁶⁾

Губка, грецьке спонгос, потрібна для змітання розділеного агнця і частиць до чаші з дискаса. Уживання губки до витирання чаші й дискаса було в Східній Церкві здавен-давня й воно задержалося на Сході до наших часів. Те уживання навіть поширилося так, що одної губки уживається до згорнення з дискаса роздробленого агнця і частиць до чаші, і та губка називається антимінсною або ілитоною, тому що вона постійно зберігається на Прес-

¹⁰⁴⁾ К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 17, див. "Новая Скрижаль", стор. 192.

¹⁰⁵⁾ "Літургікон", стор. 233-234.

¹⁰⁶⁾ К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 18.

толі і священник завертає її в антимінс ураз з ілітоном. Крім антимінсної губки, уживається ще й інша, якою священник, по сполосканні чаші, два рази витирає чашу та дискос і вона зберігається в чаші.¹⁰⁷⁾ Її називають витиральна, або стиральна.

В Галицькій Провінції губки перестали уживати ще в 1720 р. на підставі рішення Замоїського Синоду. А рішення те ось так звучить: «Хоч уживання губки для витирання дискоса є давнє в Церкві нашого обряду, проте св. Синод визнає потрібним той звичай зовсім скасувати, і поручає, щоб священники витирали дискос пальцем з уваги на те, що в нашій провінції нема звичаю старанно приготувити губку і на ній могла б остатись якась частина посвяченого хліба і Пресвяте Тіло Христове могло б бути наражене на зневагу».¹⁰⁸⁾ Після скасування губки священники витирали дискос і чашу лентійцем (рушничком).

Анафорне блюдо. До церковних посудин належить також т. зв. «анафорне блюдо». Є це дерев'яна плоска тарілка, або дощинка, із зображенням хреста, на якій священник під час проскомидії вирізує агнця і частиці з просфори. Ця тарілка, чи дощинка, має ще й другу назву «антидорне блюдо», тому що, по виїнятті агнця і частиць із просфор, залишається решта, т. зв. антидор, яку по Службі Божій священник чи диякон роздає вірним. Анафорне блюдо називається тому, що в час анафори священник благословить на ньому антидор.¹⁰⁹⁾

Кадильниця — це посудина у формі плоскої чашки з накривкою. В неї вкладається розжарене вугілля, а на вугілля посипається тиміям, або ладан, який на вогні видає милий запах. Кадильниця виводить свою історію ще зі Старого Завіта. Там згадується золота кадильниця.

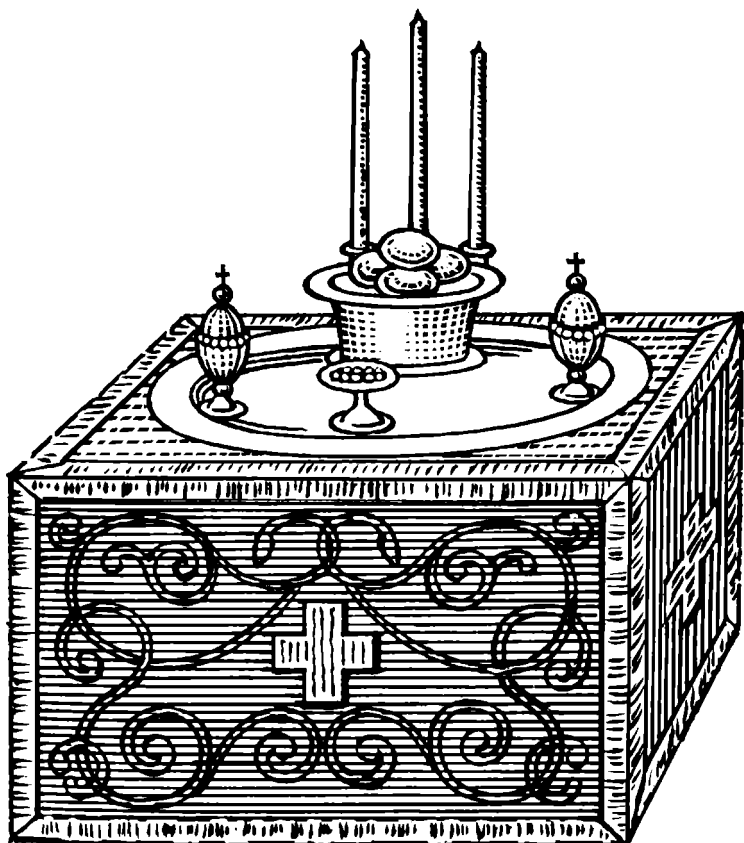
¹⁰⁷⁾ Там же, стор. 18.

¹⁰⁸⁾ "Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae a. 1720", Рим 1838, глава III, §IV, стор. 89.

¹⁰⁹⁾ Антидор — це останки просфор, які священнослужитель роздає вірним наприкінці Божественної Літургії зараз по заамвонній молитві, що зачинається словами: "Благословляй благословлящих Тя, Господи..."

Тиміям, або ладан, зберігається в окремій посудині у вигляді лодки, яка й називається **лодкою**. Звідтам тиміям набирається малою ложечкою й сиплється на розжарене вугілля.

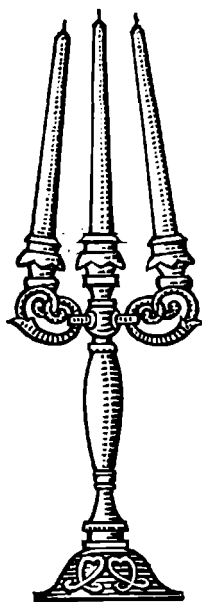
Литійні блюда — це ті, що їх священик уживає під час Литії, або «Всенощного бдіня». Є це чотири посудини, злучені з собою, і на одній з них ставлять п'ять хлібів, на другій пшеницю, в третю вливають вина, а в четверту оливи. Ті посудини так розложені на столі, званім **аналой**, у храмі вірних, що вгорі є хліби, внизу пшениця, по лівій стороні священика вино, а по правій олива. Вони

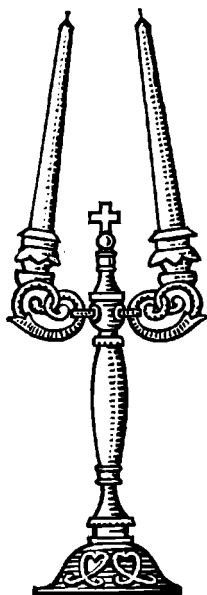
П'ять хлібів, пшениця, вино і слей в час Литії.

розкладені в формі хреста ї, коли священник благословляє їх, вказує рукою на порозкладані предмети і так творить знак св. хреста.¹¹⁰⁾

Підсвічники служать для ставлення свічок. Їх уживають для світла на Святій Трапезі, перед іконами Спасителя, Богоматері і святих, як і при всякому літургічному дійстві. Підсвічники є рухомі і нерухомі. Ті, що

Трікіріон
(трисвічник).

Дікіріон
(двосвічник).

освічують Святу Трапезу і перед іконами святих, мають своє постійне місце, є нерухомі. Але є й рухомі, які священник чи єпископ переносить з місця на місце. До рухомих належать двосвічники, згрецька дикірії (**дікіріони**), і трисвічники — трикірії (**трікіріони**), якими архиерей благословляє вірних під час архиерейських богослужень.

¹¹⁰⁾ К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 235-236.

Лямпади — це посудини, в які вливають оливу (єлей), і запалюють замість свічок. Лямпади називаються в церковних установах також **кандила**. Кандила, які мають від 6 до 12 світел, називаються **полікандила**, а ті, що мають більше як 12 світел, називаються **панікандила**. Семисвічники зі свічками або лямпадами символізують сім дарів Святого Духа, а дванадцятисвічники означають дванадцять св. апостолів.¹¹¹⁾

Цвинтар, або кладовище. В перших віках християнства ховали вірних у паперті, тобто в притворі храму. Опісля число вірних побільшилося і не можна було їх ховати в паперті, але поблизу храму. Зчасом храми Божі огорожувано враз з подвір'ям, на церковних подвір'ях ховано небіжчиків, і так постали цвинтарі. Тіла небіжчиків були в належній пошані, їм під час похорону віддавано належну почесть. Св. апостол Павло пише, що тіла вірних є храмом Святого Духа і вони колись воскреснуть до вічного життя (1 Кор. 15, 223).

СВЯЩЕННІ ОДЕЖІ

Вже в старовину до Божого культу вживали інакшої, кращої одежі, як звичайно. Про це пишуть римські і грецькі письменники та письменники інших народів. В книгах Ісходу, Левіта і Єзекіїля описано, як виглядали одежі ізраїльтян, що їх вживали до Божого культу. В книзі Ісходу написано: «Нехай вони зроблять священничі ризи Аронові з золота, блакиту, порфіри, кармазину і тонкого полотна» (Ісход 28, 5). В книзі Левіта так сказано: «Надягнув на Арона хітон і підперезав його поясом; одягнув його в плащ і поклав на нього ефод, і обв'язав його мережаним поясом ефода» (Левіт 8, 7). В книзі Єзекіїля написано: «Не носитимуть вовни, як служитимуть у храмі. Завивала на головах у них будуть льняні. Не одя-

¹¹¹⁾ Там же, стор. 45, пор. "Новах Скрижаль", глава IX, 1, стор. 33.

гатимуть нічого такого, що викликає піт» (Єзекіїль 44, 17, 18).

Теодорет оповідає, що Константин Великий подарував єрусалимському єпископові Макарієві вишивану золотом «столю».¹¹²⁾ Св. Атанасієві закидали, між іншим, що він накладав на єгиптян податок з льняної одежі для Богослуження.²¹³⁾ Св. Ієронім виразно пише, що єпископ, пресвітери і диякони одягаються до Богослужень у білі одежі. Він покликується на уривок листа єпископа Полікарпа з Ефезу, в котрім стверджено, що Іван Золотоустий носив особливе накриття голови. Те саме говорить св. Епіфаній про апостола Якова, а св. Іван Золотоустий і св. Григорій з Назіянзу пишуть, що диякони уживали окремої одежі під час Богослужень. Трідентський Собор називає звичай одягатися до Богослужень у священничу одягу і виконувати приписані церемонії апостольським переданням. Світло, благословення, кадильний запах, одежі і всі інші того роду звичаї треба уважати дисципліною й традиціями апостольськими, які Вселенський Собор поручає, як цінність і релігійні святощі, що викликають у вірних релігійні почування і спрямовують до праведности.

Церковні одежі вживалися від найдавніших часів до богослужбового культу, однак у різні часи і в різних життєвих умовах вони мали різний вигляд, який історія не завжди може подати через брак джерел. У перших віках християнської старовини не було означеної барви, в якій священники мали відбувати Богослуження. Аж у середніх віках Західня Церква уживала до Богослужень священних одяг у чотирьох барвах: була біла, багряна, чорна і зелена барви, про що пишуть папи Інокентій II, III і Дуранд.¹¹⁴⁾ Біла одяга уживалася в празники ісповідників і преподобних жінок, що потерпіли і загинули

¹¹²⁾ Theodoret: "Historia Ecclesiae II, стор. 27.

¹¹³⁾ "Historia Ecclesiae II", Sozomenus, Apologia Athanasii.

¹¹⁴⁾ Innocentius III: "De Altare Sacro Mysterio", глава 1, стор. 35. Durandus: De Ritibus, глава 18.

мученицькою смертю, на знак їх невинности, в празники Богородичні і в честь св. ангелів. Багряної одежі вживають латинники у честь і пам'ять апостолів, євангелістів і мучеників на знак крові, яку вони пролляли Христа ради. Уживають її також у навечер'я зіслання св. Духа, який у виді вогнених язиків зійшов на апостолів. Чорна одежа пригадує смуток і піст, а зелена уживається в них у всі інші дні.

В нашій Східній Церкві нема припису, який фелон і коли треба уживати.¹¹⁵⁾ Є звичай уживати у всі звичайні дні одежі світлої барви, а в дні смутку, похоронів і в празники в пам'ять мучеників, крім неділь, багряної барви.¹¹⁶⁾ Устав не приписує того порядку і священник не грішить, коли його не придержується. Треба все мати на увазі, що барви мають символічне значення і впливають відповідно на людські настрої.

Біла одежа є символом невинности, святости і радості. Тому наша Церква все практикувала, що сніжно-білих риз уживано в свята Воскресення Господнього й цілу світлу седмицю. Багряна одежа є символом смутку, жалю й покаяння, і тому вона має своє застосування під час похоронних богослужень і посту.

У самій Східній Церкві є різні звичаї щодо уживання барв церковних одеж.

Священні одежі — це ті, що їх уживають посвячені Богові особи до богослужбового культу. До тих осіб, що мають вищі священства, належать диякони, пресвітери і єпископи. Тому зачнемо обговорювати й одягу від дияконської.

Дияконські одежі:

Далматика — та сама одежа, що у священника стихар, довга, з широкими рукавами, покриває цілу людину. Це перша священна одежа, яку носять як священники, так і єпископи в трохи змінений формі, під інши-

¹¹⁵⁾ Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 386.

¹¹⁶⁾ К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 73.

ми ризами. Далматика священика й єпископа має назву стихар, згрецька «стихаріон».

Стихар, в диякона далматика, означає «ризу спасенія і одержу веселія» і символізує чисту й спокійну совість, непорочне життя і духовну радість. Тому всі чини духовенства одягають цю одержу, без огляду на те, яку вона має форму.

Далматика повинна бути світлої барви. Симеон Солунський пише в 33 главі у своїм творі про Святий 'Храм: «Стихар представляє світлу одержу ангелів, бо вони багато разів являлися одягнені в світлу одержу». Біля Божого гробу (під час Воскресення Господнього) стояв ангел одягнений у світлу одержу.

Далматика повинна мати нашиті на плечах, рукавах і нижче колін облямівки, звані гальонами. Св. Герман так пише про ті гальони: «Обшивка на рукавах стихаря означає Христові кайдани, якими Його були зв'язали і провадили до архиєрея Каяфи та до Пилата. Обшивка внизу і на плечах означає кров, яка стікала на хресті з Христового ребра». З цих слів царгородського патріярха, св. Германа, можна зробити висновок, що облямівка не лише на далматиці, але й на інших ризах, наприклад, на фелоні, означає рани в наслідок побоїв нашого Спасителя, і кайдани, що ними Він був скований, коли вели Його до Каяфи й Пилата.

Не завжди диякони уживають світлих далматик. Симеон Солунський у 162 главі пише, що «багряна одержа означає одержу страждань і кривавих ран».

Орар, по-грецьки «ораріон», належить тільки дияконам і не дозволено Його уживати піддияконам. Орар — це широкий і довгий пояс, яким диякон перепоясує себе через ліве рам'я два рази і раз попід праву руку. Слово орар найправдоподібніше походить від латинського слова «оро», тобто «молюся». Ціла служба диякона на всіх Богослуженнях — це закликати вірних ектеніями до молитви. Також і греки назву «ораріон» виводять від свого слова, яке вказує на святість молитви: про це го-

ворить напис на орарі, що звучить по-грецьки «Гагіос, гагіос, гагіос», тобто «Свят, Свят, Свят».

Як орар, так і інші священні одежі не дозволено вживати нижчим чинам, як це установляє Устав Богослужень.¹¹⁷ Помісний Лаодикійський Собор ось так постановляє щодо орара: «Не дозволено нижчому священнослужителеві церковному уживати орара», а зараз у 23 правилі: «Не дозволено читцям і півцям одягати орар, тільки читати і співати».¹¹⁸ Коли єпископ рукополагає піддиякона на диякона, тоді проказує молитву, в якій перелічує обов'язки диякона, до яких його взивається: «І дай Господи, щоб він любив красу Твого дому, щоб пильнував дверей Твоїї Церкви Святої, засвічував світла осідку Твоїї слави».¹¹⁹ Симеон Солунський в 194 главі поясняє ті обов'язки: «Він стереже царських дверей, щоб хто негідний туди не зайшов, завідує священними посудами й розкладає їх у таким порядку, як потрібно до священнодійства, щоб священник під час приношення Дарів мав усе наготові. Коли диякон виголошує слова «оглашенні ізидіте...», піддиякон виводить з храму оглашених. Другий піддиякон, під час литії або інших хресних ходів, несе напереді св. хрест. Піддиякони держать чисто і в порядку підсвічники на Святій Трапезі, приготавляють і засвічують свічки, пильнують всякого священнодійства, служать архиєреєві, займаючи місце позаду дияконів перед царськими вратами, і бувають учасниками св. Тайн.

Диякон приступає до св. Тайн перепоясаний навхрест ораром через обидва рамена. Це опоясання ораром є знаком того, що він повинен здобути собі цю одягу чистоти смиренням, доброчесністю і чистотою свого серця. Диякон по рукоположенні не може вже вступати в подружній стан. Так кажуть апостольські Правила: «Розпоряджаємо, щоб з неодруженого духовництва мали

¹¹⁷) "Ordo celebrationis", глава 24, стор. 10, пор. "Книга Правил", правила 22 і 23.

¹¹⁸) "Книга Правил св. Апостол, св. Соборов", правила 22 і 23, стор. 166.

¹¹⁹) "Евхологіон или Требник", Львів 1925, стор. 90.

Дальматика і орар спереду.

право одружитися тільки читці і півці».¹²⁰ Шостий Вселенський Собор Трульський, спираючись на Правила Апостолів, ось так постановляє: «Тому, що в апостольських

¹²⁰⁾ "Правила Святых Апостол", правило 26, стор. 15.

Дальматика і орар ззаду.

правилах сказано, що ті, що вступають в духовний стан, є неодружені, тільки читці і півці можуть одружуватися; тому ми, шануючи це зарядження, сповіщаємо, що

від сьогодні ані піддиякон, ані диякон, ані пресвітер не має дозволу одружуватися по рукоположенні. Коли б хто знехтував це розпорядження, нехай буде відлучений. А якщо хто хоче одружитися, нехай це робить по закону подружжя! Нехай він це робить перед рукоположенням на піддиякона, диякона або пресвітера».¹²¹

Священнічі одежі:

Стихар, по-грецьки «стихаріон» — це та сама одежа для священника, що далматика для диякона, тільки трохи інакшої форми, як спідня одежа. Цю одежу носять усі вищі чини, починаючи від читця аж до архиєрея. Священик одіває найперше стихар, при тім говорить молитву, взяту з 61 псалми (Пс. 61, 10), яка виявляє чисте сумління і радість у Господі. Ця молитва вказує на те, що кожний, хто стає до Божественної Літургії, повинен відзначитися світлим станом душі, який від нього має променіти й на присутніх учасників.

Епітрахиль, по-грецьки «епітрахиліон», що значить нашійник. Епітрахиль — це одежа, яку священник надіває на шию, і вона спадає через груди священника вниз. Є це дияконський ора́р, тільки обвинутий коло шиї; його кінці легко получені. В давнину, коли архиєрей посвячував диякона на пресвітера, не клав на нього епітрахиль, як це робиться сьогодні, але переносив тільки задній кінець ора́ра і завішував ора́р на шиї, при чому кінці звисали напереді.¹²²

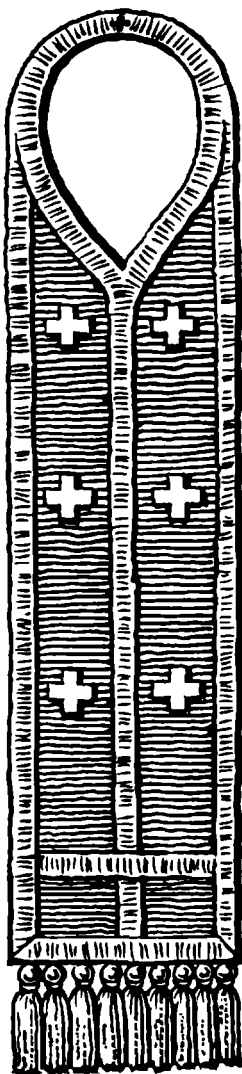
Давні епітрахилі не були кінцями зшиті, але склалися й мали вигляд дияконського ора́ра. Не було на них написів ані «Свят», ані «Гґґіос», а були вишиті. На декотрих ора́рах були нашиті рівнораменні хрести, які збереглися донині.

Епітрахиль означає Божу благодать і без нього священник не відправляє ніякого Богослуження. Він може відправляти тільки в епітрахилі і без фелона в храмі

¹²¹) "Правила Вселенских Соборов", правило 6-го Трульського Собору, правило 6, стор. 75.

¹²²) К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 54, пор. Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 54.

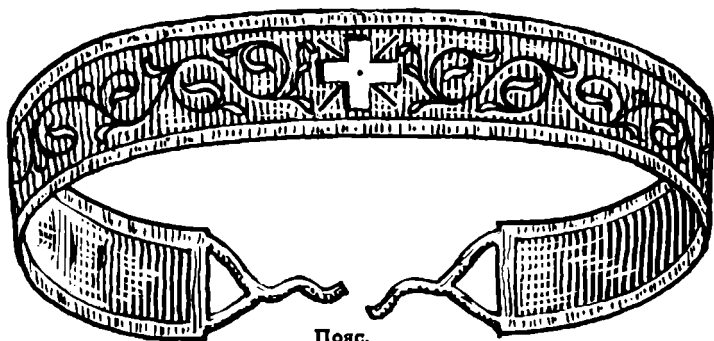
вірних і в притворі менше торжественні Богослуження, а саме: малу вечірню, очевидно, без всенощного бдіня, полунощницю, часи тоді, коли на них не читається св. Євангеліє, і різні благословення, які можна правити навіть у приватних домах.

Епітрахиль.

Священик без епітрахія так, як диякон без ора-
ра, не відправляє ані одного Богослуження. При вби-
ранні епітрахія священик проказує молитву — другий
стих 132 псалми, в якій сходить на нього освящаюча
благодать. Епітрахіль має сім нашитих або гаптованих
рівнораменних хрестів, які символізують сім святих Тайн,
що є джерелами Божої благодаті. Без епітрахія не доз-
волено уділяти ані одної св. Тайни. До деяких, як Пре-
свята Євхаристія і Священство, потрібні всі священичі
одежі, а до деяких тільки епітрахіль і фелон.

Пояс, по-грецьки «дзони», яким священик опоясу-
ється поверх стихаря й епітрахія, щоб було вигідно ви-
конувати священні чинності. Пояс означає дар духової

сили від Бога священикам і архиєреям для виконання
високого достоїнства, служіння Богу. Він також є сим-
волом непорочного життя священнослужителя, осторогою
від гріха, символом утечі від нього з бистротою ніг оле-
ня, про що говорить зміст молитви, яку священнослужи-
тель проказує під час опоясання. Є це два стихи з 17
псалми (Пс. 17, 33-34).

Пояс пригадує священикові той лентій, яким Хри-
стос Господь був припоясаний під час Тайни вечері й
омивав ноги Апостолам. Так само і священик готов зро-
бити духовну послугу тим, що її потребують і просять.

Симеон Солунський в 40 главі про Святий Храм
пише: «Пояс означає службу Спасителя для нас, котру

Він немов сьогодні нам чинить, і пообіцяв її виконувати для нас завжди». Євангелист Лука пише: «Він підпереться, посадить їх за стіл, і, приступивши, послужить їм» (Лк. 12, 37), тобто дасть їм навіки все, що тільки вічне щастя може становити.

Нараквиці, або **нарукавники**, по-грецьки «епіманікія», якими священник стягає широкі рукави стихаря, а також підризника, для вигіднішого священнодіяння. Вони мають пригадувати ланцюги, що ними був зв'язаний наш Спаситель. Симеон Солунський в 42 главі про Святий Храм пише: «Нарукавники на руках пригадують око-

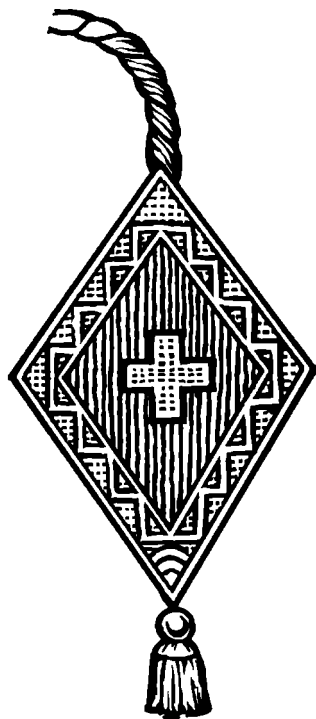
Нарукавники.

ви Спасителя, якими Він був зв'язаний, коли Його вели до Пилата». Нарукавники пригадують священникові, що він не повинен надіятися на свої власні сили, але на десницю Всемогучого і Всеблагого Бога, на Його силу і поміч. Йому мають нагадувати про це слова молитви, яку він проказує при одяганні нарукавників: «Десница Твоя, Господи, прославися в кріпости: десная Твоя рука, Господи, сокруши враги, і множеством слави Твоея стерл еси супостати», і, надягаючи на ліву руку: «Руці Твої сотвористі мя і создасті мя: вразуми мя, і научуся заповідям Твоїм». Священик надіває нарукавники тільки при повнім облаченні. При уділюванні Святої Тайни хрещення Требник не приписує нарукавників.

Нарукавники єрейські нічим не різняться від архиєрейських; вони однакові й мають однакову ціль і завдання.

Набедреник, або **наколінник**, по-грецьки «епігонатіон», уживають архиереї, архимандрити і деякі відзначені священники. Слово епігонатіон означає в перекладі наколінник. В російській Церкві набедреник має трохи інакший вигляд і припоясується двома краями. В тій Церкві уживають також і нашого набедреника, але він має назву «полица». І ця одежа, хоч не відповідає назвою грецькому епігонатіонові, має той самий вигляд, що наш набедреник.

Набедреник - епігонатіон має вигляд рівнобічного ромба й припоясується одним рогом. Грецька Церква по-

Набедреник.

лиці не узнає та її не уживає. Також і українська Церква полиці не уживає, тільки набедренника. Набедренник означає духовний меч, духовну зброю, якою є Боже слово, як пише св. апостол Павло до Єфесян: «Візьміть і меч духовний, котрий є словом Божим (Єф. 6, 17). А в посланні до Євреїв пише: «Бо слово Боже живе і успішне й гостріше від кожного меча з обох боків гострого і проникає аж до розділення душі і духа, сугавів і мозків і розпізнає замисли і думки серця. (Євр. 4, 12). Тим мечем священники й єпископи обов'язані боротися з безвір'ям, єресями, всякою нечестю і всяким нечистим гріхом. Як свідчить Теодор Вальсамон, що жив у XII ст., епігонатій носили тільки архиереї. Було це полотно, яке символізує рушник, яким Христос Господь витирав апостолам ноги.¹²³

Набедренник-епігонатіон давніше належав тільки до архиереїв. Пізніше нагороджувалося ним деяких заслужених архимандритів, і то тільки тих, що мали привілей носити митру, а ще пізніше нагороджувалося набедренником також і заслужених осіб з-поміж вищого духовництва. Його припоясують з правого боку.

Фелон, по-грецьки фелонис, слово уживане на Крети, означає верхню одіжку, яка покриває спідню. Це одіжка без рукавів, широка й довга, і її одягають через голову в тому місці, де зроблено отвір.

Первісна форма фелона збереглася в Греції. Ця форма однаково довга, як ззаду, так і спереду. Напереді має дві запинки, на які можна фелон піднести і припнути, коли цього вимагає устав. На Україні первісна грецька форма спрощена і фелони переважно є напереді трохи скорочені, так що не потрібно його припинати спереду. Все ж таки він має бути не надто короткий, щоб можна було підняти перед фелона й держати його на руках. Фелон повинен бути прикрашений багатьма хрестами, і такий фелон називається по-грецьки «поліставріон» (поліс — численний, а ставрос — хрест). Сього-

¹²³) "Juris Graeco-Romani editio", Франкфурт 1596, стор. 447.

дні поліставріон задержався тільки в архиєреїв, а рідко коли у священників. Кожний фелон має на плечах хрест, як знак спасіння. Жадна ікона не заступить хреста і не має обрядового символу.

Служитель Божественної Літургії зображує нашого Спасителя, одягненого в хламиду в той час, коли з Нього насміхалися воїни і юдеї. Священнослужитель має пригадувати Христа Господа, який приніс себе в жертву за людський рід. При одяганні фелона священник (і єпископ) проказує молитву, яка пригадує йому, що він має одягатися правдою у всіх своїх вчинках і радуватися в Господі. Це є один стих з 131 псалми.

Священник одягається в фелон при торжественніших Богослуженнях, а саме:

а) під час уділювання св. Тайн: хрещення, миропомазання, вінчання і маслосвяття (єлеопомазання);

б) під час повсякденної і великої вечірні. В Уставі не сказано, щоб священник надівав фелон до повсякденної вечірні, але в цьому випадку треба уважати, що без фелона правлять у монастирях тільки в мантиях. Далі читаємо в Уставі: «В соборних і парафіяльних храмах відправляє священник у фелоні, а диякон у стихарі»;

в) під час Утрені і Всенощного бдіння. Про Утреню так сказано в Типіконі: «Іерей в епітрахилі, а деколи в фелоні відчитує утренні молитви перед царськими вратами»;

г) під час царських часів;

г) під час похоронних відправ і панахид;

д) під час молебнів і

е) під час акафістів.

У всі священничі одежі священник одягається:

а) під час вечірні в день Пасхи;

б) під час виносу Чесного і Животворящего Хреста в день Воздвиження і в хрестопоклінну неділю;

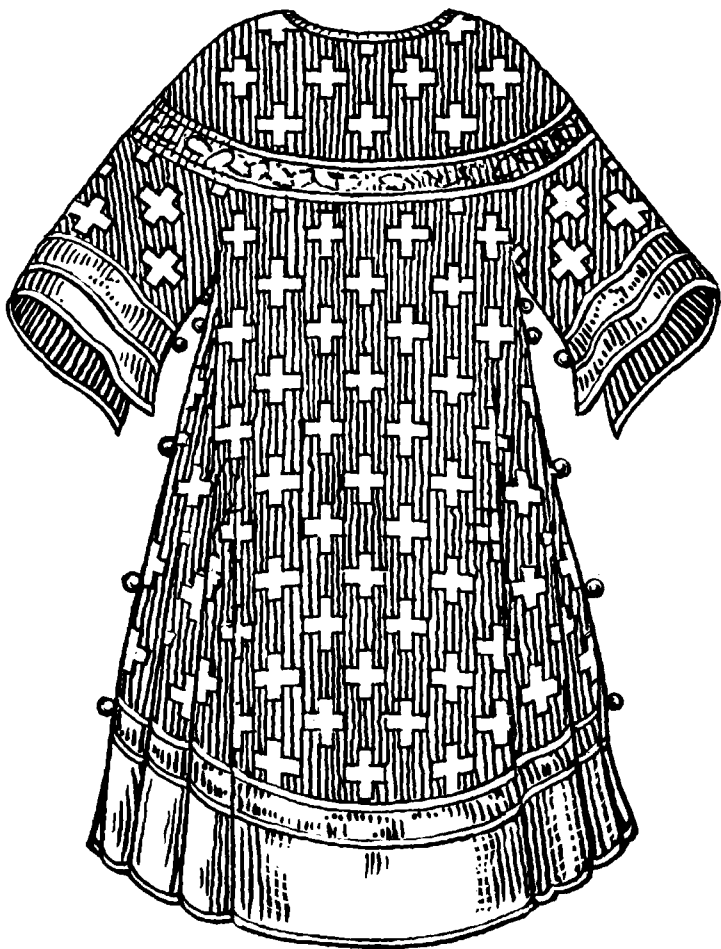
в) у Велику п'ятницю під час виношення плащаниці й Євангелія, у Велику суботу під час утрені;

г) під час Великого Водосвяття в день Навечер'я Богоявлення і під час Божественної Літургії.

Архиерейські одежі відзначаються доданням омоніма до священничих одягів. Нині архиєреї, замість фелони, носять саккос, що його колись носили грецькі імператори, а потім надарили ним царгородських єпископів, від котрих прийняли його й інші єпископи.

Архиерейські одежі:

Саккос, гебрейське слово, по-староукраїнськи «вретіще», заступає в архиєреїв місце фелони. Саккос май-

Саккос.

же не різниться від далматики, тільки багатше прикрашений, а часто і з дзвіночками. Дзвіночки означають благовістя Божого слова, що виходить з уст архиєрея. Єпископи Галицької церковної провінції не уживали саккоса до Богослужень, тільки фелона з хрестами. Саккоса уживав тільки галицький митрополит.¹²⁴ Саккос є символом покути, смиренности і покаяння (Єрем. 48, 37; Лк. 10, 13). Саккос також покритий численними хрестами, означає, як і фелон, Христові страсті, Його розп'яття, яким Він визволив нас від вічних мук. Архиєрей, надіваючи на себе саккос, не проказує якихось окремих молитов, а тільки ті, що кожний священник говорить при одяганні фелона. Також під час рукоположення архиєрея хор під час подавання йому саккоса не співає «аксіос», тому що аксіос було вже співане, коли подавано йому фелон при рукоположенні на священника.¹²⁵

На землях України саккоса уживали тільки київські митрополити, а архієпископам і єпископам було дозволено вживати фелонів многохресних або й без хрестів. Саккоса почали уживати в Україні й Росії аж по смерті московського царя Петра I архієпископи і єпископи.

Омофор, по-грецьки «омофоріон» (походить від грецького слова «омос», зн. плече і «фери», зн. несучи). По-українськи можна би назвати його нарамником, тому що цю одіж архиєреї носять на раменах. Омофор — це довгий і широкий пояс, прикрашений хрестами, яким архиєрей прикриває собі рамена поверх саккоса чи фелона, так що один кінець омофора спадає спереду, а другий ззаду.¹²⁶

Симеон Солунський пише в своїм творі Про Святий Храм, у 79 главі: «Архиєрей також надіває священничі оде-

¹²⁴) Ю. Пелеш: "Пастырское Богословие", стор. 390.

¹²⁵) К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 61, пор. "Новая Скрижаль", стор. 301.

¹²⁶) Там же, стор. 141-142, див. К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 61.

Саккос і омофор спереду.

жі, яких є сім, і вони символізують сім дарів Святого Духа, якими є мудрість, розум, знання, рада, кріпость, побожність і Божя боязнь. Священничі одежі в такому порядку одівається: стихар, епітрахиль, пояс, нарукавники,

Саккос і омофор ззаду.

набедреник, фелон або саккос, а по ньому омофор. Ці одєжі символізують воплощення Сина Божого і всі обставини земного життя Спасителя, а кожна з тих одєж має своє окреме значення». Про попередні священничі одєжі було вже раніше сказано, а про омофор, як про архиєрейську одєжу, Симеон Солунський в 44 главі так пише: «Ієрарх одягає набедреник та інші одєжі на знак повної благодаті, а окрему силу архиєрейської благодаті символізує омофор, що є тканий з чистої вовни і так уложений на плечах архиєрея, що обома кінцями спадає спереду і ззаду. Омофор означає, що Син Божий став чоловіком і прийняв на Себе тіло від Пречистої Диви Марії. Він має бути витканий з вовни, бо символізує заблудившу овечку, яку Христос Господь бере на Свої рамена і приносить до Свого стада, а опісля Його самого названо Агнцем Божим, якого ребра були проколєні копієм». Ту думку висловлює і молитва, що її прочитує чи співає диякон під час накладання омофора на рамена архиєрея.

Омофор ще не є кінцева одєжа архиєрея. По омофорі сліднують ще прикраси, які мають свої глибокі символічні значення.

Наперсник, енколпiон, або панагія має звичайно грецьку назву (Енколпiон походить від слова «колпос», значить груди, перси; слово «панагія» походить від слова «пан» — все, і «гагія» — свята, значить всесвята). Це невеличка овальна ікона Спасителя або Богоматері, яку архиєреї, а також декотрі архимандрити носять на своїх грудях, завішену на ланцюгу на шії. Панагія була в формі трапезних обрядів у деяких монастирях. Ченці засідали за трапезу, проказували молитви на спомин появи Богоматері в облаках в оточенні численних ангелів по вознесенні Її на небо і одну частину просфори споживали перед трапезою в Боже Ім'я, а другу по трапезі в Ім'я Богоматері. Від тих трапезних обрядів оформилась панагія в медальйон, до якого часто вкладали частину мощів святих. Енколпiон, чи панагію часто заступають металевим хрестом, завішеним на шії. Симеон Солунський у 80 главі твору Про Святий Храм пише: «Хрест, або

енколпiон, що висить на грудях архиєрея, означає печать і iсповiдь вiри. Тому що вiн завішений на грудях, означає iсповiдь з цiлого серця.¹²⁷

Панагія — енколпiон.

На київських митрополитiв завішувано двi панагiї і в Архиєратиконi є двi окремі молитви для двох наперсників митрополита. Панагія, енколпiон, чи хрест пригадує, що архиєрей має мати завжди Бога в своїм серці і Його Пресвяту Матір. Серце в нього повинно бути чисте і повне справедливості. Про це виразно говорять молитви, які диякон співає при надіванню панагiї, а під

¹²⁷) К. Никольскій: "Пособіе...", стор. 63-64, пор. "Новая Скрижаль", стор. 142.

час надівання енкалпіона він співає молитву, в якій висловлює бажання, щоб серце архиєрея було виразом добрих діл, які Церква завжди похваляла й навчала їх творити. Панагію мали право носити архимандрити ставропігійних монастирів.

Хрест — це знак, яким відзначається кожний християнин. Прекрасний є в нас звичай, що при хрещенні немовля чи старша людина дістає хрест, як символ, що буде жити згідно з Христовим навчанням. Цей хрест носить кожний християнин під одежею. Архиєреї носять хрест поверх одежі, щоб завжди пам'ятати, що вони повинні не лише носити в серці Христову науку, але визнавати Христову віру і розп'ятого Христа перед всіма людьми. Нагрудним хрестом наділяють також архимандритів і протопресвітерів за їх ревність у виконванні їхніх обов'язків.

Митра, по-грецьки «мітра», походить під грецького слова «мітроо», зн. зв'язую. Вона опоясує голову архиєрея, немов зв'язує її і пригадає терновий вінець, яким Христос Господь був увінчаний під час Своїх страстей.

Митри уживають архиєреї ще від апостольських часів під час Богослужень. Вона мала змінну форму, а від Константина Великого має форму царської корони на знак, що архиєрей на протязі Богослуження зображує Христа Царя. Митра є знаком влади, яку Церква дає архиєреям. Митру дається також архимандритам і декотрим протопресвітерам, які дістають назву митрофорних, або митратів.

Симеон Солунський на запитання пентапольського митрополита, що значить митра і чому її носять римські й олександрійські єпископи, так відповідає: «Коли Східна Церква була ще в злагоді з Церквою Західною, тоді як римський, так і олександрійський єпископ носили на своїх головах митру. Досі не досліджено як слід, хто дав їм власть носити митру на головах. Можливо, що цей звичай взято від давнього архиєрея, що носив на своїй голові кидар. Дехто пояснює, що митру дав святішому

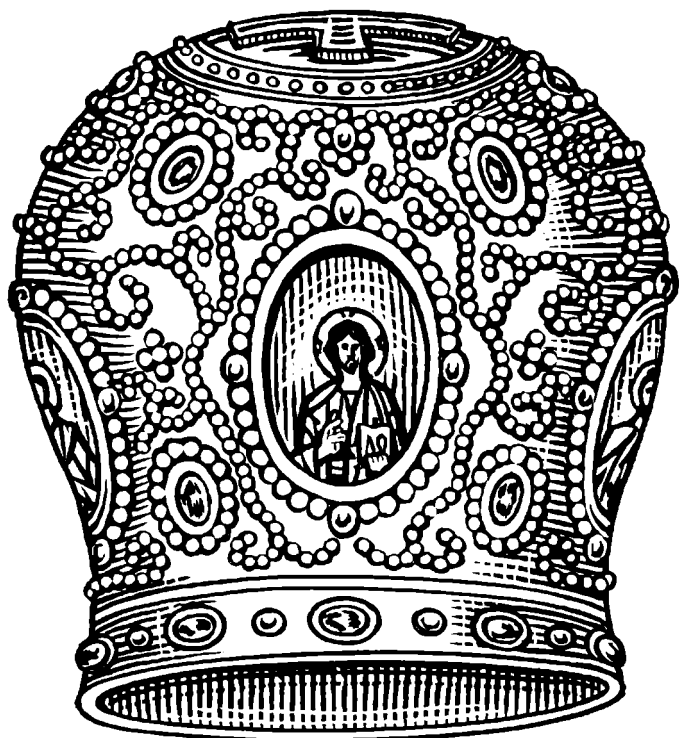
вселенському архиєреєві папі римському Сильвестрові перший християнський цісар Константин Великий. В одній грамоті, яку латиняни приписують Константинові Великому, сказано, що Константин подарував святішому Сильвестрові королівський вінець, як духовному отцеві, з пошани до його священства. Але, коли Сильвестр у своїй скромності відмовився взяти вінець, тоді Константин зняв зі своєї голови «лорон», тобто пов'язку, яку в той час носили на головах цісарі, і дав Сильвестрові». ¹²⁸

Олександрійському єпископові Кирилові дав дозвіл носити митру собор єпископів, у котрих він просив, щоб дозволили йому чимнебудь накрити болючу голову. Але перша думка більш правдоподібна, бо як священничі одержі були вшиті за взором давніх одерж, так і митра подібним способом увійшла в ужиття в християнській Церкві. Якщо вона не увійшла в Церкву як спадкоємниця старовинної одержі, то мусіла увійти, як знак тернового вінця Спасителя або священної хустки, якою була обвита голова Христа Господа під час Його похорону, що зветься «судар».

Митра часом означає Євангеліє. Симеон Солунський в 21 відповіді пентапольському митрополитові так каже: «Коли ми прийняли хіротонію і благодать св. Духа, яка зійшла на нас через апостолів, тоді, немов кидар, дозволено нам носити священне Євангеліє і тому ми, за словами св. Діонісія, під час хіротонії приймаємо не митру на голову, але Боже слово».

У цьому зв'язку св. Іван Золотоустий у своїй промові про закон Старого і Нового Завіта так говорить про митру: «В церкві під час поставлення єпископів кладеться їм на голову Христову Євангелію, щоб вони навчилися, що приймають правдиву євангельську митру і щоб кожний з них знав, що він, хоч є головою над усіма, сам підлягає законним правилам, хоч має владу над усіма, під-

¹²⁸) Від папи Миколая II папи носили подвійний вінець, а від Климента V потрійний.

Митра.

лягає сам законіві, хоча всім розпоряджає, то однак ним розпоряджає закон». Згідно з цим і Симеон Солунський у 206 главі твору Про Святий Храм так пише: «В той час на голові рукополаганого архиєрея одкривається Євангеліє, що означає Христа і основу Ним Святу Церкву. Розкрите Євангеліє, покладене на голові й на шиї рукополаганого, показує, що його головою є Христос і що, ставши головою Церкви, він повинен знати все з Христової науки, скільки може вмістити, все те, що Христос відкрив людям. Кладеться Євангеліє на голову архиєрея, як джерело слів і почувань, що він повинен управляти своєю паствою за прикладом Христа і легко схилити голову під Христове ярмо і нічого іншого не робити, а тіль-

ки все те, чого навчав Христос. Він же ж під знаком Євангелія прийняв на голову і на шию Христову Церкву».

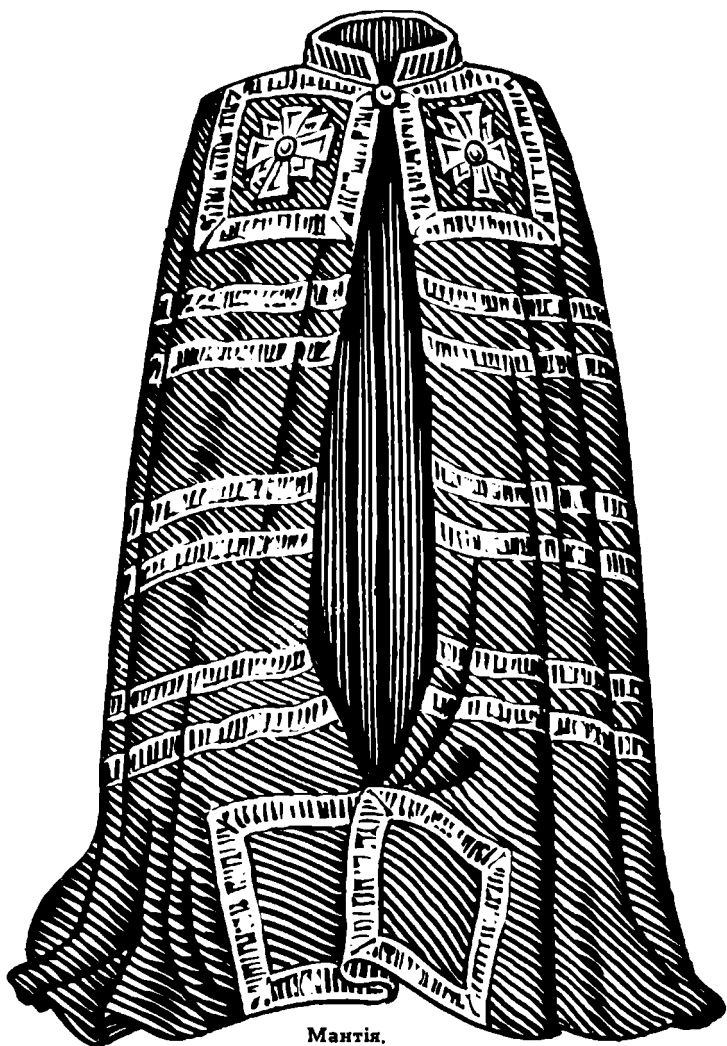
На знак того, що митра уподібнюється до Євангелія, під яке архиєрей схиляє свою голову, на ній (митрі) знаходиться, як і на самім Євангелію, зображення Христа, Божої Матері і всіх тих євангелистів, які є зображені на Євангелію.¹²⁹

Мантія (по-грецьки «мантія», по-латинськи «паліюм»), або опанча, верхня одежа, що покриває все тіло, крім голови. Св. Герман пише, що мантія своєю шириною пригадує крилатість ангелів і тому називається ангельською одіжжю. Симеон Солунський у 273 главі Про Святий Храм пише, що мантія покриває все те, що передше було можна бачити. Вона зображує Божу силу, яка все огортає і робить члени тіла, руки і всі органи почуттів немов мертвими, нездатними до жодної діяльності. Єдина тільки голова, що є чесна, обдарована розумом, повна божественних думок, вільна від одягу мантії й може вільно думати про все Боже і святе.

Мантія — це одежа перших християн, які, як пише Тертулліян, мантією відрізнялися від поган у тогах. У перших віках християнства мантію носили всі християни, а згодом вона задержалася лише в монастирях. Архиєрєї Київської митрополії були вибрані з-поміж ченців, бо весь інший клир був одружений, і вони задержували й надалі свою чернечу мантію, тільки з деякими прикрасами й символами, які опісля увійшли в звичай.

Архиєрейська мантія, тому що була довго вже уживана в монастирі, втратила свою первісну чорну барву й прибрала барву блакитну або червону. Тому декотрі архиєрєї почали шити свої мантії з матерії блакитної, лілової або й інших барв. Однак, це тільки свідчить, як далеко ті архиєрєї відійшли від усіх тих символів, що про них досі було сказано при описі архиєрейських священних одєж.

¹²⁹) "Новая Скрижаль", стор. 143-144.

Мантія.

Як на стихарі (підризнику), так і на архиерейській мантії є нашиті три пари пасем, а над ними чотирикутні дві скрижалі, по-грецьки «помата», зі світлої матерії. Ті пасма називаються джерелами Божої благодаті, які сходять від тих двох скрижалей, що означають Старий і

Новий Завіт, з яких архиєреї мають черпати знання й духові сили. На скрижалях архиєрейської мантиї є зображені часом ікони. В архиєреїв, що вийшли з Києво-Печерської Лаври, були ікони на скрижалях преподобних Антонія і Теодосія Печерських.¹³⁰

Пасма — це стрічки довільної барви, здебільша білої й червоної, нашиті від скрижалей згори вниз, означають слова науки архиєрея, на підставі Святого Письма. Мантиї декотрих архиєреїв прикрашені дзвіночками на взір верхньої одежі юдейського первосвященника, про що є згадка в книзі Ісхода (Ісх. 28, 33).

Жезл, по-грецьки «рабдос», також «патерисса», або «патеріса» — це палиця, яку архиєреєві вручається на знак пастирської влади під час його хіротонії. Під час вручення жезла диякон співає молитву: «Пріими жезл, да пасеши ввіренню тобі паству Христову; і послушающим убо буде жезл і укріпленіє; на непослушающих же і непокаряющихся, того же употребляй жезла: да сей послушанія жезл в должности повиновенія їх содержит» («Чин ізбрания і рукоположенія архієрейскаго»). Єпископ, як добрий пастир, послідовник євангельської науки, має пильнувати, щоб повірене йому стадо вірних приймало науку Христову чисту, не викривлену, добре пояснену, зрозумілу і так подавану, щоб вірні охоче й радо її приймали.

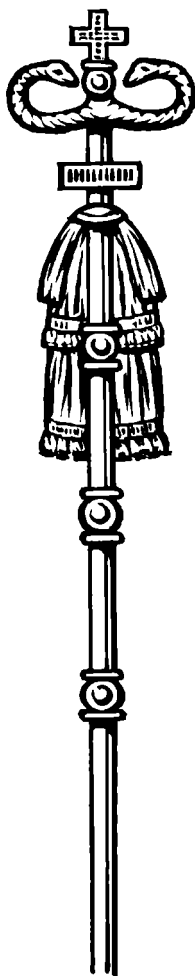
Крім архиєреїв, дається жезл також і архимандритам, часом і ігуменові на знак духовної влади в тій обителі, що в ній він поставлений архимандритом чи ігуменом. Жезл архимандрита й ігумена різниться від архиєрейського жезла тим, що архиєрейський має на верху яблучко, що на ньому посаджений хрест, а жезл архимандрита того яблучка не має.

Жезл прикрашений наверху хрестом, посадженим на яблучку, а під ним два змії обвивають своїми корпусами палицю під яблучком. Симеон Солунський пише в

¹³⁰⁾ К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 68-69, пор. "Новая Скрижаль", стор. 144 і 400.

80 главі, що жезл, що його держить у руках архиєрей, означає духовну владу, догляд над людьми, силу провідництва, силу наvertати тих, що заблудили, а тих, що віддалені від Церкви, збирати коло себе.

Хрест, посаджений на верху жезла, означає перемогу. Хрестом перемагаємо ворогів, утверджуємося в правдах віри Христової, хрест — наш дороговказ. На

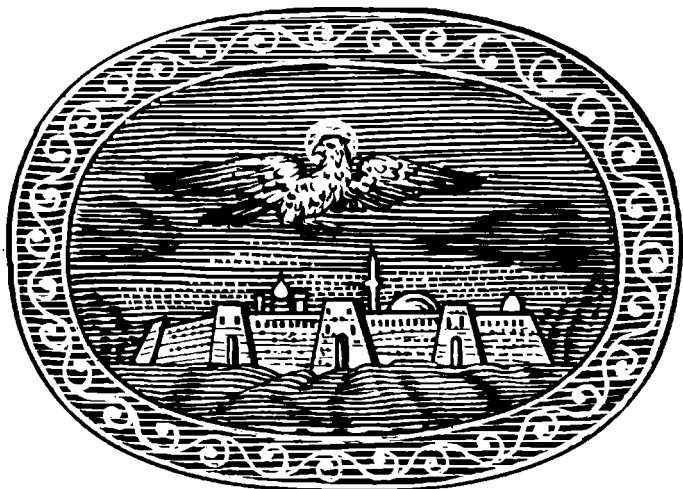
Жезл.

рукояті жезла часом завішувано золотом гаптовану хустку, по-грецьки звану «мантіліон», що має практичне застосування: щоб обтирати руки і щоб вигідніше було той жезл нести.

Орелець — це тканий або мальований орел на полотні, на який архиєрей стає під час своєї хіротонії і архиєрейських Богослужень. Такий орел є звичайно тканий на малім килимку; він підноситься над городом, а навколо його голови є сяйво. Орелець є символом високого архиєрейського уряду, бистроти думки і глибокого знання архиєрея. Орельця уживали вже в перші віки християнства і, коли ще не було тканих килимів з орельцями, рисували орла на підлозі, і вказували архиєреєві, де і коли має стояти під час хіротонії чи архиєрейських Богослужень.

Сяйво навколо голови орла символізує ясність думки і второпність архиєрея, а місто, що над ним орел кружляє — це город-місто, в якому повірено архиєреєві дбайливість, піклування та опіку. Висота орла вказує на високе знання богословської науки.

Цей орелець ставиться завжди під час архиєрейських Богослужень там, де архиєрей має стояти. На

Орелець.

орелець нікому не дозволено ставати, крім архиєрея. Симеон Солунський у 200 главі про Святий Храм пише: «Вибраний стоїть на вирисованім городі, який є майбутнім його єпископством. Над городом зображено подобу орла на знак чистого, правильного і високого знання богословських наук ученика, дівственника і Христового наперсника. Щоб краще виразити ці прикмети, орел має сяйво навколо голови, яке зображує ясність богословських наук і окремі благодатні обдаровання».

В архиєратиконі докладно подано правила, коли і в котрому місці храму треба ставити орелець під ноги архиєрея під час Богослужень.¹⁸¹

Одежа священика для щоденного вжитку була обговорювана на Вселенських і помісних Соборах. У перші віки християнства духовні особи не носили священичої одежі. Тоді християн переслідувано, а інакша одежа священика наражувала б його на переслідування. Аж у IV і V століттях Собори робили зауваження священикам, щоб вони не одягалися по-новому, але держалися звичаїв, які вже тоді були засвоєні духовенством.¹⁸²

Згодом задержалася для духовенства довга одежа, однак довільної барви: на Сході духовні носили чорну, а на Заході білу одежу. Аж в XI ст. впроваджено в цілій Церкві чорну барву. Все ж таки крій одежі різнився і аж по довгому часі прийняли подібну форму, однак іншу на Сході, а іншу на Заході.

У Східній Церкві збереглася інакша одежа світського, а інакша чернечого духовенства. Світське духовенство носить довгу одежу чорної барви, а поверх неї другу довгу і широку, звану ряса, по-грецьки «расон». Обидві одежі мають рукави, тільки спідня — звичайні, а верхня — широкі. В деяких околицях України була прийнята думка, що чим вище поставлена духовна особа, тим ширші повинні бути рукави ряси.

¹⁸¹) "Новая Скрижаль", стор. 296, пор. К. Никольскій: "Пособіє...", стор. 72.

¹⁸²) "Правила Соборов Вселенских", 27 правило VI Вселенського Собору Трульського.

Ряса.

Ряса у Східній Церкві — не тільки буденна одяга священника. Вона також конечна в богослужбових відправах. Якщо священник, маючи відправляти якесь Богослуження, не вбирає на себе стихаря, повинен на довгу одягнути ще верхню з широкими рукавами, тобто рясу.¹³³

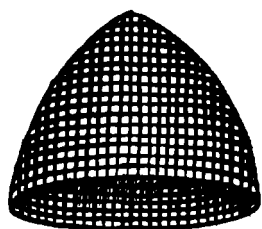
В Західній Церкві головною одягою світського духовенства є те, що в нас називається підрясник, також довга одяга, однак нічим не прикрита, яку вони називають златинська «реверенда». На Сході не допускається, щоб духовна особа виходила на публічні місця тільки в спідній одязі, підряснику, що є надто вузький і уварізне тіло. Завданням ряси є прикрити, відгородити від усього світського й унаочнити духовний стан священника чи іншої духовної особи. Рясу носять у Східній Церкві також і ченці, що тількищо вступили в чернечий стан і називаються «рясофори». Це найнижчий ступінь чернечої досконалости. Одяга духовної особи прикриває все тіло, від голови до ніг.

Голова священника має бути також прикрита іншим накриттям, що зветься камилавка. Камилавка — це шапка, яка захищає від соняшної жары, і по-грецьки зветься ««камилавхіон». Камилавка означає присмирення плоті за словами апостола Павла: «Для мене світ розп'ятий, а я для світа» (Гал. 6, 14). Камилавка світського духовника різниться від камилавки ченця тим, що світська має наверху вистаючі береги.

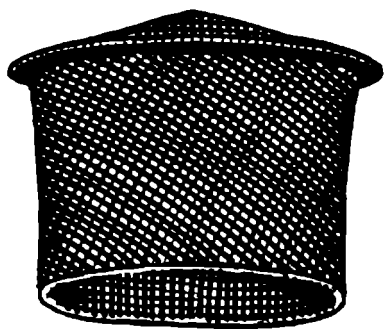
Крім камилавки, священники носили також **скуфії**, які були трохи нижчі від камилавки, зроблені з м'якої матерії й не мали вистаючих берегів. В галицькій провінції носили світські священники папафії, які правдоподібно пошали з чернечих каптурів.¹³⁴ Папафія має вигляд звичайного чернечого каптура з трохи спрощеним, не загостреним верхом і модульованим сподом, з виглядом

¹³³) "Ordo celebrationis", арт. 23, стор. 10, пор. К. Никольскій: "Посібіє...", стор. 743 і "Новая Скрижаль", стор. 398.

¹³⁴) Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 393.

Скуфія.

Камілавка.

звичайної шапки. Папафія шита з чотирьох кусків чорної, часто грубшої матерії так, що внизу вони обіймають розмір голови, а вгорі закінчуються тупим стіжком.

Львівський Синод Галицької церковної провінції в 1891 р., між іншим, постановив, щоб папафії, яких священники до того часу уживали, усунути, а запровадити ковпаки, тобто шестикутні накриття голови, які відрізнявали б греко-католицьке духовенство від духовенства православного.¹³⁵

ДЗВОНИ

Дзвони, звані у типіконах **била**, **колоколи**, також **тампани**, **клепала** і **тяжкая**. В розмовній і літературній українській мові вони мають назву дзвони, або церковні дзвони. Вони є голосом церкви, яка звіщає якусь дію, Богослуження, похорон, чи взиває до молитви. Дуже влучне висловлення знаходимо в стихах про завдання дзвонів: "Dum trahor, audite! voco vos ad sacra, venite! Vivus voco, mortuos plango, fulgura frango! Laudo Deum

¹³⁵⁾ Особисті Записки учасника Львівського Провінційного Синоду, о. Івана Озаркевича, радника Греко-Кат. Львівської Митрополічної Капітули, декана, пароха в Болехові, бувшого посла до Ради Державної і Краєвого Сейму. Записки о. І. Озаркевича є в його братової, що живе в Торонті, Канада.

verum, plebem voco, congrego clerum; defunctos ploro, nimbum fugo, festaque honoro".¹³⁶ В українській мові це так звучить: «Слухайте, коли мене торгають! Я кличу вас до святощів, приходьте! Живих кличу, померлих ридаю, блискавиці ламаю! Прославляю правдивого Бога, нарід скликаю і духовних згромаджую; мертвих оплакую, хмари розганяю і торжества прославляю».

Завданням дзвонів є взивати вірних на Богослуження або повідомляти їх, що такі Богослуження відправляються, звіщати про церковні торжества і повідомляти всіх в околиці, що в церкві відбуваються Богослуження, і так закликати їх до молитви.

Найкращі вислови про завдання церковних дзвонів знаходимо в екстеніях і молитвах під час їх посвячення. В мирній екстенії додаються ще ось такі прошення:

«О еже благословити кампан сей во славу святого імени Свого небесним своїм благословенієм;

О еже подати ему благодать, яко да всі слишашії звіненіє его, іли во дни, іли во нощи, возбудятся ко славословію імени святого Твоего;

О еже гласом звіненія его утолитися і престати всім вітром вольним, бурям же, громам і молніям, і всім вредним безведріям, і злораствореним воздухом;

О еже отгнати всю силу, коварства же і навіти невидимих врагов, от всіх вірних своїх глас звука его слишаших, і ко діланію заповідей своїх возбудити я, Господу помолімся!»¹³⁷

Уживання дзвонів у Церкві впроваджено, мабуть, у половині IX століття, хоч малі дзвінки були знані ще перед народженням Ісуса Христа. Перед уживанням дзвонів у Церкві скликали вірних на Богослуження клепанням у дошку. Історики згадують різні роди клепал, що ними Церква послуговувалася. Перші ченці послуговувалися

¹³⁶) Glossa ad c. un. Extravag. com., l. 5 — de offic. custod.

¹³⁷) "Дополнительный Требник", Київ 1863, лист 73.

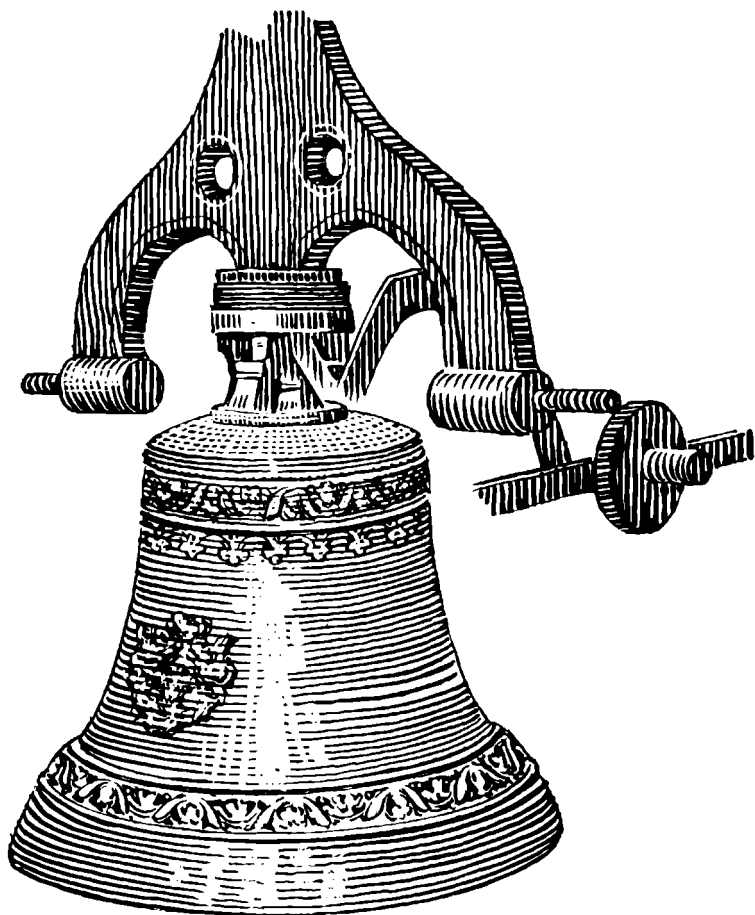
навіть трубами, щоб повідомити братію про Богослуження, про що згадується в житті Пахомія. В деяких місцевостях скликувано вірних на Богослуження ударами в двері їх помешкань. Ця практика задержалася ще в деяких клявзурних (закритих) монастирях і в жидів. На Сході уживали до скликування вірних «святих дощок», про які Лев Аллатій ось так пише: «Є то дошки 12 стіп завдовжки, 4 стопи завширшки і два цілі завгрубшки. Вони є зі здорового, твердого дерева і гладко обстругані. Ту дошку чернець держить у лівій руці, а правою ударає молотом в різні місця, задержуючи такт, немов до музики». Про ті дошки згадують і наші церковні книги, називаючи їх билами, кампанями, древами і т. п. Пізніше уживано металевих блях і дощок-штаб, які видавали звучніші знаки, а мали ті самі назви, що й дерев'яні. Можливо, що в деяких монастирях уживали дзвінків, однак ті дзвінки не були литі, тільки куті, і не видавали мелодійних звуків.

В латинській мові дзвони називаються «ноле» і «кампане» і ці назви наводять історикив на здогад, що перші дзвони впровадив до церковного вжитку нолянський єпископ Павло в Кампанії. Цей здогад не має ніякого історичного обґрунтування, а ґрунтується тільки на подібності назв «ноле» і «кампане». Деякі історики доповняють цей здогад ствердженням, що в римській провінції Кампанії знаходився метал, який видавав милий звук, і з того металу найперше зачали виливати дзвони. Від цієї провінції й названо дзвони «кампане», що прийнялося і в нашій первісній церковній літературі.*)

Дощки й клепала збереглися донині в наших церквах і їх уживають у Велику П'ятницю й Велику Суботу, коли уживання дзвонів уставом не дозволено. Але дошка, що клепанням у неї скликають ченців на Богослуження, ще й сьогодні уживається на Чернечій Горі Атос.¹³⁸

*) Ю. Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 395-396.

¹³⁸) о. Ю. Федорів: "На Чернечій Горі Атос", Торонто 1960, стор. 26.

Дзвін.

Дошка на Атосі вузька, з кедрового дерева, яку чернець держить і ударяє в неї дерев'яним молотом, зветься по-грецьки «сімантрон»; ченці слов'янського походження називають її симантра.

В нашій мові найвимовніша назва дзвонів походить від слова звучати, тому в ранній церковній літературі подибуємо назву «звони» попри інші назви, дотепер вже згадувані в церковних книгах.

Перед ужиттям дзвонів звичай Церкви велить їх благословити і на цей акт требник має окремі молитви й обряди. Більші дзвони під час благословення отримують імена святих, як, напр., в Успенській церкві у Львові великий дзвін мав назву Кирило. В більших церквах, де нема найменованих дзвонів, вони мають інші назви, як: празничний, воскресний, повсякденний і малий дзвін. В ті дзвони дзвонять: у великі празники — в празничний, у неділі — у воскресний, а щодня — в повсякденний. Великі дзвони мають велику силу звуку і часто їх уживають тільки у врочисті дні й великі національно-релігійні торжества. Не все дзвониться тільки в один дзвін. В неділі і свята перед Святою Літургією дзвонять рівночасно в усі дзвони, а перед Утренею й Вечірнею в кілька малих дзвонів. Церковний устав називає «тризвон», коли відзиваються рівночасно два або й більше дзвонів.¹⁸⁹

Дзвони приміщуються в окремих будинках, збудованих на взір церкви, званих дзвіницями. Дзвіниці часто є високі, з відповідними отворами, щоб звук дзвонів був чутний і звучний. Але є церкви, що приміщують дзвони в своїх копулах, у прибудівках, у притворах або в окремих простеньких риштуваннях, накритих дашком, щоб їх охороняти перед атмосферичними опадами. Знана є в українській церковній архітектурі дзвіниця при Софійському Соборі в Києві.

ХОРУГВИ

На солеї, коло обох клиросів, стоять хоругви. Є то ікони, завішені на жердці, які символізують побідні знамена Церкви, що безнастанно зводить боротьбу з воєрогами спасіння.

Хоругви знали вже в старовину, і їх уживали як військові знамена. Історія не записала, коли хоругви увійшли до церковного вжитку. Дуже правдоподібно, що Церква зачала уживати хоругов ще за цесаря Константина Великого, якому в білий день явився в облаках хрест

¹⁸⁹) К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 35.

із написом: «Цим знаком побідиш». Константин почув у собі чудодійну зміну в душі, наказав своїм полководцям замінити поганські тотеми на хрести, на яких часто завішувано християнські ікони, і велів виступити з хрестами в похід проти набагато численніших військ противника. Римляни побачили, що на них наступає військо з християнськими прапорами й хоругвами, змішалися, бо й між ними було багато таємних християн. Бойова готовість послабла і Константин переміг, а тоді дозволив публічні практики християнам, і небавом проголосив християнську релігію державною.

Отже, є поважні здогади, що відтоді увійшли в практику християнської Церкви хоругви, на яких зображують Христа Спасителя, Божу Матір з дитятком Ісусом, події з життя Христа Спасителя і Богоматері, що в їх честь Церква установила святочні дні, або поодиноких святих, переважно патронів даної церкви. Ікони звичайно є намальовані на полотні, вишивані, гаптовані, або є зображення подій і святих на тоненькій срібній чи металевій блясі.

Хоругов Церква уживає до процесійних походів, під час водосвяття та при всіх нагодах і церковних торжествах.

Св. Церква зберігає хоругви на почесному місці, з обох боків клиросів, де співають півці, і вони символізують ангелів, які ненастанно співають у небі на Божу славу. Хоругви, як було вже сказано, зображують, а в клиросах особливо, знам'я, яке безнастанно воює з ворогами людського спасіння. Так як воїни Христові, збираються всі вірні під знамена хоругов, які й зберігаються в церкві на очах вірних коло клиросів, а під час процесійних походів півці, читці й інша церковна прислуга несе їх на чолі процесійного походу.

Плащаниця — це ікона зложеного в гробі Спасителя. Ця ікона звичайно намальована на полотні більшої форми. Крім Спасителя, малюють на плащаниці також і тих осіб, що їх згадується у св. Євангелії, як Йосифа з Ариматеї, Никодима, Пресвяту Богородицю і жінок, що

стояли оподалік від розп'ятого Христа Господа. Плащаниця нагадує ікону, зображену на антимінсі, де теж зображено тіло Христа Спасителя, зняте з Хреста. Плащаниця має пригадувати ту плащаницю, якою Йосиф з Ариматеї обвив Пресвяте Тіло Спасителя і зложив Його в новім гробі. За старовинними переказами, Тіло Христа Господа само намалювалося на плащаниці, що нею було огорнене.

Плащаниця звичайно обрамована написами, які ще краще зображують сумну подію смерті й похорону Ісуса Христа. Часто буває в обрамуванні написаний гарними стилізованими буквами тропар, яким супроводжують процесійний похід з плащаницею навколо церкви, коли виносять плащаницю у Велику П'ятницю: «Благообразний Іосиф со древа снем пречистое Тіло Твое, плащаницею чистою обвив і во гробі нові покри, положи». Похід з плащаницею довкола церкви зображує похорон Христа Спасителя.

Церковний устав велить ставити плащаницю перед царськими вратами. Тоді натирають її св. миром та іншими пахощами так, як Никодим під час похорону Христа Господа купив пахучих олійків і намастив Його пресвяте тіло. Перед нею вірні роблять доземні поклони й цілують її.

Плащаниця була в дуже великій пошані й почитанні серед українського народу, а ця пошана й почитання відповідає приписам церковного уставу. На рогах плащаниці є звичайно зображені чотири євангелисти, через яких поширилася й шириться до сьогодні наука Христа Господа.

Плащаниця лежить перед іконостасом на відповідно приготованім стилізованім гробі аж до Воскресної Утрени. Перед Воскресною Утренею її знімають, і ще раз у процесійнім поході обносять довкола церкви, а потім ставлять на Святій Трапезі, де вона лежить аж до Вознесення Господнього. В навечер'я Вознесення її забирають і зберігають десь у церкві чи в дияконіку аж до наступного року.

III.

ЦЕРКОВНІ КНИГИ

ВСТУП ДО ЛІТУРГІЧНИХ КНИГ

(Пояснення)

В церковних книгах часто є поміщені молитви з незрозумілими висловами й назвами. До таких належать: «Чин благословення колива», «чин над кутею в пам'ять усопших», «молитва на благословення вай (лози)», «молитва на благословення артоса і на роздроблення артоса» та багато інших, малозрозумілих назв, які будуть докладніше пояснені в тій частині обрядів, де будуть обговорені Богослуження.

Коливо, тобто **кутя** — це варена пшениця, приправлена медом. Цієї страви український нарід уживав від непам'ятних часів в навечер'я Різдва Христового, Навечер'я Богоявлення і під час похоронів, як страви пісної і покутної. В навечер'я Різдва і Богоявлення ця страва має назву кутя, а під час похоронів коливо. Варена пшениця і мед, крім чистої і природної поживи, символізують події, що про них згадує Святе Письмо.

Зерно пшениці, кинене в землю, мусить бути знищене і зігнати, щоб видати новий плід кількадесятикратний. В навечер'я Різдва Господнього люди споживають пшеницю з медом як першу і найважливішу страву на знак, що з приходом на світ Спасителя Старий Завіт скінчився, а починається Новий Завіт. Так само і в навечер'я Богоявлення подають кутю, бо з хрещенням Спасителя в ріці Йордані Христос починає Свою божественну науку, яка відновлює людське життя, надає йому форму християнської етики й моралі.

На поминках померлих також подають на стіл варену пшеницю з медом і додатками різних овочів і ця пшениця називається «коливо». Пшениця символізує воскресення умерлих, а мед та солодкі овочі означають вічне життя, яке жде праведників по смерті. У Святому Письмі сказано: «Амінь, амінь, говорю Вам: пшеничне зерно, коли не впаде на землю і не завмре, то зістане само; а як умре, то принесе багатий плід» (Ів. 12, 24). Так само умерлі не гинуть навіки, але колись воскреснуть до вічного життя.

Симеон Солунський так пояснює: «Третього дня по смерті родина чи приятелі небіжчика приносять пшеницю та різні солодкі овочі і справляють третини. Людина, так як пшеничне зерно, вложена в землю, воскресне колись Божою силою і, як зерно пшениці, прозябає з землі та стає праведною й завершеною людиною. Так, як навіть маленьке зеренце, кинене в землю, сходить і росте та приносить овоч, так і праведна людина, похована в землю, воскресне до щасливого і солодкого життя.¹⁴⁰ Святий Павло в кількох місцях у своїх листах згадує про воскресення мертвих.

Пшеницю Христос Господь вибрав, як благородну поживу, і перемінив пшеничний хліб у Своє Пресвяте Тіло, а виноградне вино у Свою Пресвяту Кров. Тому часто до колива долучують і виноградні грозна, ба навіть і вино, а до куті додають сушених виноградник грозен — родзинків.

Ваї — це галузки пальми, якими євреї вітали торжественний в'їзд Христа Спасителя в Єрусалим. Українська Церква відзначає цю подію в квітну неділю, тобто в неділю перед Воскресенням Господнім. На Утрені під час читання 50-ї псалми священник обкаджує галузки верби (тому, що в нас не росте пальма) і проказує молитву над тими галузками, яка їх освячує. Вірні беруть галузки зі собою, як пам'ятку торжественного в'їзду Спа-

¹⁴⁰⁾ Симеон Солунський: "Про Святий Храм", глава 371.

сителя в Єрусалим. В старослов'янській мові галузки лози дістали назву ваї, або вітви, а нарід їх називає шутками, або попросту лозою.

Артос — це хліб, тобто просфора з хрестом на верху. Цю просфору священник посвячує на Великдень, а в суботу перед Томиною Неділею роздроблює при відчитуванні молитов і окремих обрядових церемоній, щоб у Томину Неділю роздати вірним під час мирування.

Артос символізує самого Христа Господа, який пішов на добровільну смерть задля наших гріхів. Споживання його робить нас учасниками відкуплення від гріхів.

У церковних книгах часом приходиться слово «канонархати», «канонарханья» і т. п. Канонарханья приходять на полунощницях, тобто на відправах, що відправляють у монастирях Студитів опівночі. Канонарханья виглядають так, що настоятель взиває ченців до молитви за церковну і світську владу та інші потреби, а всі ченці відповідають хором. Напр., настоятель взиває: «Помолімся за Верховного нашого Архиепископа і Митрополита (ім'я), а ченці відповідають молитвою: «Бог да спасет і помилует», «Нехай Бог спасе і помилує». Далі настоятель взиває до молитви «за предержащі власті наші, за єпископа, за ктиторів і благодітелів цього святого храму і т. п.», а ченці за кожним прошенням відповідають: «Бог да спасет і помилует».

СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ БОГОСЛУЖЕНЬ

Кожне Богослуження складається з трьох головних частин: читання Святого Письма, співів та молитов священнослужителя. Всі ці чинності вбрані в рамки церковних обрядів, які творять німб святости і релігійного настрою.

Святе Письмо — це найбільше шанована частина і його найбільше уживається в Богослуженнях. До Святого Письма належить: Євангеліє, Апостол і Псалтир. Всі вони творять окремі книги, між якими Євангеліє зай-

має почесне місце. На євангельській канві священнослужителі проповідують Боже слово і виголошують релігійні науки. Читання Євангелія становить центральну частину Літургії вірних, другу частину Божественної Літургії. При більших торжествах, як, напр., на вечірні Великої П'ятниці, на вечірні Пасхи (в неділю Воскресення ввечері), на кожній утрени, у Велику П'ятницю, під час умивання ніг у Великий Четвер і при інших нагодах читається Євангеліє.

На Службі Божій перед читанням Євангелія читається Апостол серед Божого храму. Євангеліє читає священнослужитель зі солеї, звернений лицем до вірних.

Читання Святого Письма в домах Божих введено від самого початку Богослужень. Церква нав'язувала свої Богослуження до Старого Завіту, де Святе Письмо було читане під час Богослужень. Ісус Христос читав Святе Письмо в назаретській святині, апостоли читали на своїх зібраннях «книги закона Божія» і поручали своїм учням читати писані до них «Послання» (І. Сол. 5, 27; Кол. 4, 16).

В давнину настоятель монастиря чи парафії назначував, котре місце читати під час Богослуження, а згодом установлено «перікопи» (частини), які мали читатися у відповідні дні. Нині Євангеліє і Апостол поділені на «зачала», а Псалтир на «катизми» з зазначенням, коли і на яких Богослуженнях треба ті зачала і катизми читати.

По прочитанні Євангелії на Божественній Літургії буває пояснення прочитаного, проповідь, яка здавен-давна уважалася складовою частиною Богослуження. Сам Ісус Христос проповідував, проповідували й Апостоли, поясняли декотрі місця Святого Письма (Лк. 4, 31; Діян. 13, 15). Також і Святі Отці говорили проповіді. Цю практику проповідування Свята Церква зберегла до наших часів.

Співи, звані в літургічних книгах «піснопінія», церковний устав приписує співати, а не читати. В піснях

прославляємо Бога, Богоматір, ангелів і божих угодників. Крім прослави, в піснях висловлюємо благодарення і просьби. Пісні й молитви мають благодарний характер, славословний або просительний. Молитви у богослужбовому вжитку діляться на початкові (від Начала обичного), екстенії і кінцеві. Початкові звуться так, бо ними починається цілий ряд Богослужень. Священик починає: «Благословен Бог наш, всегда нині і присно і во віки віков» Півці або хор відповідають «Амінь» і продовжують: «Слава Тебі Боже наш, слава Тебі, Царю небесний... Святий Боже (три рази), Слава Отцю... Пресвятая Троице... Господи помилуй (три рази)... Слава Отцю... Отче наш... Господи помилуй (12 раз), Слава Отцю... Прийдіте поклонімся (три рази)».

Екстенії-молитви — це ряд прошень священнослужителя, на які вірні або півці відповідають: «Господи помилуй», «Подай Господи» або «Тебі Господи». Є велика екстенія, сугуба і просительна, вірних і оглашених.

У великій екстенії є довший ряд прошень. Її також називають мирною, тому що починається словами: «Миром Господу помолімся». Мала екстенія має тільки три прошення, триває коротко, а починається прошенням: «Паки і паки Господу помолімся». Просительна екстенія закінчує кожне прошення словами «У Господа просім», а півці відспівують «Подай Господи».

Сугуба, подвійна, або приліжна екстенія тому так називається, що півці відспівують потрібним «Господи помилуй».

Одпуст — кінцеві молитви, що ними закінчуються Богослуження. Одпуст — це, властиво, благословення священнослужителя для присутніх. Одпусти є великі й малі. Великі бувають на Божественних Літургіях, на великих і повсякденних вечірнях і на «всенощнім бдінію». Малі бувають на всіх інших Богослуженнях. Великі одпусти трохи довші, малі — коротші.

Крім вичислених складових частин Богослуження, часто знаходимо в літургічних книгах «піснопінія», які

відрізняються від інших молитов своїм поетичним укладом і поетичною формою. Найчастіше приходять у Богослуженнях стихири і тропарі.

Стихири дістали свою назву від свого стиховного, поетичного укладу.

Стихири — це вибрані вірші-пісні (згрецька «стіхос» — вірш; «гайрео» — вибираю).

Тропар — це панегіричний зворот до особи, про яку в тропарі є мова (грецьке «тропаріон» — поворот).

Кондак (згрецька «кондакіон», малий domeк) — пісня (стихира), в якій міститься зміст цілого канона. Канон — це есенціальна частина Богослуження.

Ікос (згрецька «ойкос», дім) — це трохи більша, обширніша пісня від кондака. Її зміст трохи поширений, однак все закінчується тими самими словами, що кондак. Деякі літургісти є того погляду, що кондак є основою цілої утрени (раннього Богослуження).

Іпакої (згрецька «гіпакуейн» — підспівувати) виконуються читцем, що виходить на середину храму. читає стих, а люди за ним повторюють співом. У Східній Україні таке підспівування називали канонарханням.

Світилен — церковна пісня, назва якої походить від того, що в цих піснях (світільних) є мова переважно про просвічення душі; інші думають, що ця назва походить від того, що світільні співали давніше в той час, коли починало світати, робився день, сонце починало освічувати землю. У світільних оспівується почуття радості з приводу духовного просвічення.

Екзапостолярій (згрецька «ексапостелло» — висилаю наперед). Пісні співаються на середині храму. Їх співає один з-поміж півців, що його крилос висилає на середину храму. У змісті екзапостоляріїв є пригадка про післання Апостолів на проповідь.

Прокімен (згрецька «прокейменос» — предлежачий, той що лежить перед чимсь) читається перед читанням Святого Письма. Прокімен — це, звичайно, закінчення котроїсь із псалмів.

Ектенія (згрецька «ектейно» — розтягаю, протягаю) — це щира, протягла молитва, в якій висловлено всі конечні потреби християнського життя.

Катизма (згрецька «катгідзейн» — сидіти) — це частина Богослуження, що на ньому було дозволено сидіти. На інших частинах церковний устав приписує стояти.

Паремія — частина Святого Письма, звичайно, Старого Завіту, яка містить пророцтва про події з життя Христа або Церкви, про які даного дня церковний устав приписує читати під час Богослуження.

Славослов'я — «Слава Отцю і Сину і Святому Духу» приписують Мелетієві і Флявіянові Антіохійським. За свідоцтвом Теодорета з Киру, славослов'я передали апостоли. Воно згадується в посланнях святого апостола Павла до Єфесян в 3 главі, 21 стиху, і в дальших. «Велике славослов'я» співаємо в катизмах «Слава во вишніх Богу і на землі мир і во чоловіцях благоволеніє». Цю пісню співали ангели при народженні Христа Спасителя, а Церква уживала її вже в II ст. по народженні Христа, про що свідчить Пліній у письмі до Трояна. Ця пісня поміщена в Апостольських Постановах (книга 7, глава 47).

Богородичен — це пісня в честь Пресвятої Богородиці.

Хрестобогородичен — це немов плач Богоматері у стіп розп'ятого Христа Спасителя.

Воскресен — це пісня, в якій прославляється Воскресення Господнє.

Хрестовоскресен — це пісня, що в ній оспівується хресну смерть Спасителя і Його воскресення.

Догмат — це довша пісня, якої змістом є вчення Сина Божого.

Троїчні пісні прославляють Пресвяту Тройцю.

Мученицькі пісні в честь мучеників, поміщені в Октоїху (Осьмигласнику) на всі дні седмиці, крім неділь.

Катавасія — це ірмос канона, що його співають обидва крилоси на середині храму (згрецька «катабай-

но» — виходжу). Отже, катавасія — це вихід півців з крилосів на середину храму.

Степенні — це пісні, взяті зі степенних псалм, які часом співаються так, як екзапостолярії, на середині храму.

Акафіст, або **несідален** (згрецька «акатгістос») — Богослуження складене з 25 пісень, 13 коротших кондаків і 12 довших ікосів.

Канон, правило — це збір пісень, між якими найважливіший ірмос — вузол, що співається протяжно. Інші оспівують празник або подію іншим темпом, а навіть подекуди їх читають.

Ірмос (згрецька «ейро» — зв'язую, получаю, з'єдную) — пісня, яка пригадує одну з дев'яти старозавітних пісень, які мають бути співані на глас ірмоса. Ірмос є центральною піснею, яка получає їх разом. Св. Іван Дамаскин надав ірмосам правильну поетичну форму і мелодію. Всі пісні канона взяті з киг Святого Письма Старого Завіта.

Антифон — це стихи псалм, які співаються двома хорами навпереміну. Їх співають як у Східній, так і в Західній Церквах. До вжитку Східньої Церкви впровадив їх Ігнатій Богоносець, а до Західньої св. Амвросій Медіолянський і Григорій Двоєслов.

Одпустительні (тропарі) співаються на вечірнях і утрєнях перед Одпустом.

Причастен — це стих, вийнятий з псалми з додатком приспіву «аллилуя», який співається перед Святим Причастям.

Задостойник співається на Божественній Літургії замість «Достойно єсть яко во істину».

Аллилуарій співається після «Аллилуя». Назва походить від єврейського слова і значить «хвалить Бога» (Апок. 19, 1—6).

Полиелей співається на утрєні. Полиелей складається з стихів 134 і 135 псалм. За кожним стихом повторюється приспів «Яко во вік милость Його» (Слово по-

лиелей взятє з грецького «елайон» — елей, олива, якою освічували всенічні Богослуження в храмі, і «поліс» — численний). Полиелей своєю назвою нагадує численні оливні лампади, які світилися під час утрєні. «Полиелеєм» називають також звисаючі многосвічники в храмах.

Величання — пісня, що одержала назву від початкових слів «Величаєм Тя...». Цю пісню співали для прослави Бога вже в Старому Завіті Девора і Варак, Анна і Аввакум та інші. Ісус Христос також співав зі Своїми учениками (Марк. 14, 26). Співали також і Апостоли.

«Господи помилуй» співалося в ранню добу християнства. Співали на всяку потребу, передусім ще за життя Христа так просили Його хворі, прокажені й інші, що до Нього приходили.

Тут вираховано деякі частини Богослужень і подано коротко їх пояснення. Богослуження у Східній Церкві були все співані. Були тільки деякі частини, що їх читали читці, нинішні дяки. Найбільш улюбленими піснями у Східній Церкві були пісні, взяті з Богослужень, як «Свят, Свят, Свят, Господь Саваот...». «Аллилуя», «Слава во вишніх Богу...», «Благословен грядий во ім'я Господнє...» та інші.

Давній напів прийшов до нашої Церкви почасти від жидів, а почасти від греків. В українській Церкві ці напиви прийняли забарвлення своєрідних українських мелодій і стали висловом почуттів українського народу.

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КНИГ

В книгах передається досвід, наука і людська мудрість. Великим любителем книг був князь Ярослав Мудрий. Він перший зорганізував бібліотеку (книгозбірню) при святій Софії Київській, яку сам збудував, спроваджував учених з Греції й інших країн, які перекладали книги на мову українську.

Церковні книги є ті, що в них містяться літургичні Богослуження, Устави і Чини. Церковні книги належать до найдавніших книг християнської старовини, а Єванге-

ліє, Апостол і Псалтир сягають до апостольських часів. Інші книги уклали Святі Отці, Учителі й церковні письменники, що жили в різних століттях.

В четвертому столітті найвизначнішим церковним письменником був св. Василій Великий, який, крім своїх власних творів, списав усе те, що перед тим було усним переданням або тільки частинно було написано. Святі Іван Золотоустий, Григорій Назіанзенський і Єфрем Сирійський відзначилися також письменницькими працями та полишили багато цінних творів.

П'яте століття було багате на поетичні твори, які увійшли до Богослужень, як церковні гимни й пісні. Творцями їх були Роман Сладкопівець і Анатолій Константинопільський.

Сьоме століття видало славних богомольців: Андрея Критського і єрусалимського патріярха Софронія. У VIII ст. появились знаний нам Іван Дамаскин, Косма Маюмський і царгородський патріярх Герман. В IX ст. виступають такі подвижники, як Теодор Студит і його брат Йосиф Солунський, Теофан Нікейський і Йосиф Піснопісець. Як бачимо, церковні книги були поповнювані в перших століттях християнства знатними мислителями, творцями канонів і талановитими письменниками, про яких буде більше сказано при поодиноких їхніх творах.

Разом з християнством Русь-Україна прийняла всі церковні книги, що були вже перекладені на слов'янську мову святими Братами Кирилом і Методієм.

За свідоцтвом паннонських життєписців, Нестора, ексарха Івана та деяких західних хронікарів, святі Брати переклали були Євангеліє, Апостол, Псалтир, Часослов, Октоїх, Требник, Літургікон, Празничну мінею і Паремії. Ці книги були конечно потрібні до Богослужень і вони були перекладені на слов'янську мову. Їх вже уживало духовенство Київської митрополії за Володимира Великого. Решта книг, що їх св. Брати не встигли були перекласти, були перекладені за Ярослава Мудрого, який з великою любов'ю ставився до освіти і письменства. За Яро-

слава перекладено Служби деяких святих, що їх уклав Теофан Нікейський (857 р.) і псалмопівіць Йосиф (коло 887 р.). Тоді, правдоподібно, перекладено й Тріодь, яку написали Теодор Студит і його брат Йосиф.

З кінцем XI ст. появився на Русі-Україні піснопісець Григорій, який уклав кілька канонів і, правдоподібно, Службу преподобному Теодосієві (бл. 1090 р.) з приводу перенесення мощів св. Теодосія Печерського. Також у той час написано службу св. Борисові і Глібові та св. Великомученику Георгієві, а пізніше ченці уклали службу св. Отцю Миколаєві з нагоди перенесення його мощів.

ЄВАНГЕЛІЄ

Найціннішою, найпопулярнішою й найбільш шанованою церковною книжкою є Святе Євангеліє. В цій книжці списана наука Христа Спасителя, яку списали чотири євангелисти: Матей, Марко, Лука й Іван. Євангеліє має подвійний поділ. Загально ділять Євангеліє на глави і стихи, а в літургічній сенсі Євангеліє ділиться на зачала, тобто на розділи, які священник прочитує в часі Божественної Літургії. Зачала мають також назву перікопи, взяту з грецької мови.

Євангеліє Матея має 115 зачал, Марка 71, Луки 114, а Івана 64. Щоби священник знав, коли яке зачало читати, при кінці Євангелія є список усіх зачал з зазначенням, коли його читати. Цей список починається від неділі Пасхи, а кінчиться у велику Суботу. В неділю Пасхи читається Євангеліє св. Івана, перше зачало. Щоб те зачало можна легко знайти, в тексті внизу ще раз зазначено червоним друком, у котрий день читати дане зачало, а при тім додано слова, якими зачинати читання. Слова кінчаються зірочкою, яка відсилає до даного євангельського тексту.

Наприкінці книги є місяцеслов, а при кожному святі і празнику також подане зачало, що в той день читається. Також подано там зачала загальним (общим) святим і під час Божественної Літургії на всяку потребу.

Євангелія читаються в такому порядку на Божественних Літургіях: в неділю Пасхи починається читати Євангеліє Івана і читається впродовж 7 тижнів, з виїмком трьох днів: Світлого Вівтірка, Неділі Мироносиць і Вознесення Господа Нашого Ісуса Христа. В цих виїмкових днях читається Євангеліє інших євангелистів, тому що їх Євангелія більше відповідають цим празникам. Зачала Євангелія не завжди читаються в прагматичному порядку, бо не все вони відповідають дням і святим, які даного дня припадають. Отже, Євангеліє св. Івана читається до Зіслання Святого Духа.

Євангеліє св. Матея читається впродовж 17 тижнів, також з виїмками: від понеділка по Зісланні Святого Духа до 11 неділі по Зісланні Святого Духа виключно. Наступних шість тижнів читається Євангеліє св. Марка, з виїмком субіт і неділь; в суботи й неділі читається далі Євангеліє св. Матея.

Від понеділка 18 тижня по Зісланні Святого Духа читається Євангеліє св. Луки впродовж 12 тижнів, тобто до 29 неділі по Зісланні, а в дальших шістьох тижнях, тобто до Неділі Блудного Сина, читається далі Євангеліє Луки тільки в суботи і неділі. П'ять днів, крім суботи й неділі, читається Євангеліє Марка. Крім наведених місць, Євангеліє Марка читається ще в Неділю Мироносиць, в першу, другу, третю, четверту і п'яту суботи Великого Посту і в неділі: другу, третю, четверту і п'яту Великого Посту. Також і Євангеліє Луки, крім вищенаведених днів, читається в Світлий Вівторок і на Вознесення Г. Н.І.Х.

В Страсний тиждень читаються зачала всіх чотирьох євангелистів, які відповідають Богослуженням. Цілість Євангелія поділена на 367 зачал, або перікопів, які у вищенаведеним порядку впродовж року прочитуються під час Божественних Літургій. Крім Божественних Літургій, перікопи повторюються під час Утрени, Полиелейних святих, празничних днів, молебнів та інших принагідних Богослужень.

АПОСТОЛ

Як у Євангелії є списана наука Ісуса Христа, так в Апостолі — діяльність Христових апостолів. У зміст Апостола входять: Діяння Св. апостолів, сім соборних послань і чотирнадцять послань св. апостола Павла. Книга Апостола поділена на глави і стихи взагалі, а літургічно на зачала, за якими півець прочитує текст на кожній Святій Літургії.

Апостол поділений на зачала подібно, як і Євангеліє, однак в Євангелію кожний євангелист має свої зачала, а в Апостолі зачала апостольських послань від початку до кінця мають своє порядкове число, і є поділені на 339 зачал. Апостол подібно, як і Євангеліє, читається на кожній Божественній Літургії після прокімену дня, приспіву й заповідження, котре послання буде читане. Під кінець книжки є список зачал із зазначенням, котре зачало і котрого дня має бути прочитане. Впродовж року прочитується цілий Апостол. Унизу на сторінках зазначено червоним друком перші слова зачала, при чому червоною зіркою відсилається читця до такої самої зірки в тексті, від якої починається зачало.

Апостол подібно, як і Євангеліє, читається в такому порядку: Від неділі Пасхи до Зіслання Святого Духа включно читаються апостольські Діяння. У вівторок першої неділі по Зісланні Святого Духа зачинається читати послання св. апостола Павла за порядком, який кілька разів переривається в суботи й неділі. В середу 31-ої неділі по Зісланні Святого Духа зачинається читати соборні послання за порядком і кінчається Юдиним посланням в Сирний четвер. В суботи й неділі Великого Посту читається зачала з послання до Євреїв, а в Страсний тиждень зачала різних послань, відповідно до Богослуження.

В кінці Апостола, крім покажчика, коли яке читати зачало, поміщено місяцеслов з зазначенням зачал у дні святих полиелейних і празників. Також поміщені є там служби воскресні восьми гласів, повсякденні загаль-

но святим, звані община, служби заупокійні й на всяке прошення та схема Богожественної Літургії з антифонами й ізобразительними.

ПСАЛТИР

Псалтир — це книга, в якій списані 150 псалм Давидових. Крім псалм, є там ще й частини богослужень Утрени, Вечірні, Часів, Обідниці, Полунощниці, Повечер'я й інших.

Псалтир поділено на 20 катизм, а кожна катизма обіймає кілька псалм. До I катизми належать псалми від I до 8, до II 9 — 16, до III 17 — 23, до IV 24 — 31, до V 32 — 36, до VI 37 — 45, до VII 46 — 54, до VIII 55 — 63, до IX 64 — 69, до X 70 — 76, до XI 77 — 84, до XII 85 — 90, до XIII 91 — 100, до XIV 101 — 104, до XV 105 — 108, до XVI 109 — 117, до XVII 118 (тільки одна псалма), до XVIII 119 — 133, тобто степенна пісня, до XIX 134 — 142 і до XX 143 — 150.

Катизми діляться на три частини і кожна частина кінчиться піснею «Слава Отцу і Сину і Святому Духу». Тому ця пісня називається «Слава». Псалтир так поділено, що церковний устав приписує прочитувати цілий Псалтир упродовж одного тижня, а під час Великого Посту по два рази, за виїмком Страсного тижня, коли прочитується Євангеліє чотирьох Євангелістів і в перших трьох днях читається один раз цілий Псалтир, значить усі катизми, з виїмком трьох перших та 17-ої, а зате 18-а катизма читається в тому часі аж три рази, бо щодня раз під час Вечірні.

По кожній катизмі слідує відповідні тропарі і молитви, а саме: дев'ять пісень, вибраних зі Старого й Нового Завіту, як пісня про перехід через Червоне море, яку співав Мойсей, пісня Мойсеева, яку він співав при кінці свого життя (Второзак. 32), пісня Анни, матері пророка Самуїла (I Царств 2), пісня пророка Аввакума (гл. 3), пісня Ісаї (гл. 26), пісня пророка Йони (гл. 2), пісня пророка Даниїла (гл. 3), пісня трьох св. отроків, звана

піснею пророка Даниїла (гл. 3), пісня Пресвятої Богородиці (Лк. 1), Молитва Захарії, вітця Предтечі (Лк. 1). Всі пісні призначені на св. Великий Піст. По піснях слідує Полиелей і Величання на Господські, Богородичні празники і святих, що не кожного року припадають в ті самі дні місяця. Далі є там болгарські приспиви празників Господських подвижних, Богородичних і святих.

При кінці книги є Параклис Пресвятій Богородиці, сім псалмь покаянних, Пояснення Пасхалії й Пасхалія «зряча» з граничними ключами і поясненнями, коли читається яке Євангеліє.

Євангеліє, Апостол і Псалтир — це книги, які містять Св. Письмо; вони уживаються на всіх Богослуженнях.

ЛІТУРГІКОН - СЛУЖЕБНИК

Літургікон — це назва грецька й найкраще відповідає Богослуженням, що містяться в цій книзі. Найважливіші Богослуження в Літургіконі є три Божественні Літургії, а саме: св. Івана Золотоустого, Василя Великого і Пржедєосвященних Дарів. Літургія — згрецька спільна служба, спільна праця чи спільний чин. Сам священник, без участі вірних, не може відправляти Божественну Літургію ані інші Богослуження. Він служить їх спільно з вірними, які на заклик священника випрошують у Бога названих благ словами «Господи Помилуй», «Подай Господи» чи «Тебi Господи». Літургікон має ще й іншу назву, Служебник. Назва Служебник походить від служення, бож у ньому списані всі схеми повсякденних служб. Є там чин малої, великої і повсякденної Вечірні, Вечірні в сиропусний тиждень і святу велику чотиридешатницю, у Велику П'ятницю, в неділю Пасхи й інші дні Світлого тижня. Також є там Повечер'я і Полунощниця.

Крім названих Богослужень, є там Утрені: Недільна, Празнична і повсякденна, Утрєня в м'ясопусний і сиропусний тижні, в святу велику чотиридешатницю і Утрєня в святу і Велику Неділю Пасхи.

Також є там поміщені й інші різні чини, як: Чин благословення колива, Чин над кутею в пам'ять усопших, молитва на благословення вай (лози), молитва на благословення артоса і на роздроблення артоса, ектенія на Воздвиження Чесного Хреста і пояснення знаків, які вказують Господські, Богородичні свята і празники святих. Наприкінці знаходиться в Літургіконі місяцеслов і прокімени, аллилуя, причасні і вхідні стихи. Прокімени є там ті, що читаються від суботи м'ясопусної до неділі всіх святих, в четвер другої неділі і в п'ятницю третьої неділі, а також прокімени: воскресні, денні, загальні (общі) святим і за усопших. Є там також і одпусти Вечірні, Утрені і Божественної Літургії. В одпустах згадується святого, що в його честь посвячений храм, і святого, що припадає в той день, коли відправляється Богослуження. У великі свята Господські і Богородичні є окремі одпусти або споминається подію, яка припадає даного дня.

Прокімени, аллилуарії і причасні є взяті з Тріоди і Октоїха і Загальної (Общої) Мінеї. При кожнім тексті Богослуження є поучення, часто червоною барвою друковане, як належить правити Богослуження і як до цього приготуватися. Служебник є звичайно малого формату, щоб священник і диякон могли свobodно з ним порушатися, держачи в руці або десь у закритому місці.

АРХИЄРЕЙСЬКИЙ СЛУЖЕБНИК (АРХИЄРАТИКОН)

Архиєрейський Служебник, званий також Архиєратикон, містить у собі також Літургії св. Івана Золотоустого, св. Василія Великого і Пржедєосвященних Дарів з додатковими молитвами, які проказуються тільки під час архиєрейських Богослужень. Крім Богослужень, міститься в Архиєратиконі посвячення антимінсів, які відбуваються тільки у Великий Четвер, посвячення Великого Мира, також тільки у Великий Четвер, посвячення на читця, півця, священника й інші архиєрейські посвячення. Цю книгу називають також Служебник, або Чиновник архиєрейського священнослуження.

ЧАСОСЛОВ (ОРОЛОГІОН)

Часослов дістав свою назву від часів, які в ньому поміщені і які належать до щоденного правила. Крім часів, є в ньому Полунощниця повсякденна, суботня і воскресна, Утренья повсякденна і посна з 9 піснями Святого Письма, і хвалитними піснями, Утренья воскресна і празнична, денні одпусти й Утренья за усопших. Крім часів, є там і межичасся для першого, третього, шостого і дев'ятого часів, по кожнім часі. Крім цих Богослужень, є там і доповнюючі частини Богослужень, як чини і молитви, які долучується до щоденних Богослужень: утренні молитви, послідування возвищення Панагії, як це буває в монастирях після чина Ізобразительних, благословення трапези (по Вечірні), Канон Богородиці (ченця Теостерикта), який читається в церкві по великім повечер'ю, молитви на сон грядущим, що читаються по повечер'ю. Є там частини Богослужень, які змінюються щодня в тижні, а до них належать: тропарі, кондаки, Богородичні, прокімени, причасні на кожний день у тижні, воскресні і на цілий пасхальний круг на подвижні і неподвижні свята. Для орієнтації священнослужителя і всієї чернечої братії наприкінці часослова є місяцеслов, подібно як і в Служебнику, з коротким поданням даних про життя святого чи празника, тропарі, кондаки і прокімени, причасні, величання і ін.

Крім денних Богослужень, є там також Молебний канон Пресвятій Богородиці, Акафіст Сладчайшому Господу Ісусу Христу, Акафіст Преблагословенній Богородиці і Приснодіві Марії, Служба загальна празникам і предпразденствам Господа Нашого Ісуса Христа, Служба загальна празникам Богородичним, Служба Архангелам і Ангелам, Канон Молебний Ангелу Хранителеві, Служба св. Іванові Предтечі, Покаянний канон Пресвятій Богородиці, Служба Святим Апостолам, Служба святителю Миколаєві, Служба Чесному і животворящому Хресту Господньому, Служба всім святим, Служба за усопших, Служба загальна «по вся дни ко Господу нашому Ісусу Хри-

сту», Служба воскресна шостого гласа, Воскресна Євангелія утрєння, Екзапостолїї воскресні і євангелєські стихири. Є там молитви перед і по св. Причастю, пояснення чернєчого правила, поазбучний список святих, які є в місяцєслові, пасхалїя за юліянським і григоріянським калєндарєм.

Для вигоди духовних осіб є також і **менший часослов**, у якому нема межичася і всіх тих молитов, які є в більшому часослові. Там є найконєчніші Богослужєння, які належать до щодєнного чернєчого і свщєниєчого правила. Вищєнаведєний змїст подано за Часословом, виданим у Римі 1958 року.

В Часослові подані тільки незмїнні частини Богослужєнь. Ті частини, які змїняються кожного дня для кожного святаго і на кожду недїлю, знаходяться в Октоїху, Тріоді, Місячній Мінеї, в Празничній і Загальній (Общій) Мінеї та в Ірмологіоні. До змїнних частин належать стихири на Вєчїрні на «Господи воззвах», стихири на «стиховні», тропарі по «Нині отпущаєши», на Повєчер'ю канон, на Полунощницї канон і іпакої, на Утрєні тропарі по «Бог Господь», сїдальні по катизмах, по 3-тій піснї канон, по 6-тій піснї кондак і ікос, по 9-тій свїтилен і екзапостолїї, стихири на «Хвалите», стихири на стиховні, на часах тропарі і кондаки, а на Божєственній Літургії антифони, тропарі по вході, прокімени, аллилуарії, задостойники, причасні й їнші.

ОКТОІХ — ОСЬМИГЛАСНИК

Октоїх, або Осьмигласник, містить у собі частини Богослужєнь і молитви на подвижні дні тижневого круга. Є там послїдовання на кожний день у тижні: молитвослов'я Вєчїрні, Повєчер'я, Утрєні й Божєственній Літургії, а на недїлі, крім тих послїдовань, є послїдовання малої Вєчїрні і Полунощницї. Сїм послїдовань Богослужєнь, які відбуваються впродовж одного тижня, співаються на один голос (одну мелодію) і називаються в церкві «глас».

Всіх таких гласів є вісім і від тих 8 гласів і книжка, що в ній зібрані ті Богослуження, укладені на 8 гласів, називається «Осьмигласник», згрецька «Октоїх» (окто — вісім, іхос — глас).

Церковний спів Октоїха починається в порядкувм численні від першого гласа в понеділок по неділі Всіх Святих, а кінчиться в суботу перед м'сопусною неділею. В неділю Всіх Святих і цілий тиждень аж до суботи співається Богослуження на один глас, а в неділю починається другий і знову той самий глас іде впродовж цілого тижня. Цей глас починається вже в неділю на вечірні, бо вечірня відправляється вже на понеділок, а в суботу на вечірні починається новий черговий глас, і так триває до п'ятої неділі Великого Посту. Вісім тижнів співу називається в церковнім уставі «стовпом» і таких стовпів упродовж року співається шість, і Церква назначає, коли котрий стовп має зачинатися. До цього служить окрема табеля, що називається «Зряча Пасхалія», яка знаходиться в Типіконі, а також і в Псалтирі.

Від м'сопусної суботи в будні октоїх не співається аж до неділі вай (квітної). Від цієї неділі співається його тільки в неділі аж до неділі всіх святих. Також не співається октоїха в дні 12 Господських празників, без огляду на те, чи вони припадуть в неділі, чи в будні, в дні 12 Богородичних Празників, і у всі 12 предпразденств, однак тільки тоді, коли вони припадуть у будні, а ніколи, коли припадуть у неділі.

Зміст молитвословій, що містяться в Октоїху, має ось такі назви в церковних книгах: «стихири безплотним, умилювальний канон» і інші, на які часто покликується Типікон словами «дня», напр., тропар дня, стиховні дня і т. п.; такі посилання в Типіконі означають пісні октоїха. Однак, так треба розуміти тільки ті зауваги в Типіконі, які не говорять про час пісні в Тріоді, напр.: «на стиховні дня», «тропар дня», бо вони вказують на не октоїхові пісні.

МІСЯЧНА МІНЕЯ

Місячна Мінея — це книга, що містить у собі Богослуження для неподвижних днів пасхального круга. На кожний день у році припадає пам'ять якогось святого або події з історії Святої Церкви і віри. В одному дні можуть припасти два, три або й більше святих і на кожного з них в Місячній Мінеї є призначені Богослуження. Тому що рік має 12 місяців, для кращої орієнтації Мінея поділена на 12 томів, з яких кожний том призначений на один місяць. Звідси й пішла назва Мінеї — Місячна Мінея. Мінея від грецького «мин» — місяць.

В Місячній Мінеї містяться молитвослов'я на вечірню, утрєню, а в декотрих виданнях є й на часи, Божественну Літургію, Повечер'я й Полунощницю. Тому що не всі видання Мінеї містять у собі однакове число молитвословій, в однім більше, а в другім менше, деякі видання мають в однім томі молитвослов'я не на один, але на два місяці, і тоді всіх томів Місячної Мнієї є не дванадцять, а тільки шість.

При кінці кожної Місячної Мінеї знаходяться Богородичні, які співаються 1) по стихирах на «Господи Воззвах» (догмати гласів) в празники святих, які мають славослов'я, полиелей і «всенощное бдініє»; Богородичні воскресні співаються по стихирах на стиховні в празники святих, що мають полиелей і бдініє. 2) Богородичні восьми гласів співаються тоді, коли є «Слава» святому в Мінеї, «І нині» по гласу «наславника». Вони співаються в ті дні, коли святий не має славослов'я, полиелея і бдінія.

По тропарях ідуть «Богородичні, воскресні одпустительні» восьми гласів, які співаються в празники тих святих, які мають славослов'я, полиелей і бдініє. Богородичні одпустительні по тропарях святих співаються весь рік на Вечірні й на Утрєні на «Бог Господь» і при кінці Утрєні в ті дні, в які нема празника святого зі славослов'ям, полиелеєм і бдінієм.

Мінейні молитвослов'я відзначаються здебільшого словами: «святого» і «празника», так що в місяцеслові Типікона подібні вислови вказують на празники ті, які мають свої молитвослов'я в Мінейі, а не в інших богослужбових книгах. Пісні на Празник Воскресення, які містяться в Октоїху, мають назву в місяцеслові Типікона «дневні», «воскресні», «гласа» та ін.

ПРАЗНИЧНА МІНЕЯ

Празнична Мінея має ще й інші назви, а саме: **Антологіон, Трефологіон, Цвітослов, Цвітна Мінея**, і містить у собі вибрані молитвослов'я з Місячної Мінейі на празники Господські, Богородичні і святих, головню тих, що назначені в місяцеслові Типікона знаками, що означають празники великі, середні і малі.

Треба завважити, що в Празничній Мінейі містяться молитвослов'я не всім тим святим, які мають у місяцеслові знак, але тільки декотрим з них, головню тим, що їх напиви і зміст мають якінебудь особливі прикмети, яких нема в інших послідованнях. Між послідованнями Празничної Мінейі знаходяться й такі, що належать тим святим, які не мають в місяцеслові празничного знака, але їм відправляється Служба того дня з предпразденствами і попразденствами празників неподвижних. Є там також послідовання святому, якого не споминається в дні предпразденства, як праведному Йовові.

Празничної Мінейі уживають у тих храмах, де є Загальна (Обща) Мінея, а місячної нема, бо «Обща Мінея» творить немов другу частину Празничної Мінейі.

ЗАГАЛЬНА (ОБЩА) МІНЕЯ

В Загальній Мінейі містяться послідовання з загальними молитвослов'ями для подвижних і неподвижних днів пасхального круга. Зміни в молитвах бувають там, де Свята Церква назначила загально святим одного лика. Загальна Мінея різниться від Місячної тим, що містить

у собі молитви не кожному святому окремо, але загально кільком святим, і її зміст та обсяг багато менший, як Місячної. Наша Церква часто святкує в одному дні двох або більше святих, що належать до одного лика, тоді є два послідовання: одне послідовання на той день, коли згадується один святий, а друге тоді, коли згадується двох або більше святих того самого лика. А Служби є такі: Апостолові і Апостолам, Святителеві і Святителям, Преподобному і Преподобним, Мученикові і Мученикам, Священномученикові і Священномученикам, Преподобномученикові і Преподобномученикам, Мучениці і Мученицям, Преподобній жоні і Преподобним жонам.

Крім послідовання святим, знаходяться там послідовання празникам Господським, Служба Воскресна Октоїха шостого гласа, Служба Пасхи, Служба Празникам Богородичним, Служби Хресту, Ангелам, Предтечі і Соборам.

Багато празників, як Господських, так і Богородичних, належать до загальних і можна ті послідовання брати на празники Господські і Богородичні.

Обща (загальна) Мінея уживається також рівночасно з місячною тоді, коли відправляється Служби таким святим, які не мають Служби в Мінеї Місячній. Часом вони є в Місячній Мінеї, однак не мають всіх молитвословій, які співаються, напр., святому даного храму. У бідніших церквах, в яких відправляється Служба тільки в празники, Загальна Мінея заступає недостачу інших богослужбових книг, а передусім Місячну Мінею.

ТРЮДЬ — ТРИПІСНЕЦЬ

Трюдь — це дві богослужбові книги, які містять послідовання зі зміненими молитвослов'ями для свят подвижних у пасхальнім крузі. Між тими молитвослов'ями є «трипіснці», тобто неповні канони, що складаються з 9 або 8 пісень, а з трьох складені називаються трипіснці і з чотирьох — чотиріпіснці, з двох — двопіснці. Від кано-

нів трипівніців книга дістала свою назву Трипівніць, по-грецьки «тріодіон», тріодь.

Трипівніці, чотирипівніці і двопівніці співається тільки в звичайні дні (седмичні), а ніколи в неділю. Впродовж шести днів тижня проспівується всі дев'ять пісень канона. Двопівніць складається з восьмої і дев'ятої пісень, його співається тільки у великий вівторок на Утрени. Також і трипівніці і чотирипівніці мають восьму і дев'яту пісню. Перед згаданими піснями в понеділок приходиться перша, у вівторок друга, в середу третя, в четвер четверта, в п'ятницю п'ята, а в суботу шоста і сьома пісні. Отже, в седмичні дні, крім суботи, співаються трипівніці, а в суботу чотирипівніці.

Як згадано, тріодь міститься в двох книгах, які уживаються в різний час і мають різні назви. Одна — це Посна, а друга — Цвітна Тріодь.

ПОСНА ТРІОДЬ

Посна Тріодь містить у собі ті молитвослов'я для подвижних днів, які приготують вірних до Великого Посту і в сам Великий Піст. Приготування до Великого Посту починається від неділі Митаря і Фарисея, потім іде неділя Блудного Сина, субота і неділя М'ясопусна і цілий тиждень Сиропусний (сирний). Великий Піст — це свята велика Чотиридесятниця і Страсний тиждень.

В декотрі дні Посну Тріодь замінюють піснопініями з Октоїха, які є подібні до тріодних, і в ті дні Октоїх не уживається. Але є й такі дні, що в них не уживається Октоїха, а співається тільки пісні з Посної Тріоді. Тими днями є: субота п'ятої неділі Великого Посту, звана акафістова субота, неділя вай, тобто квітна неділя, що належить до 12 річних празників, і всі дні Страсного тижня, починаючи від понеділка аж до великої суботи.

Тріодь Посна і Октоїх співаються разом. В седмичні дні Великої Чотиридесятниці співається з Октоїха на утрени: сідалні по першім стихослов'ю і світильні по ка-

ноні. Вони поміщені в Тріоді при кінці книги. Тому Октоїх під час співання Посної Тріоді не уживається.

Посна Тріодь каже брати в усі дні Сиропусного тижня, крім суботи, з Октоїха, крім сідальних по першім стихослов'ю і світильних, ще стихири на «Господи воззвах» і канони. В седмичні дні Великої Чотиридесятниці під час співання трипівснів канони Октоїха не співаються, бо їх замінюють трипівснці. Сиропусного тижня під час співання трипівснів співається канони Октоїха, а трипівснці заступаються тільки тими піснями Октоїха, в котрих прилучиться трипівсонець, а саме: в понеділок — першою, восьмою і дев'ятою піснями, у вівторок другою, восьмою і дев'ятою і т. д.

В неділі Великого Посту приписується більше молитвословій з Октоїха. При всіх молитвослов'ях Посної Тріоді є піснопінія, які прославляють Христове Воскресення. В Тріоді ніколи не подають октоїхових піснопіній, а тільки вказується на них, тому що гласи Октоїха співаються різно в окремі роки.

Воскресні піснопінія не змінюються в Великому Пості у всі неділі, крім неділі вай, тобто торжественного в'їзду Христа в Єрусалим. Цієї неділі співаються піснопінія празника.

В той час, коли належить брати Посну Тріодь, є такі дні, в які Мінея не береться, а на її місці на Божественних відправах співається пісні з Посної Тріоді. Однак є також і дні, що в них береться декотрі піснопінія з Мінеї. Не береться Мінеї тоді, коли припадає великий святий або святий храму, а також у празники, що належать до 12 великих празників, а саме: Господне Стрітєння і Господне Богоявлення.

Також є дні, коли не береться Місячної Мінеї, а береться тільки Посну Тріодь, а саме: всі неділі Посної Тріоді, починаючи від неділі Митаря і Фарисея до неділі вай включно. Також у середу і п'ятницю третього тижня, четвер п'ятого тижня великого канона. Крім того в суботи:

м'ясопусну, сиропусну першого і п'ятого тижня Великого Посту, в суботу Лазареву і в цілий Страсний тиждень. У Страсний тиждень не береться Служба храмовому празникові, а відправляється тільки Служба Мінеї для празника Благовіщення.

У будні інших тижнів, хоч і не було б пам'яті великого святого, співається піснопінія Місячної Мінеї: три або чотири стихири на «Господи Воззвах» і канон святому, який прилучиться. При тому треба зауважити, що, коли пам'ять святому припадає в такий день тижня, коли в Посній Тріоді, крім трипівснця, є і канон, тоді всі ті пісні канона Мінеї, які знаходяться ї припадають того дня в трипівснці або чотиривівснці, не співаються з Мінеї; їх треба залишити. Пісні Мінеї співаються в той самий день і лучаться з іншими піснями канона, а не так, як пісні канона Октоїха, які не співаються з трипівснцем, як, напр., в Сиропусний тиждень. Якщо так випало б, що служба Мінеї не могла б бути відслужена даного дня, тоді вона співається другого дня.

Молитвослов'я Тріоді Посної означаються в богослужбових книгах словом «дне», напр., «самогласен дне». Назву «дне» мають звичайно стихири на стиховні вечірні й утрени. Над ними часто пишеться: «самогласен дне». Тому то в Типіконі, де вказується, коли брати Посну Тріодь, під словами «самогласен дне» треба розуміти молитвослов'я не Октоїха, але Тріоді. Молитвослов'я Октоїха на ті дні означаються в Типіконі або ім'ям книги Октоїха, або змістом, або словом «глас». В Типіконі читаємо: «сідальні Октоїха», «сідальні апостольські», «троїчні гласа» і т. п. Тому в Посній Тріоді знаходяться піснопінія двох творців на кожний день. В Типіконі піснопінія означаються іменами творців і тим вони між собою різняться. До цього належать стихири на «Господи Воззвах» на вечірні, сідальні, канони або трипівснці на утрени, писані двома авторами: Йосифом і Теодором Студитами.

ЦВІТНА ТРІОДЬ

Цвітна Тріодь обіймає Богослуження зі змінними молитвослов'ями тих подвижних днів пасхального круга, які починаються з днем Пасхи і кінчаються неділею Всіх Святих.

Цвітна Тріодь береться разом з Октоїхом, але не так, як Тріодь Посна. В Цвітній Тріоді в звичайні дні тижня знаходяться здебільшого молитвослов'я Октоїха не тільки з послідовань звичайних днів, як у Посній Тріоді, але також і неділь. Молитвослов'я Октоїха вносять у Цвітну Тріодь пісні, які співаються по порядку гласів з указанням, на який глас треба співати в кожний тиждень, включаючи і неділю. В Цвітній Тріоді вказано гласи на кожний день тижня з неділею для всіх років.

В Цвітній Тріоді назначені пісні Октоїха в такому порядку: В Пасхальний тиждень на кожний день припадає окремий глас і піснопінія Октоїха беруться в послідованні Тріоді, кожного дня інший порядковий глас. В Велику суботу на Вечірні на «Господи воззвах» співаються з Октоїха воскресні стихири першого гласа. В Неділю Пасхи на Вечірні співаються піснопінія Октоїха в Тріоді, на понеділок — другого гласа, на вівторок — третього, на середу — четвертого, на четвер — п'ятого, на п'ятницю — шостого і на суботу — восьмого гласа.

По Томиній неділі в Цвітній Тріоді знаходяться молитвослов'я Октоїха на всі дні тижня даного гласа, однак не для кожного дня осібно. Гласи неділь і тижнів слідує у такому порядку: в неділю св. Томи пісні Цвітної Тріоді. В той день з Октоїха не співається. Цвітна Тріодь співається на перший глас, а в звичайні дні тижня по Томиній неділі співаються пісні Октоїха на перший глас, які знаходяться в Цвітній Тріоді. В неділю Мироносиць і по ній в звичайні дні співаються пісні Октоїха другого гласа, а в неділю Розслабленого і в наступний тиждень — третього гласа, в неділю Самарянки і в наступний тиждень — четвертого гласа, в неділю Сліпородженого і в наступний тиждень — п'ятого гласа, в неділю св. Отців і в нас-

тупний тиждень — шостого гласа, а в неділю П'ятдесятниці не співається Октоїха, але Цвітну Тріодь першого гласа, а в неділю Всіх Святих і в цілий тиждень по ній співається пісні Октоїха восьмого гласа.

Цвітна Тріодь, подібно як і Посна, часом замінюється Мінеєю, а часом співається разом з Мінеєю. Тріодь замінюється Мінеєю цілком у дні Пасхального тижня, у всі неділі П'ятдесятниці, в день преполовлення і віддання преполовлення, у віддання Пасхи, в день Вознесення і віддання Вознесення, в суботу перед П'ятдесятницею, в П'ятдесятницю і в день Зіслання Святого Духа. Служби святих, що припадають на ті дні, з виїмком служби середньому празникові (як св. Юрія, св. апостола і євангелиста Івана Богослова), переносяться на інші дні, з виїмком суботи перед П'ятдесятницею. Тоді все Цвітна Тріодь лучиться з піснями Мінеї. Починаючи від тижня св. Томи, церковний устав приписує співати в звичайні дні тижня наступні мінейні пісні:

а) На Вечірні на «Господи воззвах» три стихирі;

б) на Утрени канон на чотири; також співається й більше стихир Мінеї, коли припаде пам'ять великого святого або храму.

Молитвослов'я Цвітної Тріоді відзначаються в богослужбових книгах так:

1) Коли в Типіконі відсилається до тих піснопіній, котрі співалися в день Пасхи, тоді вони називаються пасхальні, напр., «кондак Пасхи», «стихири пасхальні».

2) Вислів «стихири воскресні» вказує не на Пасхальну Тріодь, але на воскресні Октоїха. Також вислів «стихира празника», «приспів празника», які стрічаються в місяцеслові Типікона, де вказується служби Благовіщення в Пасхальний тиждень, означають не піснопінія Пасхи, але Мінеї.

3) Коли піснопінія Цвітної Тріоді є в інші дні, тоді читаємо: «кондак празника», «канон празника», і тоді треба розуміти не празник Пасхи і не Мінеї, а празник неділі Тріоді, напр., неділі Мироносиць, Розслабленого, Преполовлення, Вознесення. Так само «канон празника неділі»,

«канон Тріоді» вказують на канон празника св. Мироносиць, Преполовлення і т. п. Піснопінія святому, які знаходяться в Мінеї, означають «стихири святого», «канон святого» і т. п.

4) Також деколи стрічаємо вислови «дне», напр., на «стиховні Тріоді дне» вказують на пісні, які належать даному дневі, на пісні Цвітної Тріоді (не Октоїха). Напр., в день св. Юрія, що припадає в Пасхальний тиждень, є вказаний на вечірні прокімен дня. Під прокіменом дня розуміємо великий прокімен, що знаходиться в Цвітній Тріоді. Пісні Октоїха в час співання Цвітної Тріоді означають не словом «дня», але вказанням на їх точніший зміст, напр., «сідален умилителен, кресту» і т. п.

Деякі «послідовання Посної Тріоді і Цвітної» є надруковані в окремих книгах. Також в окремих книгах є «послідовання» першого і страсного тижнів Великого Посту, послідовання днів Пасхи, Вознесення і П'ятдесятниці.

ІРМОЛОГІОН

Ірмологіон — це книжка, яка містить у собі піснопінія для подвижних і неподвижних днів. Ті піснопінія є змінні і незмінні і їх не читається, тільки співається. Вони вибрані з різних церковних книг, а саме:

1) Ірмоси, що від них книжка отримала свою назву;

2) Всі піснопінія, які співають церковні півці під час Святої Літургії св. Василя Великого, Івана Золотоустого і Пржедєосвященних Дарів;

3) Богородичні: а) воскресні Октоїха восьми гласів, звані догмати, що співаються на Вечірні після стихир на «Господи воззвах» і на стиховні; б) богородичні восьми гласів, котрі, коли є «Слава» святому в Мінеї, тобто тропар на «Слава», то «І нині» по гласу тропаря на «Слава».

В Ірмологіоні містяться далі ось такі піснопінія на Утрени:

4) Троїчні гласи: тропарі, що співаються по «Непорочні», а) воскресні і б) о усопших; Полиелей і Величання; антифони степенні;

5) Піснопінія перед читанням і після читання св. Євангелія, а саме: а) прокімени воскресні утренні на вісім гласів, б) «Воскресеніє Христово видівше», в) тропар «Молитвами Апостол» і замість них тропар «Покаянія отверзи ми» (в неділю Митаря і Фарисея та в наступні);

6) Пісні Святого Письма, звані Пророчими, які співаються перед каноном. При них є вказівки, як співати, чи стихословити разом з тропарями канонів у звичайні і празничні дні під час Великої Чотиридесятниці;

7) Приспіви на дев'ятій пісні канона Утрени, які співаються на Господські і Богородичні празники;

8) Піснопініє «Всякое диханіє да хвалит Господа» і «Хваліте Господа з небес» і пояснення, як і коли одне і друге треба співати. Також стихира: «Преблагословенна єси Богородице» і «Велике славословіє», які все треба співати, а не читати.

ТИПІКОН

Типікон — це церковний устав, який показує, які і як мають відбуватися Богослуження впродовж цілого року. Це немов правильник, що вказує, яке Богослуження, в котрі дні і в якому часі треба служити. А Богослуження ті містяться в Літургіконі, Часослові, Октоїху, Мінеях і Тріодях.

Типікон ділиться на три частини. В першій частині, званій Загальна (Обща) частина, міститься порядок молитвословій і священнодійств, розподіл молитвословій і вказівки для чернечого життя.

Друга частина, яку називаємо «частинною», містить вказівки на кожний день року, які молитвослов'я, священнодійства і порядок Богослужень мають відбуватися.

Третя частина — це немов доповнення до попередніх двох частин Типікона. В третій частині містяться вказівки, як мають відбуватися коротші молитвослов'я в пасхальному і тижневому крузі. Ті коротші молитвослов'я не увійшли ані в «загальний», ані в «частинний» розділ

Типікона. Там є вказівки, коли і котрі брати кондаки, тропарі, іпакої, екзапостолярії, світильні, троїчні, прокімени, аллилуарії, причасні, приспиви і т. п.

Як у тижневім крузі різняться між собою служби седмичних і недільних днів, крім суботи, так у чинах і дослідованнях Типікона є загальні вказівки передусім щодо порядку недільних служб. Недільні служби відправляються інакше тоді, коли є всенощне бдініє, а інакше, коли бдінія нема. В Типіконі звертається увагу на службу, коли приходить всенощне бдініє. В першій главі Типікона наводиться «Чин маля вечерни», а в другій «Чин великія вечерни», тобто всенощного бдінія і воскресної утрени. Ті служби знаходяться в Служебнику, Октоїху та в інших богослужбових книгах. У них вказано на незмінні молитвослов'я і змінні, що згадуються в тих службах. Змінні молитвослов'я — це ті, які читаються або співаються тільки в неділі, і то тоді, коли не припадає в той день якийсь хоч би малий празник. Коли ж у неділю припадає якийсь празник, тоді треба зробити переміну у змінних молитвослов'ях. Це вказано в наступних главах Типікона, в третій і четвертій та п'ятій. В них вказується на незмінні молитвослов'я, котрі повинні бути співані або читані на бдінію в неділю, якщо в той день припаде пам'ять святого, якому по уставу повинно бути бдініє на будні або Полиелей, або як припаде святий на 6 стихів, який не має Полиелея. В цих главах не сказано нічого про незмінні молитвослов'я в Богослуженнях так, як це сказано в першій і другій главах, і вони бувають у всіх празниках зазначені в третій, четвертій і п'ятій главах Типікона.

В шостій главі Типікона говориться, в котрі дні бувають бдінія, а в сьомій главі є устав Богослужень недільних, оскільки напередодні з якоїнебудь причини нема всенощного бдінія. Тоді мала Вечірня не правиться, тільки велика, і то окремо від Утрени. Вечірня може лучитися з повечер'ям, а з Утренею лучиться Полунощниця. В сьомій главі говориться про молитвослов'я, в першу чергу незмінні і змінні.

В перших семи главах Типікона сказано, в котрий час і які повинні зачинатися Богослуження. Про Боже-
ственну Літургію там нічого не сказано. В восьмій главі
сказано, в який час треба зачинати Боже-ственну Літургію
в неділі і в празники великі, середні і малі.

Далі там сказано, як відправляти служби в дні тиж-
ня, крім субіт. В дев'ятій главі сказано, як повинен вигля-
дати літургічний день, тобто Вечірня, Утреня в дні седмичні,
коли співаємо «аллилуя», а також сказано про перший час.
Там одні дні тижня різняться від других тим, що в них
співається «Аллилуя». Під співанням Аллилуя треба ро-
зуміти той спів, що є на Утрени по шести псальмах. В деякі
дні в році, замість Аллилуя, співається «Бог Господь».
Під час співу Аллилуя і «Бог Господь» бувають у загаль-
нім Богослуженні неоднакові змінні молитви. Про особ-
ливості в службах під час співу Аллилуя і «Бог Господь»
в дні тижня, крім субіт, говориться в дев'ятій главі, а
крім того, треба також заглянути до другої частини Типі-
кона, а саме до місяцеслова під 14 листопада, і до Тріоді,
зокрема до послідовань Сирного тижня і першого Великого
Посту. Вислів «поєм Аллилуя» знаходимо в місяцеслові
Типікона, де говориться про «седмичні молитвословія»,
крім суботи.

Тому що в 2, 3, 4, 9 і інших главах Типікона ска-
зано, як належить відправляти службу в недільні і зви-
чайні дні тижня, часто говориться, що по катизмах на
утрені буває «чтеніє во Євангелії», «чтеніє во Євангелії
толковом», то в десятій главі вказується, з яких книг те
«чтеніє» має бути і в якому порядку.

По загальній частині в дев'ятій главі на седмичні дні,
в одинадцятій главі поміщені вказівки, як співається ка-
нони в седмичні дні. Хоча в місяцеслові Типікона в кожному
«послідованію» сказано, скільки треба на Утрени співати
чи читати тропарів із канонів Мінеї і з канонів Октоїха,
проте в місяцеслові Типікона те сказано без різниці у від-
ношенні до седмичних днів. В Октоїху для утрені кожного
дня знаходяться «два канони». Устав, що відноситься до

їх співу, є різний в різні «седмичні» дні. При таких різницях можна користуватися Уставом в одинадцятій главі.

Для недільних і седмичних служб, крім субіт, в Типіконі знаходиться також інструкція для суботніх служб. Змінні молитвослов'я в суботніх службах ось такі:

- а) коли співається «Бог Господь» і нема Полиелея,
- б) коли буває Полиелей або бдініє, і
- в) коли на Утрени співається «Аллилуя».

Пояснення на змінні молитвослов'я тих субіт знаходяться в 12, 13 і 15 главах. У 14 главі говориться про суботню службу, коли співається «Аллилуя» (тобто про службу за усопших). Там вказується на змінні і незмінні молитвослов'я, які бувають на службі за усопших, званій у Західній Україні «Парастас», а в Східній «Панахида».

Від 16 до 22 глави загальний устав відноситься до окремих піснопіній і читань у деякі дні, а саме: в 16 главі на Утрени до світильних, в 17 главі до стихословій стихири, тобто, в якому порядку має бути рядове читання Псалтиря в Богослуженнях у всі дні в році, а про це сказано в самім Псалтирі; до стихословій пісень: «Поем Господеви» і «Господеви поем» у 18 главі, тобто пісень Святого Письма, котрі співається на Утрени перед тропарями канонів. Про катавасію, яку співається в Господські, Владичні і Богородичні празники, у воскресні дні і нарочитих святих цілого року, сказано в 19 главі. Вказівки до днів, коли то на Утрени по восьмій пісні канона співається «Чеснійшую» і коли не співається, подано в 20 главі. Також, коли на Божественній Літургії приходять Ізобразительні і коли антифони празничні і повсякденні, сказано в 21 главі.

Від 22 до 25 глави включно говориться про священнодійства, які правляться під час загальних Богослужень, а саме: а) про кадження — в яких службах і в котрому часі та в якому порядку священник або диякон мають обкаджувати (22 глава) і б) коли, в якому часі і в якому порядку треба стягати церковну завісу й відкривати царські врата (23 глава) і в) в якому часі треба світити свічки чи

лямпади на Богослуженнях недільних, празничних (24 глава) і седмичних (25 глава).

Від 26 до 31 глави знаходяться правила для мирян. Там сказано, в який час Богослужень вірні мають стояти (26 глава), як належить канонархати (27 глава), про те, як належить співати без зайвого крику, навіть з осторогою позбавлення духовного сану (28 глава). При декотрих Богослуженнях треба стояти уважно, просто (29 глава), не говорити в церкві та не входити і не виходити під час читань і т. п. (30 - 31 глави).

Від 32 до 36 глави говориться про трапезу і про піст. Приписи в першу чергу відносяться до всіх християн, а зокрема до чернецтва. Правила 32 і 33 глав уставу відносяться до всіх християн щодо поживи, яку їм дозволяється споживати під час посту і в звичайні дні поза постом.

Від 34 глави до кінця першої частини, тобто до 47 глави Типікона, знаходяться правила для ченців, що живуть у монастирях. Там сказано в 35—36 главах про чернечу трапезу, поведінку в храмі, про одержу і взуття, про працю й інше.

У другій частині Типікона є пояснення тих Богослужень, що мають змінні і незмінні молитвослов'я на всі дні в році, подвижні і неподвижні. На самому початку цієї частини, в 48 главі, є пояснення знаків, які вживаються на означення празників Господських, Богородичних і святих. Ті знаки показують, котрі з празників є великі, котрі середні і котрі малі, і які в ті дні відбуваються Богослуження.

48 глава Типікона має назву «місяцеслов», тому що в ній містяться послідовання на всі дні дванадцяти місяців. Є там пояснення для всіх празників, предпразденств, віддання празників і пам'яті святих, що їх служби знаходяться в місячній Мінеї.

В місяцеслові є також і Маркові глави. Є це статті, що їх написав ієромонах Марко. В тих статтях ска-

зано, які повинні бути в службах зміни, коли припадає празник Богородичний або попразденство і віддання котрого-небудь з дванадцяти великих празників в році, що припадає в неділю. Також є там пояснення для празників, які припадають чи то в дні седмичні, чи в неділі, тоді, коли є час Посної і Цвітної Тріоді. В Місячній Мінеї Типікона і в Тріодях стоїть звичайно знак Мр, тобто Марко. Місяцеслов зачинається днем 1 вересня (септемврія), бо цим днем наша Церква зачинає «начало індікта», а закінчується місяцем серпнем (августом).

Як 48 глава Типікона називається «місяцесловом» (від вказування на служби Місячної Мінеї), так 49 і 50 глави мають назву «Тріодіон» тому, що в послідованнях тих глав вказується на спів Посної і Цвітної Тріоді. В 49 главі Богослуження приготовляють вірних до Великого Посту, тобто від неділі Митаря і Фарисея до Пасхи.

50 глава має назву «Пентикостаріон». Це слово означає П'ятдесятницю, яка містить у собі служби для тих днів, що зачинаються днем Пасхи і кінчаються неділею Всіх Святих. Там сказано, які береться молитви, коли в Тріодні дні припадають празники неподвижні, тобто Мінеї, як, напр., 40 мучеників (22 березня), Благовіщення (7 квітня). Їх треба шукати в місяцеслові Типікона в тім дні, коли припадає неподвижний празник.

В 51 главі є пояснення, як зберігати Петрівку, яка зачинається в понеділок по неділі Всіх Святих, а закінчується в день перед празником св. Петра і Павла. 51 глава завершує «Тріодіон».

В третій частині Типікона є доповнення до двох перших частин. Там говориться про зміни в Богослуженнях, що їх церковний устав не визначає в різні седмичні дні. Він тільки згадує загально про седмиці в році. Також у третій частині Типікона є пояснення тих молитвословій, що про них згадується.

В 52 главі, що нею зачинається третя частина Типікона, сказано про одпустительні тропарі і кондаки, чи

їх береться на Вечірні, на Повечер'ю, на Утрени на «Бог Господь», на часах, на Божественній Літургії по вході, у дні недільні і седмичні. По цій главі аж до кінця Типікона приходять пояснення піснопіній.

В 53 главі приходять пояснення воскресних піснопіній, а саме: одпустительних воскресних тропарів усіх восьми гласів з Богородичними, іпакоюми і кондаками. Є там також прокімени на Утрени, перед святим Євангелієм і на Божественній Літургії та аллилуарії.

Щоб знати, котрий глас треба співати в котру неділю, в 54 главі сказано, з якого часу в році починається кожний стовп гласів. Ці стовпи взято з Індиктіона і зі Зрячої Пасхалії в Типіконі, звідки довідуємося, в які дні місяця зачинається кожний стовп гласів у даному році. Тоді вже легко знайти неділю в данім стовпі і котрий глас тоді співається.

Стовпи гласів зачинаються в один час після П'ятдесятниці разом зі стовпами утренніх воскресних Євангелій. Перше воскресне Євангеліє читається в неділю Всіх Святих, а перший глас Октоїха в першу неділю по неділі Всіх Святих. Гласи Октоїха і утренні Євангелія слідуєть у безперервному порядку одні за одними. Зараз за стовпами гласів слідуєть і стовпи Євангелій. Відповідно до утренніх воскресних Євангелій, співаються на воскресній Утрени одинадцять екзапостоляріїв з Богородичними і стільки само євангельських стихир.

Від 55 до 57 глави є короткі піснопінія на седмичні дні. В 55 главі є одпустительні тропарі, кондаки і світильні, а також прокімени, апостоли, аллилуарії та євангелія. Апостоли і Євангелія мають інструкції про зачала. Є там і причасні на кожний день кожного тижня.

В 56 главі містяться кондаки святих загальних, а в 57 є Богородичні, Хрестобогородичні, одпустительні на 8 гласів, які співаються впродовж цілого року на Вечірні, на Утрени, на «Бог Господь» і в кінці Утрени. Коли ж на Утрени не співається «Бог Господь», але «Аллилуя», то по

«Аллилуя» сліднують троїчні гласи, а не тропарі. По дев'ятій пісні ідуть світильні. По вказаних тропарях і Богородичних в 58 главі є троїчні пісні і світильні на вісім гласів.

В 59 і 60 главах поміщені прокімени, вказівки для зачал апостолів, аллилуарії, вказівки для зачал Євангелій і причасні: найперше святим, що їм служимо службу, та іншим, що в Мінеї служби не мають, а потім служби на «всяку потребу».

По 60 главі Типікона є т. зв. «храмові глави», які вказують, як належить правити службу в різні храмові празники, а зокрема тоді, коли зійдуться храмовий празник з котримнебудь іншим празником в один і той самий день. Храмові глави мають в Типіконі свій порядок, а саме: від 1 до 25 глави говориться про празники, які припадають на час співання Мінеї з Октоїхом (від 1 вересня до неділі Митаря і Фарисея). Від 25 до 48 глави говориться про храмові празники, що припадають на час співання Цвітної Тріоди.

В 59 главі є приспіви, що співаються на дев'ятій пісні утреннього канона у празники Господські, Богородичні і Хрестобогородичні. В 60 главі містяться Індиктіон, Місячник (Лунник) і Зряча Пасхалія.

Індиктіон — це період часу, який обіймає 532 роки, по котрих соняшний круг за 28 літ і місячний круг за 19 літ знову повертаються у свій попередній порядок круження. Його обраховує Церква через помноження $28 \times 19 = 532$. За той час дні Пасхи й інших празників будуть в ті самі дні, що перед 532 літами. Індиктіон є укладений у формі табелі, яка має дев'ять стовпів. У перших трьох стовпах вказані числа років: а) від Адама, б) від Христового Різдва і в) від начала Індикта, що обіймає 15 літ і прийнятий до церковного вжитку під час Медіолянського едикту 312 р.

В наступних стовпах табелі є пасхальні знаки, складені для знайдення дня Пасхи і залежних від неї празників. Ті знаки мають назви: а) круг сонця, б) вруці літо,

в) круг місяця, г) оснування, г) епакта, тобто означення дати, коли припадає Пасха¹⁴¹ і е) ключ граничний.

Годиться сказати дещо більше про дату святкування Пасхи. В перших віках християнства не було точно означеної дати Пасхи. Її назначено окремим правилом під час першого Вселенського Собору в місті Нікеї 325 р. Там вирішено, що свято Пасхи всі християни святкують у першу неділю по весняній повні (весна починається днем 21 березня). Якщо б перша неділя по весняній повні припадала тоді, коли жиди святкують свої свята, то християнський Великдень переноситься на найближчу неділю, щоб не святкувати разом з жидами, які винні у Христових страстях і смерті.

Кожний знак знаходиться в окремому стовпі. Кожний, хто хоче знати устав богослужень, мусить знати і знайти в табелі знаки, що вказують вруці літо, граничний ключ і Зрячу Пасхалію.

Під виразом вруці літо, вруці-літня буква, або воскресна буква треба розуміти ті букви, котрі в Індиктіоні означають всі неділі в році. Тих буков є сім: А, В, Г, Д, Є, С, З. Буква А показує в одному році всі неділі, в другому буква В, в третім Г і т.д. Хто знайде в Індиктіоні воскресну букву для бажаного року, той може знати з місяцеслова, який знаходиться в богослужбових книгах, коло тої букви дати неділь у даному році.

Кожна воскресна буква в Індиктіоні означає тільки воскресні дні даного року. Та сама воскресна буква місяцеслова Служебника, Псалтиря, Требника, Загальної Мінеї й інших богослужбових книг — означає воскресний день і служить для означення інших днів тижня. Коли знайдемо воскресну букву року, то слідуючі букви означають понеділок, вівторок, середу і т.д. Деколи воскресні букви ось так надруковані в богослужбових книгах:

¹⁴¹⁾ Слово епакта походить від грецького "επαρο", додаю. Епакта — це час, доданий до дня 21 березня, коли починається перша місячна повня. Отже, час від 21 березня до неділі, коли християни мають святкувати Пасху, називаємо епакта.

А	В	Г	Д	Є	С	З
Т	С	И	П	В	Р	Ч

Вони означають:

п'ятн. суб. нед. пон. вівт. сер. четв.

Вруці-літні (воскресні) букви в місяцеслові означають воскресні і седмичні дні. Вони сліднують одна за другою безперервно, не пропускаючи переступних (високо-сних) років. Вони є в Індиктіоні у зворотнім порядку і йдуть ось так: А, В, Г, Д, Є, С, З. В місяцеслові вони писані зворотно: З, С, Є, Д, Г, В, А.

Через сім років воскресні букви (вруці літо) мали би знову слідувати в такому самому порядку, як перше, однак у цьому перешкоджають переступні (високосні) роки. Кожний четвертий рік є високосний (переступний). Отже три букви в Індиктіоні йдуть у своїм порядку, одна за одною, без пропущення, а в переступному році четверта буква пропускається; її заступає буква воскресна. Через сім переступних років і тричі по сім звичайних років одержуємо суму $21 \text{ рік} + 7 = 28$. Отже, воскресні букви приходять знову до порядку з-перед 28 років. Це двадцятивосьмиліття називається **круг**. В Індиктіоні воно має назву круг сонця. Цю назву взято не від астрономічних обчислень, а від старовинних римлян, які називали нашу неділю «дієс соліс», день сонця.

Соняшний круг у табелі Індиктіона міститься в окремому стовпі, де йдуть в своїм порядку двадцять вісім чисельних буков і кожна цифра стоїть поруч своєї воскресної букви, поруч бажаного року. Вона показує, котрий це рік від початку двадцятивосьмилітнього круга.

Граничний ключ, або ключові букви показують границі празника Пасхи, котрий не може бути раніше, як 22 березня. 35 ключових буков означають 35 днів, в яких може припасти празник Пасхи. Кожна буква показує, на скільки днів Пасха віддалена від 22 березня в кожному році.

ТРЕБНИК — ЕВХОЛОГІОН

Требник — це книга, в якій містяться молитвослов'я при уділюванні Святих Тайн і інших церковних освячень та благословень. Назву Требник книжка отримала від кожночасної потреби цього підручника при уділюванні Тайн і інших благословень та освячень. По-грецьки ця книга називається Евхологiон, значить молитвослов. Українська Церква завжди користувалася церковними книгами, видаваними в Києво-Печерській Лаврі, часом у Львові, а коли Церква була поділена на уніятську і православну, церковні книги зачали виходити в Перемишлі, у Львові, Почаєві та інших місцевостях Західньої України з деякими змінами, які причинилися до більшого літургичного віддалення між Православною і Греко-Католицькою Церквами.

В нашій Церкві уживається видання требника з різним розподілом молитвословій під час уділювання Святих Тайн та благословень. Требники київського видання діляться на три частини: Малий Требник, Великий і Доповняльний.

В Малому Требнику знаходяться молитвослов'я, вибрані з Требника Великого, котрих найчастіше потрібно при уділюванні Святих Тайн, посвячень і благословень. А є там молитви в перший день народження немовляти, молитва при наданні дитині імени в восьмий день по народженні, молитва, яка відноситься до матері немовляти в сороковий день по народженні, молитва, коли мати поронить немовля, Тайни святого хрещення і миропомазання в скороченні, молитва над оглашеним, Тайни святого хрещення і миропомазання, поучення, як хрестити в скороченні у випадку небезпеки смерті, Тайни сповіді (покаяння), молитва розгрішення від тяжких гріхів, Тайна вінчання тих, що перший раз побираються, і тих, що вдруге одружуються, Тайна малого Маслосвяття (оливопома-

зання), молитва перед причастям недужого, похорон мирян, молитва в домі померлого, молитва в церкві за померлим, похорон мирян в пасхальний тиждень, похорон світських священників, чин похорону молоді, чин великої панахиди, або парастаса, чин малого водосвяття, чин малого водосвяття в скороченні, чин великого водосвяття на Богоявлення, молитви святої П'ятдесятниці, молитва на благословення борошна і м'яса у святу, велику неділю Пасхи, молитва на благословення сира і яєць та інших страв на Великдень, молитва над першими овочами на Спас, молитва для благословення зілля і квітів на Першої Пречистої (15 серпня), молитва під час всякої недуги, молитва перед подорожами, молитва на освячення всякої річї. При тім є ще додаток Загального Молебня і чин, як причащати вірних під час Божественної Літургії.

Це є зміст Требника, виданого у Римі 1946 р. за благословенням Святішого Римського Апостольського Престола. Друга частина ще не видана. Щоб дати матеріал з цілости Требника, будемо користуватися найбільш дотепер уживаним Требником, затвердженим Митрополитом Андреем Шептицьким у Львові в 1925 р.

Цей Требник містить давні і новіші молитвослов'я. Він поділений на дві частини, в яких містяться всі потрібні молитви й Богослуження для «требоісполненія». Говориться там про Святі Тайни і їх пояснення, про посвячення води, потрібної до хрещення, з поясненням обрядів; є там молитва при введенні жінки по народженні дитини, чин, як приймати до Церкви жидів та інших іновірців, чин, як вкоротці дати недужому св. Причастя, чин, як приймати до Церкви відступників, та всі обряди й молитви, що мають якенебудь відношення до Святих Тайн або з ними якнебудь в'яжуться.

Далі, в другім відділі містяться молитви, яких уживається при всякій нагоді, а саме: під час відвідин парафіян перед Христовим Різдом і перед Богоявленням, чин Панагії, тобто Всесвятого, молитва на початку Святої Чотиридесятниці, молитва перед Воскресенням Господ-

нім, молитва на всякі забурення природи, як блискавки, громи, зливні дощі й посуху, чин благословення дітей обох статей, чин отроків, що відходять у школу, чин благословення тих подруж, що не мають дітей, та всякі інші чини й молитви, вийняті з Книги Молебних Піній, про яку буде мова пізніше.

При кінці другого відділу є чин введення новопоставленого пароха, чин прийняття в церковне Братство, чин обіту для повздержности від алкогольних напитків, чин молитви під час ювілею, наставлення про погребання християн і другий чин, поховання священників і ченців.

Третій відділ входить до другої частини требника, в якому говориться про посвячення і благословення: церкви, хреста, дзвіниці, Святої Трапези, іконостаса, кивота, напрестольного хреста, дискаса, чаші, зізди, ложки, церковних одерж і обрусів на Святу Трапезу, різних ікон і хоругов, церковних посудин, тиміаму (кадила), свіч, дзвонів, гробниць і ін.

В четвертім і кінцевім відділі говориться про благословення речей, а саме: чин великого освячення води на свято Богоявлення, чин освячення води 1 серпня, на грудного хреста, нового дому, криниці, пивниці, житниці, бджіл і пасічницьких знарядів та вуликів, ставу з рибами, стада, насадження дерев, насадження виноградника, засіву на полях, зілля в празник Успення Пресвятої Богородиці, свіч на Стрітення Господнє, благословення вай у квітну неділю, брашен (писанок) у світлу Неділю Пасхи і Артоса, на роздроблення Артоса, овочів у день Преображення Господнього, благословення масла, сира й інших снідей у празник Пасхи, нового меду, соли, колива, трапези перед обідом і благодарення по обіді, благословення печі, залізної дороги, моста, корабля, сітей на риби, воєнних хоругов. У додатку є ще ісповідь віри, антифони восьми гласів під час похорону єреїв і ченців, заупокійні і воскресні Євангелія. Оце загальний зміст найкращого требника, який коли був у вжитку в українській Греко-католицькій Церкві.

ЦЕРКОВНІ КНИГИ

З ПРИНАГІДНИМИ БОГОСЛУЖЕННЯМИ

До церковних книг з принагідними Богослуженнями належать ті книги, яких не уживається в щоденнім церковнім правилі, тільки тоді, коли випаде потреба. В цих книгах є переважно витяги з літургічних книг для вигіднішого вжитку священнослужителів або вжитку вірних. До таких книг треба зарахувати Молитовники, чи Молитвослови, Акафістики, Книги молебних пісній, Ізборники, Страсні Євангелія, Вечірні й Утрені та інші.

а) Молитвослов — Молитовник

Молитвослов, або молитовник — це вибрані молитви і частини Богослужень, як Вечірні, Утрені, Служби Божої св. Івана Золотоустого, Василя Великого і Преждеосвященних Дарів, Акафісти, Молебні, Параклиси, тропарі й кондаки, Богородичні, прокімени, аллилуарії та інші частини Богослужень. На початку молитовника все є щоденні молитви, які складаються з начала обичного, 50 псалми, Вірую, Ангельського привіту та інших частин. Крім щоденних молитов, у молитовниках є часто і катехизмова частина, з якої вірні можуть навчитися найголовніших засад християнської етики й моралі, головних правд віри, Божих заповідей та різних поучень, які відносяться до Богослужень і християнського життя.

В кінці молитовників часто є поміщені церковні пісні, укладені і скомпоновані українськими поетами та знавцями музики. Пісні є на різні празники в році, включно з піснями на Різдво Христове, на Великодні й Зелені свята й інші принагідні торжества, як і інші пісні релігійного змісту.

При самому кінці часто можна знайти Пасхалію для вказання вірним, коли припадає який празник.

Історія молитовників сягає половини XI ст. З того часу маємо молитовник жінки французького короля Генріха I, Анни, що була дочкою українського князя Ярослава Мудрого. Цей молитовник зберігається донині з на-

звою історичного кодексу. З розквітом християнства в Україні, часто появлялися молитовники, що були посібниками в приватній молитві побожних християн. Тяжко сказати, скільки і яких видань молитовників донині появилася. А їх було немало.

б) Акафісник — Зібрання Акафістів

Акафісник — це книжка, яка містить Акафісти в честь Господа Нашого Ісуса Христа, присвячені Його страстям, гробові, воскресенню і чесному, животворящому хресному дереву, Пресвятій Богородиці і празникам в Її честь та Святим. Акафіст — це грецьке слово й означає «несідальний», тобто Богослуження, під час котрого не сідається, а береться участь стоячи. Його історія сягає сивої давнини. Цю високої якості поезію утворено в Константинополі під час облоги міста скитами. Акафіст — це молитва подяки, яка складається з 25 пісень, між якими є 13 коротших, званих кондаками, і 12 довших, званих ікосами, і їх співається позмінно. В цих ікосах і кондаках оспівується Особу Божественного Спасителя, Матері Божої чи Святого або празник, що в його честь акафіст укладений. Кожний з 12 ікосів має 12 закликів, звернених до Пресвятої Богородиці чи Спасителя, які порівнюють Богоматір чи Спасителя з найблагороднішими проявами Божої любови до людського роду. Ті звеличання пригадують нам Боже милосердя, опіку і любов, які зійшли на людський рід через вочленення Божого Сина. Акафісти в честь Божої Матері звеличують Її подібними порівняннями, як Христа Спасителя, а акафісти в честь Святих звеличують так само їх у подібний спосіб.

Акафіст — це могутня поезія силою свого вислову, пребагата на оригінальні порівняння й образи. Двадцять разів по дванадцять повторюване звеличання надає акафістові пієтизму і святости і немов спонукує Христа Господа, Богоматір чи когось із Святих вислухати наші благання. Усіх тих похвал є 144; в них криється краса вислову і багатство думки в кожній зокрема.

в) Книга Молебних Піній (співів)

Книга молебних піній, або в скороченні **Молебна книга**, містить 16 молебнів і молитов на різні потреби. Є там молебень на Новий рік, Молебень у дні громадянських свят, Молебень під час оборони від неприятеля, Молебень призначення помочі Святого Духа перед початком всякого доброго діла, Благодарний молебень із прошенням всякої Божої благодаті, перед навчанням, Молебень за недужих, Благословення для тих, що вибираються в дорогу морем, Молебень на час посухи, і другий під час зливних дощів, Молебень під час смертоносної зарази, Молебень на призначення Святого Духа перед Церковним Собором, Молебень на призначення помочі Святого Духа перед всякими зібраннями, різні Литії і молебні бдіння і різні молитви під час мору чи голоду та іншого нещастя.

г) Ізборник

Це підручна церковна книга, що містить різні церковні чини і служби, вийняті з Часослова, Октоїха, Тріодей, Загальної Мінеї й Літургікона. Цієї книги вживається для служення Вечірні й Утрені. Є там служби на вісім гласів, Полиелей або Многомилостиве, Світильні воскресні і Євангельські стихири, Божественна Літургія св. Івана Золотоустого і коротке послідовання Служби Пржедоосвященних Дарів, Поклони і Страсті Господні, Царські часи в Велику П'ятницю і в Навечер'я Господнє, Служби на празники подвижного церковного круга й неподвижного, витяги з Мінеї Общої святим на Вечірні та інші послідовання, з яких священники користають під час Богослужень.

г) Вечірня і Утреня

Книжка «Вечірня і Утреня» містить ті самі Богослуження, що Ізборник, тільки має трохи інший уклад та нікому не потрібні зміни в богослужбовому тексті, як, напр., коли ціла Церква східного обряду святкує «Пам'ять святих і праведних Йосифа Обручника, Давида царя і Якова, брата Божія», в першу неділю по Різдві Хри-

стовім, то у «Вечірні й Утрені» празник св. Йосифа обручника перенесено з неділі на другий день Різвяних Свят. Також і інші свята укладачі цієї книги попереносили на неділі.

д) Підсумки

Церковні книги становлять неоціненний скарб духа. Зміст глибоких думок підносить учасників Богослужень до Бога, кріпить і потішає. Глибина і багатство думок зближують людину до Бога, вказують праведний шлях морального життя і всіх християнських чеснот.

Літургічні книги містять не тільки частини Святого Письма, але й церковну традицію, списану Святими Отцями Церкви і вміщену частинами в літургічних книгах. Хто їх уважно читає, зараз почує подих богонадхнення, полюбить літургічні молитви і церковний спів і в його душі запанує радісний спокій, любов до Вселаскавого Бога і до богослужбових молитов, укладених у Його честь і славу.

Літургічна молитва, крім радісного спокою і всепрощення, помагає переносити всякі терпіння й болі, прояснює розум, дає здержливість в загальнолюдській непогамованості, помагає розв'язати життєві проблеми, гамує людські пристрасті та в багатьох випадках дає людині спроможність відчувати в душі Божу присутність.

ЛІТУРГІЧНА МОВА

Літургічна мова наших Богослужень є старослов'янська, церковнослов'янська, або староболгарська. Ця мова сягає часів слов'янських апостолів Кирила і Методія, що переклали літургічні книги з грецької на слов'янську мову, яка увійшла до української Церкви, як своя рідна і священна.

В апостольські часи були три літургічні мови: сирохалдейська, грецька і латинська. В тих мовах відправлялися Богослуження і тими мовами апостоли ширили Христову науку. Де люди не розуміли тих мов, там вони

вживали їх рідної мови. В Богослуженнях уживали вони, мабуть, одної з названих мов, тому що тяжко було перекласти Богослуження на малорозвинуті мови різних народів.

На Заході збереглася в Богослуженнях латинська мова, а на Сході грецька і сиро-халдейська. По-гебрейськи тоді вже ніхто не розмовляв і та мова збереглася тільки в текстах Святого Письма.

Чи не найбільше потерпіла в початках свого літургичного ужитку старослов'янська мова. Святих Братів оскаржили німецькі єпископи в Римі й вони мусіли там оправдуватися. Врешті слов'янську мову в Римі признано, як мову літургічну. Все ж таки проти неї виступали далі таки далматські і хорватські єпископи і ще раз оскаржили в Римі слов'янську мову в літургіях. Римські папи, Адріян II і Іван VIII, вдруге оправдали слов'янську мову в Богослуженнях, кажучи, що "*Sermo rei, non res est sermoni subiecta*".

Вже в початках християнства зауважується, що літургичною мовою була майже в усіх народів не жива народна, але мертва, не вживана в щоденнім житті. Таку потребу відчували ще в передхристиянських часах: старозавітні ізраїльтяни уживали до своїх Богослужень не народної, але мови патріархів, котрої народ майже не розумів. Римляни уживали мови з часів Нуми Помпілія, яку, за свідоцтвом Цицерона, Вергілія і Горація, тільки вчені розуміли в тих часах. Магометани уживають до Богослужень арабської мови, що є зовсім далека від розуміння простого народу.

Природа Богослужень має в собі щось таїнственне. Тому їм більш відповідає така мова, що різниться від буденної. Зрештою, кожна жива мова підлягає змінам, процесам поступу й удосконалення. Мова літургична повинна мати постійний характер. Вона освячена німбом молитви, отінена Божеством і не повинна підлягати швидким змінам. Народна жива мова змінюється і якщо б вона увійшла в богослужбовий ужиток, треба би було й

літургічні книги частіше змінювати. Треба би постійної комісії, складеної з мовних і літургічних знавців, які вміли би зберегти первісний зміст, сенс і святість Богослужень. Така постійна комісія вимагає людей талановитих, відданих Божій і церковній справі і глибоко релігійних. Для їх утримання треба б мати окремий фонд, з якого можна би черпати гроші на видавання справлених і до відповідного часу пристосованих літургічних книг. Також та комісія мусіла би дбати про те, щоби була тільки одна літургічна мова, щоби всі священники-душпастирі держалися найновіших літургічних видань з усіма змінними деталями, наголосами і т. п. Очевидно, що це все було би злучене з невеликими коштами й невгодами.

Якщо би не діяла окрема літургічна комісія або якщо б її діяльність була недостатня, тоді постало б догідне поле до різних варіантів Богослужень та поважних відхилень. Такі факти вже стверджено в румунській Церкві, яка залишила церковнослов'янську, а прийняла народну розмовну румунську мову. Зчасом кожна парафія змінює ту мову, як хоче, кому яке слово більше подобається. Багато є таких, що стараються зблизити румунську мову до італійської, інші задержати «статус кво».

Подібна історія була в Росії за Петра I, який наказав поправити старі церковні книги. Деякі парафії чинили опір тим поправкам, відділилися від цілості російської Церкви і створили т. зв. «старообрядців». Наша найновіша церковна трагедія в православній Церкві є також така, що кожна православна юрисдикція має свої окремі тексти живої літургічної мови.

21 Вселенський Собор Католицької Церкви дозволив перекладати літургічні книжки на народні мови і служити Богослуження в рідній, живій, розмовній і зрозумілій мові кожної нації. В Католицькій Церкві настав виїмковий рух. Літургічні Комісії зачали переглядати тексти Святого Письма, щоб виїняти звідтам ті частини, що приходять у Богослуженнях. У Німеччині, де є стокількадесят перекладів різних часів і авторів, не знайшовся ані один переклад, щоб його можна було вжити до лі-

тургії. В інших країнах, подібно як у Німеччині, переклади до літургичного вжитку були невідповідні, і треба було робити нові переклади. Коли впроваджено до Богослужень живу, народню мову, в багатьох країнах нарід не погоджувався з тим і домагався повернення старої, латинської, зовсім незрозумілої мови.

Українська Греко-католицька Церква послуговується в Богослужіннях старослов'янською мовою, яка в 75 відсотках є загальною вірних зрозуміла. Ця мова є мертва й нею ніхто не говорить, хоч колись нею наші князі і гетьмани писали. Вона вважається і староукраїнською мовою і впродовж майже тисячі літ була вживана в наших церквах, як мова літургична, а нарід вважає її мовою священною. Вона перетривала віки тяжкої неволі і зберегла український нарід від польської асиміляції та латинізації. Старослов'янська мова була в княжих і гетьманських часах і українською літературною мовою. Цією мовою були писані твори перекладної й оригінальної української літератури, як Учителні Євангелія, проповіді, притчі, життєписи, поучення й інші.

Українська Автокефальна Православна Церква, що була створена 1917 р. по упадку царської Росії, впровадила відразу до літургичного вжитку українську розмовну мову.

Українська Католицька Церква зі своїм Верховним Архієпископом і Митрополитом Йосифом Сліпим покликала Літургичну Комісію, яка на основі дозволу 21-го Вселенського Собору (Другого Ватиканського) працює над перекладом літургичних книг на живу українську мову. До Комісії входить ряд науковців, як духовних, так і світських, знавців старослов'янської і живої української мов. Ця комісія працює вже кілька років і стрічає багато труднощів у тому, як належить віддати зміст книг і їх священний сенс в українським перекладі.

Змисл перекладу є той, щоб українська мова в літургичних Богослужіннях відродила й оживила духа побожності і повернула вірних до прадідних традицій, до

тих часів, коли старослов'янська мова була ще зрозумілою нашим предкам. Українська мова має надхнути вірних тим духом святости й релігійности, що в княжих часах був стимулом, дороговказом і життям нашої Церкви.

Літургїчна Комісія, що перекладає наші літургїчні книги, старається задержати українську «архаїзовану» мову, тобто таку, яка віддавала б не лише зміст, але й священний сенс та надихувала вірних тою святістю, яку вони мали в мові старослов'янській.

В українській архаїзованій мові задержуються деякі вислови й окремі слова церковнослов'янської, які віддають духа святости і священний сенс та настроюють людину до богопочитання. Літургїчна Комісія старається, щоб архаїзована мова була для всіх доступною, зрозумілою, а при тому задержала характер святости й була надхником нашої церковної давнини.

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ЦЕРКОВНОГО СПІВУ

Людський спів узагалі є так давній, як і людський рід. Співом людина виявляє свої душевні настрої й почування. Співом виявляється не лише радісні, але й сумні почування. В давнину наші предки співом проводжали на вічний спочинок небіжчиків, співом також виявляли свою радість при одруженні.

Найглибшими і найблагороднішими є релігійні почування. Тому літургїчні співи займають перше місце в вокальному мистецтві. Немає на світі релігії, яка не знала б співу в своєму культі. У Старому Завіті від часів патріархів був у храмах практикований спів. Цар Давид назначив 4000 левітів до співів, розділив їх на 24 класи, а ті класи очолювали 12 настоятелів. За царя Соломона церковний спів дійшов до значної висоти і замовк аж у Вавилонській неволі. Останні акорди того співу проявляються у 136 псалмі: «На вавилонських ріках, там ми сиділи і плакали та споминали Сіон». По Вавилонській неволі церковний спів відродився за Юди Макавея і процві-

тав аж до упадку Юдейського царства, однак він уже не стояв на тій висоті, що за Давида і Соломона.

Християнська релігія вже в часи Христа Спасителя знала спів. Сам Христос Господь співав під час останньої вечері похвальну пісню і тим освятив та узаконив церковний спів під час Богослужень. Також і святі апостоли співали похвальні пісні на Божу славу і заохочували до співу своїх учеників: «Проказуйте між собою вголос псалми й гимни та духовні пісні, співайте та прославляйте у серцях ваших Господа». (Єфес. 5, 19). Перші християни співали на Богослуженні Давидові псалми й інші пісні (Кол. 3, 16). Климент Олександрійський хвалив християнські пісні і протиставив їх співам поганським.¹⁴² Пліній молодший пише в листі до імператора Траяна, що християни в назначені дні сходяться перед сходом сонця, щоби звеличувати співом Ісуса Христа, як Бога. Тертулліан в Апології згадує про співи псалм під час Тайної Вечері. Святий Кипріяні в письмі про Господню молитву пише: «Псалми повинні відзиватися і бути співані милозвучними голосами». Святий Василій Великий пише: «Зі сходом сонця починають усі одноголосно співати, немов одними устами й одним серцем».¹⁴³ Святий Іван Золотоустий так висловлюється в гомілії до 145 псалми: «Колись співало ціле зібрання одноголосно, що й ми тепер робимо». Шостий Вселенський Собор Трульський в 75 правилі постановляє таке: «Нашим побажанням є, щоб ті, що приходять до церкви співати, не займали надармо місць і не надто кричали та щоб не впроваджували в церкву нічого небувалого й незвичайного, але щоб з великою старанністю й увагою співали псалми Богові, який є господарем Свого дому. Бо священне слово навчало також і Ізраїлевих синів бути дуже уважними».¹⁴⁴

У перших віках християнства Богослуження складалося переважно з псалм. Учасники Богослужень спі-

¹⁴²) "Oratio ad Gentes", глава 11, 4.

¹⁴³) "Ad Neocaesareos", лист 63.

¹⁴⁴) "Правила Соборовъ Вселенскихъ", Правила шостого Вселенського Собору, правило 75.

вали деякі псалми одним голосом. Здогадуються, що і Сам Христос Спаситель з апостолами так співав і цей спосіб співу прийнявся в пізніших Богослуженнях. Про цей спосіб співу згадують св. Василій Великий і св. Іван Золотоустий. Св. Іван Золотоустий пише в своїй гомілії до 145 псалми, що в церкві стояли окремо жінки, окремо чоловіки, окремо старці й окремо молодь, яка була розділена ще за статтю. Цей спосіб співу називався «симфонія».

Єгипетські ченці трохи змодернізували церковний спів. У них один співав, а всі інші тільки прислухувалися, як свідчить про це Кассіян.¹⁴⁵

Сократ у своїй історії Церкви пише, що св. Ігнатій Антіохійський запровадив у Церкві антифонний спів. Він поділив учасників Богослуження на дві частини, які співали псалми по одному стиху позмінно. Святий Ігнатій Антіохійський мав мати надприродне доручення, щоб запровадив у Церкві антифонний спів, яким Серафими прославляють Господа Бога. Теодорет же з Тиру у своїй церковній історії приписує антифонний спів двом ченцям: Діодорові і Флявіянові, які жили за Константина Великого.¹⁴⁶

Св. Ігнатій Антіохійський загинув мученицькою смертю в 107 або 116 р. Перед смертю він запровадив антифонний спів у сирійській мові, а по його смерті чернець Флявіян той самий спів впровадив у грецькій мові і цей спів прийнявся в Греції та в нашій Церкві. Сократ у своїй історії Церкви пише, що в Константинополі аріяни змагалися, щоб своїми співами приманити до себе якнайбільше вірних. Тоді св. Іван Золотоустий, щоби зберегти вірних від аріанських приман, впровадив у церквах Константинополя антифонний спів. Цей спосіб співу запровадив св. Амвросій у Медіюлані, а звідси його перейняв цілий Захід.

Святий Василій пише у своїм листі до Неокесарійців, що антифонний спів в його часи був знаний на Сході, а св. Агустин одушевлявся антифонним співом у Медіюля-

¹⁴⁵) "Institutio", глава 11, 12.

¹⁴⁶) Socrates: "Historia Ecclesiae", глава VI, 8.

ні, «в котрім голоси і серця братів взаємно змагаються».¹⁴⁷ Цей антифонний спосіб перенесено зі Сходу на Захід за св. Амвросія, і нарід співав псальми і гимни східним способом.¹⁴⁸

Був ще й четвертий спосіб церковних співів, що один співав, а хор немов відповідав. Один спосіб був такий, що співець співав один стих, а інші повторяли останні слова того стиха, як напр., у нас на Вечірні півець співає прокімен: «Господь воцарися в ліпоту облечеся», а хор повторяє тільки останні слова: «в ліпоту облечеся». Ще був інший спосіб, що півець співав один стих псальми, а хор співав інший, відповідний приспів. Цей спосіб церковного співу був позмінно з антифонним співом поширений в IV ст. Його приписують Апостольській Конституції,¹⁴⁹ яка каже: «Коли читання, тобто антифони, скінчаться, тоді нехай один починає співати псальми Давида, а нарід нехай відповідає закінченням стихів». Другий спосіб, той, що нарід відповідав іншими стихами, був уживаний в Олександрії. Святий Атанасій у своїй Апології пише, що аріяни оточили церкву, щоб його піймати. Тоді Атанасій велів дияконові співати 135 псальму, а нарід приспівував: «яко во вік милость его» за кожним стихом. Аріяни, слухаючи цей прекрасний спів, не важилися увійти до церкви, а тим часом св. Атанасій утік. Святий Іван Золотоустий пише в своїй 3 гомілії до Першого Послання до Коринтян, що цей спосіб церковного співу був тоді знаний у Константинополі, а св. Августин каже, що він був знаний також і на Заході.¹⁵⁰ Ті чотири способи співу в нас уживають також сьогодні. Раніше, як пише св. Августин у своїй «Сповіді», рецитували псальми і церковні гимни, як також і повільно співали.

У Східній Церкві спів був більше вироблений, як у Західній. Він поширився з Греції, де від світських грець-

¹⁴⁷) "Ad Neocaessareos", лист 63.

¹⁴⁸) Augustinus: "Confessiones", кн. 1, розділ IX, глава 6 і 7.

¹⁴⁹) "Constitutiones Apostolicae, глава 1, розд. 11, 75.

¹⁵⁰) "Retractatio", кн. 1, глава 1, 20,

ких хорів Церква перебрала мелодії та їх відповідно застосувала до Богослужень. Згодом постали школи, де вишколювано церковних півців, про що згадує св. Ігнатій у листі до Єфесян.¹⁵¹ Апостольська Конституція зарахувала церковних півців до нижчих церковних чинів, і на них настоятелі церков звертали значну увагу. За Константина Великого у школах церковних півців вишколювано молодих хлопців, які потім ставали півцями.

На Заході першу півчу школу заснував папа Сильвестр I (314—335), а пізніше великі заслуги для півців віддав папа Іларій (461—468), а папа Григорій Великий (590—604) зреформував, уточнив і впровадив співи до церковного вжитку. Спосіб співання, який увів папа Григорій I Великий, проходив у Церкві різні фази і вже майже був витиснений з Церкви, аж Трідентський Собор (1545—1563) привернув цьому співові належне місце в Церкві з назвою його творця «Григоріянський спів».

У Східній Церкві церковний спів займав у ті часи також почесне місце. Помісний Собор в Лаодикеї постановив ось що: «Крім півців, які приналежать до клиру, котрий виходить на амвон і співає з книг, іншим співати не дозволено».¹⁵² Дехто пояснює, що це правило не дозволяє мирянам виходити на амвон і зачинати спів. Як би воно не було, бачимо, як високо церковний спів був на Сході цінений. Святителі пильнували, щоб усюди були школи літургичного співу, який захоплював вірних своєю красою. Великі заслуги для літургичного співу віддали св. Василій Великий в Кесарії Каппадокійській, св. Іван Золотоустий в Константинополі, св. Єфрем у Сирії і св. Атанасій в Олександрії. В пізніших часах св. Іван Дамаскин написав пасхальний канон, уклав похоронні відправи й упорядкував церковний спів у Осьмигласнику.

Українська Церква прийняла разом з християнством і церковний спів з Візантії. В 1054 р. прийшли з Греції

¹⁵¹) Ignatius: "Epistula ad Epheseos", книга III, розділ 11.

¹⁵²) "Правила Помѣстныхъ Соборовъ", Правила св. Помѣстнаго Собора Лаодикійскаго, правило 15, стор. 165.

три учителі церковного співу і запровадили в Києві нотний спів з напівами вісьмох гласів. Цей спів українці-ченці впродовж століть змодельювали і списали в «Гласопіснці», званому згрецька Ірмологіон. Цей ірмологіон приписують бенедиктинцеві Гвідонові, що винайшов і устійнив шість тонів, званих сольмізація. Ці тони він узяв з гимну, укладеного в честь св. Івана Хрестителя: *Ut queant laxis — Resonare fibris — Mira gestorum — Famuli tuorum, Solve polluti — Labii reatum sancte Joannes*.¹⁵³ У висліді перші склади слів строфи дають назви шістьох тонів: *Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La*.¹⁵⁴ Українські ченці опрацювали церковний спів і застосували його, щоб відповідно впливав на почування богомольців і викликавав відповідний настрій. Пізніше спів в українській Церкві перейшов на хоральний спів, у чому є заслуги багатьох наших композиторів.

ОРГАНИ

Східня Церква зберегла всі можливі цінності вокального мистецтва, але інструментального мистецтва не прийняла. Музичні інструменти прийнялися в Західній Церкві, однак музичні мелодії так викривили релігійну музику, що Трідентський Вселенський Собор зайнявся тою музикою і наказав, щоб музичне мистецтво в Церкві було зреформоване в церковному дусі.

В латинських церквах знаходяться органи ще від VIII ст., хоч їх знали ще перед Христом. Пізніші органи, т. зв. водні органи, приписують славному механікові Ксестебію Олександрійському, який жив 230 р. перед Христом.¹⁵⁵ Він наповнив дерев'яні рурки, що ними виходив звук, водою і той звук діставав інше забарвлення, подібне до людського голосу. Спершу грали на органах устами, немов на усній гармонії, а пізніше придумали шкіряні мі-

¹⁵³) Дай, щоб слуги твої могли мелодійно величати дивні діла твої, розімкни їм уста, чисті від скверни, святий Іване.

¹⁵⁴) Юліян Пелеш: "Пастырское Богословіе", стор. 426.

¹⁵⁵) Там же, стор. 427.

хи, за допомогою яких видобували тони. Дерев'яні рурки замінено металевими.

Перші органи пішли на Захід з Константинополя. Візантійський цісар Константин Копронім подарував їх 757 р. королеві Пепінові. Опісля дістав у дарунку більші органи від того самого цісаря Константина Карло Великий і примістив їх у славній катедрі в Аквісграні. Звідтам органи поширилися по цілїм Заході, як найблагородніший інструмент у костелах. Єдина церква св. Петра в Римі і Сикстинська каплиця їх не прийняли.

ЦЕРКОВНИЙ СПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ

Про церковний спів в українській Церкві говорить декрет Львівського Епархіяльного Собору, який відбувся у Львові 1942 р.¹⁵⁶ Отці Собору потвердили, що практика і закон церковного права кажуть, щоб усі Богослуження в нашій Церкві були співані. Церковними Богослуженнями віддаємо Всевишньому найпобожнішу честь. Треба з великою старанністю плекати церковний спів і нічого не жалувати, що могло би причинитися до більшої мистецької його краси. Співана молитва відповідає людській природі і природним довгам людини супроти Бога. У співаних молитвах подає св. Церква людям немов доповнення євангельської проповіді. Слова і стиль молитви заохочують людей до їх наслідування, учать їх молитися.

Церковний спів підносить ум і серце до небесної краси і відвертає увагу від пустих і марних образів світових розкошів. Краса співу у мистецькій глибині є неначе образом духовної, надприродної і вічної краси. Спів є пречудним символом молитви. У співі голос раз підноситься до високих тонів, то знову знижується до низьких. Подібно і в молитві душа, стоячи перед Всевишнім, раз

¹⁵⁶) Львівські Архиепархіальні Відомости, Львів березень-квітень 1942, Ч. 3-4, ст. 44. Декрет був читаний і прийнятий 25 квітня 1941 р.

підноситься до неба, то знову знижується до покійного визнання гріхів і покаяння за них. У співі мелодія розходиться на всі сторони, так і в молитві душа людини розширюється на весь світ, щоби любов'ю ближнього обняти всіх братів. Як у співі мелодія підносить душу у якісь безконечні простори, так і в молитві душа підноситься до неба.

Так як спів є високим мистецьким ділом духового ества людини, так і молитва є найвищою функцією ума. Церковний спів — це співана молитва. Тою співучою молитвою різниться церковний спів від світського.

Так як молитва, так і церковний спів мусить бути щирий, мусить походити з простого і щирого серця. Він повинен бути безпосереднім впливом молитовних почуттів людської душі. Церковний спів мусить також заховувати вірно передання батьків. Композитор мусить своєю інтуїцією відчувати духа рідної Церкви, а не тільки бути наслідувачем старих зразків.

Співана молитва робить враження чогось вищого, надземного, ангельського. Церковні мелодії мають щось херувимсько-непорочного, щось чистого, піднеслого і благородного.

На церковному співі, немов на канві, тканий наш літургійний обряд. Спів у церкві настрює людську душу до його поваги, до маєстату віри, яку обряд голосить. Спів є відгомоном наших церковних обрядів прадавніх часів, часів з архаїчною староцерковною мовою князів св. Володимира і Ярослава

Обряд при відповідному церковному співі — це щось відвічного, прастарого, предківського, як ціла наша Церква, яка, хоч і від віків переслідувана, все таки живе, розвивається, а часом і чудесно перемагає. Церковний спів мусить служити Богові, бо ціле християнство й усяка праця священників є служінням Престолові, а передовсім є службою Всевишньому. Так як Христос прийшов на світ служити, так і все в нас мусить бути службою Господеві й людям.

Церковний спів служить ідеї, що її висказують слова молитви. Спів як молитва — не може усувати тексту тої молитви, змінити і псувати його. Церковним співом побуджуємо вірних до побожності.

Від віків законом в нашій Церкві є, що не уживається музичних інструментів. Уживання інструментів у нашій Церкві противиться цілому нашому обряду. Епархіяльний Собор наполегливо настоює на тому, щоб та практика і той закон були точно збережені і щоб ніхто не заводив ніяких музичних інструментів при церковному співі. Наш обряд також вимагає, щоб увесь нарід співав і тим способом брав чинну участь у церковних Богослуженнях. Вірні нашої Церкви не мають обов'язку бути присутніми на Богослуженнях, але мають обов'язок брати активну участь у них. Та участь є дуже важливою прикметою нашого обряду, бо через те люди вчаться християнського життя. Церковні обряди і Богослуження є найважливішою школою християнського життя. Богослуження учать молитися, а участь людей неможлива, коли нема всенародного співу. Тому і всенародний спів є умовиною кожного Богослуження.

До всенародного співу треба добирати відповідні мелодії, які відповідають традиціям нашого церковного співу. Треба вистерігатися театральних, невідповідних і чужих духові нашої Церкви мелодій.

Поручаючи всенародний спів (самойлівку), не треба усувати хорового церковного співу. Він має давні і світлі традиції в нашій Церкві.

Під вірністю традиціям треба розуміти відчуття духа обряду і перелиття прастарої церковної, ритуальної ментальности в новітні форми, але злучені духом зі старовиною.

Знавці кажуть, що хорова музика Бортнянського і цілої золотой доби українського хорового співу, на перший погляд, сперта на основах, цілком протилежних старому церковному одноголоссю (простопінію), але зв'язок між одним і другим таки дається відчутти. Дух нашої

найстаршої церковної мелодії спiniaв старовинних кляси-
ків нашого церковного співу від спокусливої тодішньої
італійщини.

Наші Богослуження мають такі уступи, що їх по-
винен по обряду співати один або кілька читців чи спі-
ваків. Але є й такі уступи, які повинен би співати весь
нарід або хор. Нарід або хор повинен під час Служби
Божої проказувати «Вірую» і «Отче наш». Можна часом
співати хором чи лишити, щоб співав увесь нарід.

Хоральний спів повинен бути високої мистецької
вартости і віддавати духа прадавньої нашої традиції.

IV.

БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ

Найважливішим Богослуженням є Божественна Літургія, Свята Літургія, або Служба Божа, як її називає нарід. Вона тим важлива, що, крім молитов, які приносять священнослужитель враз із вірними, в ній відбувається безкровна жертва Пресвятої Євхаристії. Під час причастя священнослужитель подає вірним правдиве тіло і правдиву кров Спасителя.

Слово Літургія походить з грецької мови: «лейтон», спільне, народне і «ергон», діло. Таким чином, Літургія означає спільне діло священнослужителя і вірних. Священнослужитель взиває вірних до молитви за різні потреби, а вірні на кожне візвання моляться прилюдно: «Господи помилуй», «Подай Господи» чи «Тебі Господи» і т. п. Божественну Літургію установив Христос Спаситель на Тайній Вечері і поручив апостолам творити її на спомин Його любови і незчисленних заслуг для людського роду. Божественну Літургію називають також Євхаристією, благодаренням, подякою (Євхаристія в грецькій мові — благодарення, подяка).

Божественну Літургію дозволено служити тільки в Божих храмах, посвячених і благословлених на ту ціль. Лаодикійський Собор (58 правило) не дозволяє її служити в приватних домах.¹⁵⁷ Божественна Літургія відбувається на престолі, посвяченім архиєреєм, або на ньому має бути антимінс, посвячений архиєреєм.

Церква не дозволяє служити в одному дні більше Божественних Літургій на одному престолі. Також не

¹⁵⁷) "Не подобает епископам, или пресвитерам совершати приношение в домах".

дозволяє одному священнослужителю служити в одному дні дві або більше Божественних Літургій.¹⁵⁸

В нашій Церкві правляться три Святі Літургії: Івана Золотоустого, Василя Великого і Пржедєосвященних Дарів. Літургія св. Василя Великого і св. Івана Золотоустого подібні до себе. Літургія св. Василя Великого різниться від Літургії св. Івана Золотоустого тільки довгими молитвами, які священнослужитель відчитує тихо.

Незмінні молитви й пісні для священнослужителя знаходяться в Служебнику, а для півців в Ірмологіоні. Змінні частини Літургії знаходяться в Октоїсі, Мінеї і Тріодях. Читання перікопів з Апостола і Євангелія знаходяться в книгах тої самої назви: Апостол і Євангеліє.

ЛІТУРГІЇ СВ. ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО І СВ. ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО

Обидві Божественні Літургії діляться на три частини: Проскомидія, Літургія оглашених і Літургія вірних. В проскомидії священнослужитель приготує принесені дари — хліб і вино до переєствлення Тайни Євхаристії. (Слово проскомидія походить від грецького «проскомідзо» — приношу.)

Друга частина Божественної Літургії містить у собі молитви, читання і пісні, які приготують вірних до третьої частини, в якій завершується Пресвята Євхаристія. Під час Літургії Оглашених можуть бути присутні також і оглашенні. Ця частина Божественної Літургії називається Літургією Оглашених ще й тому, що в ній приходять також і молитви за оглашених.

Третя частина Божественної Літургії має назву «Літургія Вірних». Ця частина складається з молитов і пісень, що відносяться до самої тайни Пресвятої Євхаристії. У цій частині можуть бути присутні тільки вірні й тому вона називається «Літургія Вірних».

¹⁵⁸) "Ordo celebrationis", стаття 97.

В церковних книгах про Божественну Літургію говориться, як про «страшне таїнство». Слово «страшне» треба розуміти в тому сенсі, що це Богослуження дуже важливе. Воно є рівночасно й тайною Євхаристії і жертвою та має безпосереднє відношення і спомин Тайної Вечері, на якій Христос Господь цю Тайну установив. Під час цієї відправи треба усвідомити собі велич і маєстат нашого Бога Творця і сконцентрувати свої думки.

Священнослужитель, що хоче служити це божественне «тайнодійствіє», повинен передусім примиритися зі всіма, й не мати в душі на нікого урази чи ненависти. Думки його повинні бути чисті. Він з усіх своїх сил повинен берегти себе від всяких лукавих і скверних думок.

1. Священнослужитель має з вечора попереднього дня здержатись від всякої поживи і приступати до Божественної Літургії натще. (29 правило VI Вселенського Собору.)¹⁵⁹ Ватиканський Собор Другий (21 Вселенський Собор) змінив цю постанову і дозволив усім священнослужителям приймати поживу годину перед Службою Божою.

2. Священнослужитель має також перевірити своє сумління і увійти в молитовний настрій, пам'ятаючи слова апостола Павла: «Хто їв би хліб або пив чашу Господню недостойно, провиниться проти Тіла і Крови Господньої» (Кор. II, 27).

Священнослужитель входить до церкви і робить разом з дияконом (якщо є) перед царськими дверми три поклони в сторону сходу. Потім диякон (якщо є) говорить притишеним голосом: «Благослови Владико». Свя-

¹⁵⁹) Правило Отець Картагенського Собора повеліває, даби священнодійствіє олтаря совершаемо било не іначе, разві людьми не ядущими, кромі єдиного в году дня, в который вечера Господня совершается. Святія Отци ония, может битъ, по нікоторим містним причинам полезним для церкви, учинили такое распоряженіе. А понеже нас ничто не побуждаєт оставити благоговійную строгость: то послідуя апостольским і отеческим преданіям, яко не подобает в четиридесятицу, в четверток посліднія седмици, розршати пощеніє і тім сю четиридесятицу безчествувати.

щеннослужитель: «Благословен Бог наш...» Диякон: «А-міль». Диякон починає: «Царю небесний», «Святий Бо-же...» тричі, «Слава... І нині», «Отче наш...» Священно-служитель: «Яко Твоє єсть царство...», диякон: «Аміль».

Потім говорять разом: «Помилуй нас Господи, помилуй нас...», «Слава...», «Господи помилуй нас...», «І нині...», «Милосердія двері...» І підходячи до намісної ікони Спасителя, віддають їй честь малою метанією і цілують її, кажучи: «Пречистому образу Твоєму...».

Зробивши поклін перед царськими дверима, в такий самий спосіб почитають і цілують ікону Богородиці, проказуючи тропар: «Милосердія суши істочник...».

Після того священнослужителі вертаються перед царські двері; схиливши голову, священник проказує молитву: «Господи, низпосли руку Твою...» Тоді вони кланяються також правому і лівому хорам і після того відходять у святилище, священник чи єпископ південними, а диякон північними дверми, кажучи: «Вниду в дом Твій...»¹⁶⁰ Поклін правому і лівому хорам — це знак прощення у вірних прощення, якщо когось вони заподіяли кому яку прикрість, образу чи кривду. Священнослужителі, хоч мали би вхід до церкви не через храм вірних, але через захристію, все таки мають приготовлятися до Божественної Літургії приписаними молитвами перед іконостасом.¹⁶¹

ОБЛАЧЕННЯ

Священник з дияконом, увійшовши у святилище, роблять перед святою трапезою три малі метанії і цілують — священник святу Євангелію, а диякон святу трапезу і, якщо є такий звичай, обидва — ручний хрест на трапезі. Прийшовши на місце, де знаходяться святі ризи, бере кожний з них в руки свій стихар і роблять три малі метанії в сторону сходу, говорячи кожний про себе: «Боже милостив буди мені грішному...».

¹⁶⁰) "Ordo celebrationis", Рим 1944, стор. 100-105.

¹⁶¹) К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", С. Петербург 1900, стор. 374.

Диякон підходить до священника і, тримаючи в правій руці стихар з орарем, схиливши голову, говорить, просячи благословення: «Благослови Владико...» Священник благословить і каже: «Благословен Бог наш...» Диякон: «Амінь».

Диякон відходить і в якомусь місці святилища одягає стихар, проказуючи молитву: «Возрадується душа моя...», цілує орар і кладе його на ліве рамя. Після того відходить до предложення, розкладає ілтон, ставить дискос ліворуч, а чашу праворуч, і приготує також копіє, звізду, покровці й рушники для святого Жертвоприношення.

Священник у правій частині святилища також одягається: бере стихар у ліву руку, робить до сходу три малі метанії, як про це сказано було, і благословлячи його, говорить: «Благословен Бог наш...» Потім одягає його, кажучи: «Возрадується душа моя...» Бере епітрахиль, благословить його, кладе на себе і говорить: «Благословен Бог ізливай благодать...»¹⁶² Потім приймає пояс і опоясує себе, кажучи: «Благословен Бог, припоясуай мя силою...» Накладаючи нарукавники, говорить при правій руці: «Десница Твоя...», а при лівій: «Руці Твої сотвориستی мя...» Тоді бере набедренник, якщо його має, і, поблагословивши, цілує й завішує його на праве бедро (коліно), кажучи: «Препояши меч твой по бедрі Твоїй...» Накінець приймає і благословить фелон, цілує там, де хрест, і молиться: «Священники Твої, Господи, облекуться в правду...»

ПРОСКОМИДІЯ

Одягнені, священник і диякон входять до святилища, підходять до трапези предложення (проскомидійника), вмивають руки і моляться: «Умю в неповинних руці мої...» Потім роблять перед предложенням три малі метанії і говорять: «Боже милостив буди мені грішному...».

Коли більше священників стають до Святої Трапези, проскомидію служить тільки один, звичайно, молодший

¹⁶²⁾ Там же, стор. 374.

священик. Коли є архиерейська Божественна Літургія, так само проскомидію служить тільки один священик. Дияконові не дозволено самому служити проскомидію. Він не має права ані виймати агнця, ані частиці з просфори.¹⁶³

Диякон говорить: «Благослови Владико», а священик зачинає: «Благословен Бог наш...» Диякон: «Амінь».

Крім дискаса й чаші з покривцями, на трапезі предложення мають бути приготовані до проскомидії євхаристійний хліб, званий просфори, з пшеничної чистої муки, і вино з винограду. Вино повинно бути червоної барви, яке нагадувало би кров Господню.¹⁶⁴ Євхаристійний хліб має бути спечений на чистій воді, без ніяких домішок, ані молока, ані яєць, ані цукру чи родзинок, навіть не дається соли. Благословлений хліб і вино під час литії не дозволено уживати під час проскомидії.¹⁶⁵ Євхаристійний хліб повинен бути свіжий, не зіпсутий і не засохлий.^{166а)} Вино також повинно бути чисте, не змішане з ніяким іншим напитком ані соком з інших овочів, як малин, вишень, яблук чи ін.¹⁶⁶

По трьох малих метаніях священик з дияконом проказують митареву молитву: «Боже милостив буди мні грішному» і «Помилуй мя», а потім тропар Великої п'ятниці: «Іскупил ни еси от клятви законния честною Твоею кровію, на кресті пригвоздився і копієм прободся, безсмертіє істочил еси чоловіком, Спасе наш, слава Тебі».

Диякон просить благословення словами: «Благослови Владико», а священик благословить словами: «Благословен Бог наш всегда, нині, і присно, і во віки віков». Диякон: «Амінь». Священик бере лівою рукою просфору, а правою копіє і тричі ним знаменує знак хреста на про-

¹⁶³⁾ Goar. Euchol. Lutetiae Parisiorum 1647, стор. 89, пор. І. Всел. Собор, правило 18 К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженій", стор. 378.

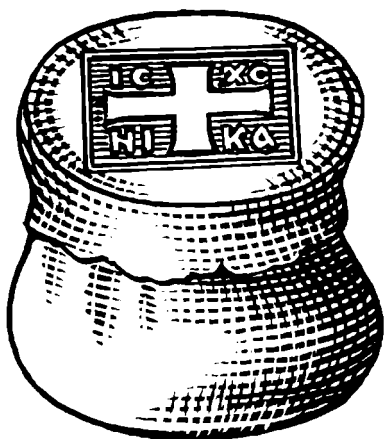
¹⁶⁴⁾ Там же.

¹⁶⁵⁾ Там же.

¹⁶⁶⁾ Там же.

^{166а)} Благовісник Верх. Архиеп. Кастельгандольфо 1968, ст. 27.

сфорі, за кожним разом говорячи: «Во воспоминаніє Господа і Бога, і Спаса нашого Ісуса Христа». Потім ріже хліб з чотирьох частин печаті, викроє агнця, що на ньому печать зі знаками: ІС ХС, НІ КА. Ріжучи хліб з правої сторони, де напис ІС, він вимовляє слова молитви:¹⁶⁷ «Яко

Просфора.

овча на заколеніє ведеся», ріжучи з лівої сторони: «І яко агнец непорочен, прямо стрегущаго его безгласен, тако не отверзает уст своїх». Ріжучи горішній бік, вимовляє: «Во смиреніє Его, суд Его взятся», а долішній: «Род же Его кто ісповість». Збоку стоїть диякон і по кожній молитві каже: «Господу помолімся». Коли священник кінчає вирізувати, диякон говорить: «Возьми Владико». Священник впишає копіє в праву сторону печаті внизу, виймає агнця з просфори в кубічній формі і молиться: «Яко вземлеться от земли живот Его», підкреслюючи, що земне життя Христа Спасителя було скорочене смертю на хресті. Вирізана частина евхаристійного хліба називається агнець і представляє страждущого Христа на хресті, так як у старому завіті представляли пасхального агнця.

¹⁶⁷) "Требник" Петра Могили.

Просфора походить з грецького «просфери», приношу. В давнину всякий принос до церкви мав назву просфора, а потім ця назва збереглася лише для євхаристійного хліба. Євхаристійний хліб колись мусів бути спечений і принесений у п'яти просфорах, з яких священник викроював агня і частиці. Сьогодні він не мусить бути спечений тієї днини, коли св. Жертва приноситься. Той самий хліб можна зберігати впродовж кількох днів і вживати до кількох Літургій, якщо лиш будуть збережені всі церемонії проскомидії на нім чи на його частині. Священник має викроювати агня, виймати його і частиці згідно з приписом.¹⁶⁷⁴⁾

Необов'язково треба уживати п'ять просфор, якщо агнець і всі частиці дадуться вийняти з одного й того самого хліба. Звичай уживання п'ятьох просфор можна застосувати, якщо вже так ялося, при служенні торжественних Літургій.¹⁶⁸⁾

Рештки євхаристійного хліба, просфори, називають згрецька антидор («Антидорон» від «анті», замість і «дорон», дар). По скінченні Божественної Літургії священник, а при архиєрейській Літургії архиєрей, роздає роздроблені частини антидора вірним.

Вийнятого з просфори агня священник кладе на св. дискосі печаттю вниз. Диякон говорить: «Пожри Владико», а священник надтинає навхрест агня і говорить: «Жрется агнець Божий вземляй гріх міра, за мірський живот і спасеніє». Священник надтинає копієм навхрест агня, символізуючи хресну смерть Спасителя на хресті. Через це Святий агнець благословляється і приготується до переєствлення в пресвяте Тіло Господне під час Божественної Літургії. Священник обертає агня печаттю догори, а диякон говорить: «Прободи Владико». Тоді священник проколює агня копієм від лівої своєї руки на тій чверті, де є напис «ІС», і говорить: «Єдин от воін ко-

¹⁶⁷⁴⁾ Благовісник В. А. 1968, ст. 27.

¹⁶⁸⁾ "Ordo celebrationis", стор. 98.

пієм ребра Єго прободє, і абіє ізидє кров і вода, і видівий свідѣльствова, і істинно єсть свідѣльство Єго».

Тим часом диякон подає священникові посудину з вином, а другу з водою і говорить: «Благослови Владико святоє соединєніє». Священик благословляє з'єдинєння вина з водою, а диякон вливає в чашу вино і трохи води. Коли нема диякона, священик сам вливає, однак мусить уважати, щоб влити не забагато води і щоб вино не втратило смаку вина.

Тим часом священик бере євхаристійний хліб і викроє трикутні частиці¹⁰⁹ з другої просфори в честь і пам'ять тих святих, що хресними заслугами Спасителя удостоїлися стати на престолі Агнця. Інші частиці вирізує священик, щоби пом'янути живих і мертвих, знамих і незнамих. Під час виймання частиці з другої просфори священик говорить: «В честь і пам'ять преблагословєннєя Владичици нашої Богородици і приснодєви Марїї, єяже молитвами приими, Господи, жертву сію в прєнебєсний Твой жертвенник». Вийняту частицю кладе по лівій стороні агнця. З третьої просфори виймає священик дев'ять частиць у честь різних святих, які удостоїлися бути в небі і пригадують дев'ять небєсних хорів. Ті частиці кладе священик по правій стороні агнця в три ряди. В першому ряду кладе частицю в честь Предтечі, нижче в честь апостолів Петра і Павла, а під нею в честь святителів Василя Великого, Григорія Богослова і Івана Золотоустого.

В другому ряду ставить у честь апостола і первомученика Стефана, Димитрія, Георгія, Теодора Тїрона й інших мучеників і мучениць. Під нею — в честь преподобних і богоносних отців наших Антонія, Євтимія, Сави, Онуфрія і всіх преподобних отців і матерей, а ще під нею — в честь святих чудотворців безсребреників Косми і Дам'яна, Кира і Івана, Пантелеймона і Єрмолая і всіх святих безсребреників.

В третьому ряду, виймаючи з четвертої просфори, ставить вгорі частицю святих і правєдних Богоотець Йо-

¹⁰⁹) К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослужєнія", стор. 380.

акима і Анни, під нею — в честь святого, якого припадає день або храмовий празник, і останню під нею, дев'яту, в ім'я св. Івана Золотоустого або св. Василя Великого, залежно від того, чия Божественна Літургія.¹⁷⁰

Після того священник виймає дальші частиці і кладе їх під агнцем, проказуючи слова молитви: «Помяни Владико чоловіколюбче (тут поминає найвищу церковну владу і єпископа чи архієпископа своєї єпархії) всякое єпископство православних, честное пресвитерство, во Христі дияконство і весь священнический чин»; в монастирях поминають: «Всечестнійшого отца нашего Протоархимандрита (ім'я), Архимандрита, Протоігумена (ім'я) і Ігумена (ім'я), братію і сослужебники наша священники і диякони і всю братію нашу, яже призвал еси во Твоє приобщеніє, за Твоє благоутробіє, Всеблагий Владико». Поминаючи імена ієрархів і духовенства, священник кладе за кожним ім'ям частицю внизу під агнцем. Між ієрархами поминає єпископа, що його рукополагав, якщо він живе.

Дальші частиці виймає і кладе під агнцем, продовжуючи ряд за живих. Якщо Святу Літургію священнослужитель жертвує за живих, поминає особу чи особи, що за них має намірення, проказуючи молитву: «О блаженній памяти і оставленії гріхов блаженним ктиторм святого храма сего (як обитель, то — «святія обители сія»).

В другому ряді під агнцем виймає частиці з п'ятої просфори і кладе за усопших, поминаючи ім'я особи чи осіб, за кого жертвується Служба. Кладучи частицю за усопших, проказує слова молитви: «Помяни Господи душу усопшаго раба Твоего (усопшия раби Твоея (ім'я) або — рабов Твоїх)» і доповняє: «і всіх в надєжді воскресєнія, жизни вічния і Твоего общєнія усопших православних отець і братій наших, чоловіколюбче Господи». Накінець виймає і ставить частицю за себе самого, проказуючи слова молитви: «Помяни Господи по многим ще-

¹⁷⁰) "Літургікон", Рим 1952, див.: "Ordo celebrationis", стор. 110-112.

Так розложені Агнецъ і частиці на Проскомидії.

дротам Твоїм і моє недостойнство і прости ми всяке согрішення вольное і невольное». Належить зазначити, що сюди можна додати інші частиці за живих і померлих аж до великого входу.¹⁷¹ Під час херувимської пісні архиєрей, якщо архиєрейська Божественна Літургія, виймає частиці і ставить за ієрархію.

Опісля бере губку і уставляє частиці рівно, щоб яка не впала, щоб усі були в своїм порядку. Так уложені частиці зображують Церкву торжествуючу і воюючу до-вкруги агнца.¹⁷²

Диякон бере кадильницю і в неї вкладає тиміям та говорить: «Благослови, Владико, кадило», і зараз таки:

¹⁷¹) "Ordo celebrationis", стор. 113.

¹⁷²) К. Никольскій: "Пособіе Устава Богослуженія", стор. 382.

«Господу помолімся». Священик благословить кадило рукою і проказує молитву: «Кадило Тебі приносим, Христе Боже наш, в воню благоуханія духовнаго, еже приєм в пренебесний Твой жертвенник, вознеспосли нам благодать пресвятаго Твого Духа».

Диякон знову: «Господу помолімся», а священик бере звізду, окурює її над кадильніцею і ставить над агнцем і частицями на дискосі, щоб не нарушити їх порядку, і проказує молитву: «І пришедши звізда ста верху, ідіже бі отроча». Диякон: ««Господу помолімся», а священик окурює над кадильніцею перший покровець, накриває ним агнця з частицями на дискосі і молиться: «Господь воцарися, в ліпоту облечеся; облечеся Господь в силу і препоясася. Ібо утверди вселенную, яже не подвижиться. Готов престол Твой отдолі, от віка Ти єси. Воздвигоша ріки, Господи, воздвигоша ріки гласи своя, возьмут ріки сотренія своя, от гласов вод многих. Дивни висоти морскія, дивен в високих Господь. Свидінія Твоя увіришася зіло. Дому Твоєму подобає святиня, Господи, в долготу днів». Диякон знову: «Господу помолімся. Покрий, Владико», а священик окурює другий покровець, покриває ним чашу і говорить: «Покри небеса добродітель Твоя, Христе, і хвали Твоєя ісполнь земля».

Диякон знову говорить: «Господу помолімся. Покрий Владико», а священик окурює великий покровець, званий Воздух, покриває ним дискос і чашу разом та говорить: «Покрий нас кровом крилу Твоєю, отжени от нас всякого врага і супостата. Умири жизнь нашу, Господи, помилуй нас і мір Твой, і спаси души наша, яко благ і чоловіколюбєць». Опісля бере кадильніцу, обкаджує предложені дари і говорить: «Благословен Бог наш, сице ізволивий», а як є диякон, то цей докінчує: «Всегда нині і присно, і во віки віков, Амїнь». Як нема диякона, священик сам докінчує. Диякон: «О предложенних честних даріх Господу помолімся», а священик бере кадильніцу, обкаджує предложені дари і молиться: «Боже, Боже наш, небесний хліб, пищу всему міру, Господа нашего і Бога Ісуса Христа, пославий Спаса і Ізбавителя і Благодітеля,

благословляща і освящающа нас, сам благослови пропозицію сіє і прийми є в пренебесний Твій жертвенник. Помяни, яко благ і чоловіколюбець, принесших і їхже ради принесоша: і нас неосуждени сохрани во священнодійствії божественних Твоїх Тайн. Яко святися і прославися пречестное і великоліпое імя Твоє, Отца і Сина і святого Духа, нині і присно і во віки віков, Амінь».

По цій молитві священник далі молиться: «Слава Тебі Христе Боже, упованіє наше, слава Тебі». Як є диякон, тоді проказує: «Слава... І нині..., Господи помилуй (три рази), Благослови». Як диякона нема, тоді сам священник проказує всі ті молитви, які мав би проказувати диякон. Священник говорить Одпуст. Як неділя, тоді додає: «Воскресий із мертвих». Як будень, тоді зачинає: «Христос істинний Бог наш, молитвами пречистия своєї Матере, іже во святих отца нашего Йоана Златоустого, архієпископа Константина града (або Василя Великого, архієпископа Кесарії Каппадокійскія), і всіх святих, помилує і спасет нас, яко благ і чоловіколюбець». Диякон: «Амінь».

ЛІТУРГІЯ ОГЛАШЕНИХ

По Одпусті диякон, а як його нема, то священник обкаджує предложені дари, потім іде до святої Трапези, обкаджує її з чотирьох сторін навхрест, проказуючи молитву: «Во гробі плотски, во аді же с душею яко Бог в раї же с разбойником, і на престолі бил єси, Христе, со Отцем і Духом, вся ісполняяй, неописаний». Потім обкаджує святилище, намісні ікони в іконостасі, півців і людей, вертається в святилище, обкаджує ще раз св. Трапезу спереду і священників, якщо вони є в святилищі, віддає кадильницю або відкладає на своє місце, стає перед святою Трапезою, робить тричі малу метанію й проказує (якщо є диякон, то з дияконом, а якщо нема, то сам): «Царю небесний...», а потім два рази: «Слава во вишніх Богу і на землі мир і в чоловіцях благоволеніє» і один раз: «Господи, устні мої отверзеши і уста моя возвістять хвалу Твою»; проказуючи слова молитви, робить три малі метанії перед святою Трапезою.

Проскомидія символізує Різдво Господа Нашого Ісуса Христа. Просфора, евхаристійний хліб символізує Пресвяту Богородицю, трапеза предложення (проскомидійник) — вертеп у Вифлеємі, дискос — ясла, що в них був зложений Спаситель по народженні, зізда символізує ту зізду, яка привела зі Сходу трьох мудреців, покровці — пелени, що в них був обвитий Спаситель, а чаша, кадильниця і тиміям символізують ті дари, що їх принесли три царі: золото, ливан і смирну. Молитви, що їх проказує священник з дияконом під час проскомидії, символізують ті молитви і поклони, які зложили перед народженням Спасителем три царі і пастирі у Вифлеємі.

Коли диякон чи священник обкаджує храм, вірні мають стояти, бо кадження символізує молитву, яка підноситься до неба, як кадильний дим. Під час кадження диякон або священник проказує 50-тий псалом.

По трикратній малій метанії священник (а як є диякон, то з ним) проказує молитву «Царю небесний», щоб Дух Святий прийшов і опанував їх та очистив від всякої скверни. Слова «Слава во вишніх Богу і на землі мир, в чоловіцїх благоволеніє» — це пісня ангелів під час Різдва Господнього. Накінець просять Бога, щоб відкрив їм уста, щоб вони могли звіщати Його хвалу. Після тих молитов священник цілує Святе Євангеліє, а диякон Святу Трапезу, звертається до священника, схиляє свою голову на знак покори перед початком Божественної Літургії, підносить трьома пальцями правої руки орар і вимовляє: «Владико, благослови». Священник благословляє: «Благословен Бог наш...» Диякон: «Помолися о мні Владико», а священник відповідає молитовним бажанням: «Да ісправит Господь стопи Твоя». Диякон знову просить: «Пом'яни мя, Владико святий», а священник відповідає: «Да помянет тя Господь Бог в царствїї Своїм, всегда, нині, і присно, і во віки віков», а диякон відповідає «Амінь». По молитвах диякон виходить із святилища північними дияконськими дверми, стає перед царськими вратами, робить тричі малу метанію і проказує молитву: «Господи, устні мої отверзиши, і уста моя возвістять хвалу Твою». Потім

«велегласно» просить у священника благословення словами: «Благослови, Владико!»

Священик зачинає Божественну Літургію прославленням небесного Царства Пресвятої Тройці словами: «Благословенно царства Отця і Сина і Святого Духа, нині і присно і во віки віков», а хор чи півці відповідають: «Амінь».

Як є архиерейська Літургія, тоді архиерея впроваджує почет вищого духовенства в храм, в супроводі диаконів з кадильницями, а хор тоді співає «Достойно єсть...» або ірмос дев'ятої пісні утреннього канона. Архиерей стає на підложений йому орелець перед царськими вратами і проказує приписані молитви перед Божественною Літургією враз з архидиаконом, який разом з почтом стоїть трохи позаду архиерея. Точніші приписи про архиерейське служення знаходяться в архиєратиконі.

У Світлий тиждень і в день віддання Пасхи на Божественній Літургії по вогзласі «Благословенно Царство» співається воскресний тропар: «Христос воскрес із мертвих...» зі стихами «Да воскреснет Бог», а від неділі Томиної аж до віддання празника Пасхи співається тричі «Христос Воскресе». В Світлий тиждень і під час співання «Христос Воскресе» царські двері не замикаються.

МИРНА ЄКТЕНІЯ

Коли не співається «Христос Воскресе», по Благословенно царство слідує Мирна єктенія, в якій є два-надцять прошень.

По благословенні священник співає єктенію Велику, або Мирну. Єктенія по-грецьки означає широке прошення за різні людські потреби. Вона називається мирна тому, що священник зачинає її словами: «Миром Господу помолімся». Цей заклик до молитви є важливого змісту. Ним зачинаємо найважливішу дію молитви і маємо відбутися їй в мирі з Богом і в мирі з усіма нашими ближніми. Мир, значить спокій, є доброю настроєністю душі, без щоденних турбот, без якоїнебудь урази чи гніву

до ближніх, без пристрастей і без нічого такого, що могло би дратувати або непокоїти наші душевні почування. З таким миром у душі, в надії на благословенне царство зачинаємо літургічну дію, вірні разом із священником.

Другий заклик священника до молитви звучить: «О свишнім мирі і спасенії душ наших Господу помолімся». Цей заклик—доповнення і пояснення першого. Тут виразніше пояснення, а саме про що просимо Бога, який в силі упокоїти людські душі враз з усіма пристрастями, жалями й іншими турботами. Вже на самому початку Божественної Літургії бачимо, що найважливішим в нашому житті є не дочасні добра і добрі успіхи, але спасіння наших безсмертних і вічних душ, які мають успадкувати небесне царство, що про нього згадується на самому початку Божественної Літургії.

Трете прошення є про мир для цілого світу, про належну пошану, святість і ріст святих Божих церков і про єдність усіх людей. Знаємо, що Церква — Божа установа, зберігає науку Христа Спасителя, навчає людей, як мають чесно і праведно жити, формує їх характери, звички, регулює їх способи життя, надихує культурні прояви й духову їх творчість. Церква має дуже велике значення не лише для духового, але також і для культурного розвитку людини. Тому вона й ставить вже в третім заклику Мирної ектенії молитву всіх людей, святість життя, взаємну пошану і розвиток Божих Церков, закликає до молитви за єдність усіх вірних у душі молитви, за єдність у вірі, в розумінні Божої науки, у виконуванні добрих діл, у вибачливості за обиди, провини та інші пороки, до яких людський рід так дуже схильний. Єдність вимагає братньої любови в душі Святого Євангелія.

Наступний заклик священника — помолитися за святий храм, що до нього вони прийшли, за його святість і всі блага, які вміщуються в попередньому заклику. До цього долучується ще й прохання помолитися за всіх тих, що входять до цього святого храму з вірою, в молитовнім настрою і з Божим страхом. «Благоговініє» — це молитовний настрій, піднесення душі до неба, роздума

над Божим і вічним. У Святім Письмі говориться, що Божий страх — це початок премудрости Божої. Людина, яка вступає до Божого храму зі свідомістю відповідальности перед Богом, Творцем світу, за ту співдію, яка має розпочатися в Божому храмі під назвою Служба Божа, і в якій вона має брати участь, — не може вступати до нього без Божого страху.

Страх Господній — це зосередження всіх думок коло найвищого Єства, це розбуження свідомости про підношення людини до її Творця, це любов і прив'язання до вічного Бога. З тими почуваннями повинна входити до Божого храму кожна людина.

Після тих головних і найважливіших закликів священник висловлює заклики до молитви за найвищу церковну владу нашої української помісної Церкви, Блаженнішого Архиепископа і Митрополита, за правлячого єпископа, свого найближчого ієрарха, за священників, дияконів, церковну прислугу і всіх людей. Церковна влада є Богом дана і Церква каже молитися за її успіхи в розпорядках і зарядженнях, за святість життя і за всі її потягнення. Як нема влади, то нема й порядку ані дисципліни. Знаємо, що всяке тіло без голови мертво. Так маєтись справа з церковною і світською владою. До проводу й помочі Церква зачисляє ще й священників, дияконів, а навіть церковний причет, тобто церковну прислугу. За вірних людей Церква вже вдруге приносить молитви, додаючи їх до церковного причету.

По духовній владі Церква каже молитися за цивільну владу. Колись очолював нашу державу князь, пізніше гетьман, а останнім часом влада нашої країни знайшлася в руках чужих і ворожих нам людей. Церква каже і за них молитися, щоб Господь дав їм мудрість і розум управляти країною. Треба молитися за цивільну владу також тому, що вона дбає за справедливість, держить суспільний порядок, забезпечує людині мирне і спокійне життя. У залику є, щоб і за воїнів молитися, які охороняють край від несправедливих ворожих нападів і які кожночасно готові своїм життям захищати лад і порядок країни.

Дальші прохання є за місто чи оселю, що в ній знаходиться церква, і за кожне місто і оселю, де живуть люди, перейняті духом віри в Христову науку. Молимося за те, що Господь Бог дає обильність земних плодів, у кожній потребі зрошує землю дощем. Вимолюємо в Бога мирні часи для нашого безтурботного життя. Далі молимося за тих, що плавають, подорожують, за хворих, за тих, що терплять на душі й тілі, за полонених і за їх звільнення. Священик ще раз звертає до Бога прошення за нас, тут присутніх, щоб Господь захоронив від усякої скорботи, гніву та всякої іншої напасти і обдарував нас Своєю благодаттю.

Закінчується ця ектенія зверненням до Пресвятої, Пречистої, Преблагословенної і славної Богородиці, Приснодіви Марії і до всіх святих, благаючи їх опіки для себе самих і наших друзів-приятелів, передаючи себе до розпорядимости Христу Богові.

Мирна, або Велика ектенія закінчується славослов'ям, тобто прославленням Бога у Пресвятій Трійці. Так закінчуються й інші ектенії у Божественній Літургії. Так і в інших наших Богослуженнях переважає прославлення Пресвятої Трійці, зване славослов'ям. Подібним славослов'ям закінчуються й інші ектенії. Крім цього, багато разів прославляється Пресвята Тройця поза славослов'ям. Співаємо: «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний помилуй нас». У тих назвах треба розуміти три особи Божі: Бог Отець, Кріпкий — Бог Син і Безсмертний — Святий Дух.

Це прославлення Пресвятої Трійці свідчить про тринітарний характер нашої Служби Божої. Ціллю є прославити Бога, що перебуває в трьох Особах, рядить світом, ростить і дає життя. В тому полягає засаднича різниця між нашою Службою Божою і латинською. Латинська звертає більше уваги на другу Божу Особу, Бога-Сина, що умер за нас для нашого спасіння. Увесь зміст латинської Служби Божої зосереджений коло відкуплення людського роду через Господню смерть на хресті.

Єктенії, яких є чотири в нашій Божественній Літургії, закінчуються славослов'ям на честь Пресвятої Тройці. По Великій, або Мирній Єктенії слідує перший антифон, а по ньому Мала єктенія, в якій священик звертається до Бога з проханням, щоб охоронив нас Своєю благодаттю, а Пресвяту, Пречисту і Преблагословенну Богородицю прохаємо, щоб разом зі всіма святими передала нас опіці Христу Богові. Ця Мала єктенія закінчується прославленням Пресвятої Тройці з наголосом для слави Бога Вседержителя: «Яко Твоя держава і Твое єсть царство і сила, і слава, Отца і Сина і святого Духа, нині і присно, і во віки віков». В цьому славослов'ю наголошується Божа держава, тобто всесвіт як Божий твір, що ним Господь управляє і держить, як Свій найдосконаліший твір.

По славослов'ю співається другий антифон, а по антифоні слідує ще раз славослов'я, що прославляє у Пресвятій Тройці Христа-Бога, який відкупив хресною смертю на хресті світ від вічної погибелі: «Яко благ і чоловіколюбєць Бог єси, і Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину і святому Духу, нині і присно, і во віки віков». Возгласи виголошує священик не перед, але по притишених молитвах, які проказує по єктеніях. Як архиерей відправляє Божественну Літургію в асисті інших священиків, тоді диякон виголошує єктенії, архиерей зі священиками читають молитви тихо («в тай»), а по єктенії виголошує аархиерей або хтось зі священиків возгласи, які є закінченням молитов. Вони називаються антифонними молитвами.

По першій і другій Малій єктенії півці співають антифони або іобразительні. По другім антифоні, чи іобразительнім, обидва лики співають по «І нині» пісню «Єдинородний Сине», яка походить ще з IV століття, складена св. Юстиніаном, візантійським імператором. Ця пісня прославляє Сина Божого, який воплотився від святої Богородиці і Приснодіви Марії. Вона пригадує той час, коли голос Бога-Отця дався чути торжественно під час хрещення Христа Спасителя на ріці Йордані: «Сей єсть Син

Мій возлюблений», або, як сказано в пісні: «Єдин сий от Святих Тройци».

Перед співанням антифонів або іобразительних священник проказує молитви, звані антифонними. Ті молитви закінчуються славослов'ями. В першій антифонній молитві священнослужитель прославляє Бога, якого влада невимовна, а слава неосяжна, якого любов до людського роду безмірна і невимовна. Того великого Бога прохає священнослужитель, щоби поглянув на всіх присутніх у святім храмі і Своїми багатими щедротами допоміг достойно завершити моління і безкровну жертву.

Перед співанням другого антифону, чи іобразительних, священник проказує другу антифонну молитву, в якій просить Бога, щоби благословив Свій нарід і його насліддя, щоб захороняв повноту Своєї Церкви і освятив тих, що люблять красу Його дому, щоб їх прославив Своєю божественною силою второпности і розуму і держав у Своїй опіці тих, що уповають на Нього.

По другій Малій ектенії, перед третім антифоном, священник проказує третю антифонну молитву, в якій наводить пригадку зі Святого Письма, що Господь обіцяв уволити волю тих, які збираються в Його імені, навіть удвох або втрох, і просять Його, щоб і сьогодні прийняв молитви зібраних у храмі на їх пожиток, щоб вони пізнали Його правду в дочасному житті, а у вічному, посмертному, мали вічне щастя.

З укладу Святої Літургії бачимо, як старанно Церква приготує своїх вірних до важливіших частин, таких, як малий вхід з Євангелієм, читання Святого Письма і ін. Перед малим входом є дві Малі ектенії, які закінчуються наведеними вгорі молитвами так глибокого змісту і різними возгласами, які також проречисто говорять про триособовість Бога. У возгласі першої Малої ектенії говориться про Бога Володаря Світу, що має силу і славу, про Бога Сотворителя. У возгласі другої Малої ектенії згадується Бога, повного доброти і чоловіколюбства, що Йому належить слава, бо Він з любови до людського роду відкупив його Своєю смертю на хресті.

АНТИФОНИ І ІЗОБРАЗИТЕЛЬНІ

Слово антифон походить з грецького і означає «співати позмінно». Тому антифони повинні співати два хори або два крилоси: перший крилос — один стих, а другий крилос — другий стих антифона чи іобразительного. На Божественній Літургії співаються троякого роду антифони: повсякденні, іобразительні і празничні. Повсякденні антифони співаються щодня, коли не припадає ніякий полиелейний святий ані бдінний. Іобразительні співаються в неділі, а празничні — в празники.

Повсякденні антифони складаються з псальмових стихів. Перший антифон «Благо єсть ісповідатися...» — це немов підготовка до славослов'я. Він складається з другого і третього стиха 9 псальми, а до тих стихів прилучується приспів: «Молитвами Богородиці, Спасе, спаси нас». Цей приспів співається по «Слава... і нині...»

В другому антифоні міститься пророцтво про хресну смерть Христа Спасителя. Цей антифон складається з першого і другого стиха 92 псальми: «Господь воцарися, в ліпоту облечеса...» Стихи цього антифона переплітають приспіви: «Молитвами святих Твоїх, Спасе, спаси нас». На «Слава... І нині» співається пісню: «Єдинородний Сине і Слове Божий...».

У третьому антифоні немов зустрічаємо Христа Господа, який прийшов на світ. Він складається з першого, другого і третього стиха 94 псальми: «Прийдіте возрадуємся Господеви...» Приспів до стихів третього антифона є недільний і повсякденний. У неділю співається: «Спаси ни, Сине Божий, воскресий із мертвих, поюшія Ти, аллилуя». В будень: «Спаси ни, Сине Божий, во святих дивен сий, поющія Ти, Аллилуя». Антифони знаходяться, звичайно, при кінці Апостола й Ірмологіона.

В празники з великим славослов'ям, з полиелеєм, бдінем, у попразденства і віддання празників, у всі дні П'ятдесятниці і в неділі, коли в них не припадає Господський празник з-поміж 12 празників, що мають свої антифони,

співаються антифони «Ізобразительні». Вони висловлюють подяку Господу за зіслання Свого Сина для нашого спасіння.

Ізобразительні антифони також складаються зі стихів псалм, а саме: Перший ізобразительний антифон — це стихи 103 псалми: «Благослови дуже моя Господа». Другий ізобразительний антифон взятий з 145 псалми: «Хвали душе моя Господа...» Перший антифон закінчується наславником: «Слава... І нині», а другий по «Слава... І нині» піснею «Єдинородний Сине і Слове Божий...» Замість третього антифона, співають «Блаженні», тобто слова нагірної проповіді Христа Господа, виголошеної на горі Блаженств, що була записана в Євангелії св. Матея, глава 5, стихи 3—12. «Блаженні» мають дев'ять стихів:

Блаженні нищії духом, яко тих єсть Царство Небесное.

Блаженні плачущії, яко тії утішаться.

Блаженні кротції, яко тії наслідять землю.

Блаженні алчущії і жаждущії правди, яко тії наситяться.

Блаженні милостивії, яко тії помилені будуть.

Блаженні чистії сердцем, яко тії Бога узрять.

Блаженні миротворци, яко тії синове Божії нарекуться.

Блаженні ізгнані правди ради, яко тих єсть Царство небесное.

Блаженні єсьте, егда поносять вам, і ізженуть і рекуть всяк зол глагол на ви лжуще, мене ради.

Радуйтеся і веселітеся, яко мзда ваша многа на небесіх.

Це Господня обіцянка по смерті для тих, що робили за життя вичислені добродійства або терпіли незаслужені прикrostі. В десятому стиху Христос Господь закликає їх вже тепер до радости, бо нагорода їх велика на небесах.

«Блаженні» починаються словами розкаяного розбійника на хресті: «Во царствії Твоїм пом'яни нас Господи». Цей стих дуже часто повторяється в багатьох церквах за кожним стихом «Блаженств». В Типіконах є докладні дані, коли, які пісні, з яких літургійних книг треба читати чи співати в ті дні, коли беруться «Блаженні».

МАЛИЙ ВХІД

Коли півці чи хор співають третій антифон чи «Блаженні» і прийдуть до «Слава Отцю і Сину і Святому Духу», священник і, коли є, то й диякон, стають перед Святою Трапезою, роблять три метанії, священник бере з Престола Святе Євангеліє, передає його дияконові і обидва обходять Святу Трапезу від правої до лівої сторони, виходять північними дияконськими дверми перед іконостас, супроводжені лямпадами або свічками, стають перед царськими вратами і обидва приклоняють свої голови. Диякон говорить притишеним голосом: «Господу помолімся», а священник читає тихо молитву входу. Потім диякон говорить притишеним голосом: «Благослови, Владико, святий вход». Священник благословляє рукою до сходу і говорить: «Благословен вход святих Твоїх, завжди, нині і присно, і во віки віков». Диякон подає до цілування Святе Євангеліє священникові, обертається знову до сходу перед священником, підносить Святе Євангеліє трохи вгору і виголошує: «Премудрость прости».

Лямпади або свічки, які супроводжують Святе Євангеліє, означають появу св. Івана Хрестителя, який своїми науками приготував дорогу Спасителеві. Сам вхід з Євангелієм означає виступ Христа Спасителя з Божественною наукою, що списана в Святій Євангелії.

Перед царськими вратами священник читає молитву входу, в якій просить Господа, щоби разом із входом у святилище увійшли також і ангели та прославляли враз з ним Божу доброту.

Вхід з Євангелієм називається малим входом. Є ще другий вхід — зі Святими Дарами, і цей другий вхід називається Великим входом. Словами «Премудрость прости» священник взиває вірних до уваги, бо зближається Божа Премудрість. «Прости» — це заклик, щоб люди стояли просто, з увагою. Слово «Премудрость» відноситься до змісту Божественної науки, списаної в Євангелію, а слово «прости» взиває людей, щоб стали просто і звернули особливішу увагу на євангельську науку.¹⁷³

Під час малого входу, як є в церкві єпископ, то встає і напівголосною молитвою приготується до входу в «Святая святих». Диякон приступає до нього з Євангелієм, єпископ цілує його, а по виголошених словах «Премудрость прости», стає на амвон, благословить присутніх, цілує ікони на царських вратах на знак вдячності, що Христос Господь відкрив нам вхід до царства небесного, і входить у святилище. Під час входу архиєрея у святилище хор співає: «ейс полла ети деспота», що значить «На многі літа, Владико». Опісля архиєрей бере кадильницю й обкаджує Святую Трапезу з чотирьох сторін, а нарід або хор співає: «Прийдіте поклонімся і припадем ко Христу; Спаси нас, Сине Божий, воскресий із мертвих», а в будень: «Дивен сий во святих своїх поющія Ти. Аллилуя».¹⁷⁴ Ця пісня свідчить, що ми приймаємо радо Христову науку і просимо Його, щоби нас провадив дорогою Своєї науки до спасіння.

ТРОПАРИ

По «Прийдіте поклонімся» півці співають тропарі і кондаки, в яких є коротке пояснення празника або життя Святого, якого припадає день. Третя пісня, звана «Богородичен», прославляє Пресвяту Богородицю. Тропар

¹⁷³⁾ Євгеній Фенцик: "Литургика" или Объяснение Богослужения, Будапешт 1878, стор. 154, пор. К. Никольскій: "Пособіе...", стор. 395.

¹⁷⁴⁾ Там же, стор. 155.

походить від грецького «трепо» — звертаю. Тропар звертається до заслуг або життя даного святого і підкреслює його заслуги. Кондак також походить від грецького «кондакiон», значить малий, короткий. У нашому значенні кондак означає коротку похвальну пісню в честь Празника або заслуг Святого. Тропарі і кондаки закінчує пісня в честь Пресвятої Богородиці, в якій прохаємо Її заступництва перед Богом.

Тропарі і кондаки є різного роду. В честь Святого храму, звані храмові, в честь Пресвятої Богородиці і в честь святих. Є ще тропарі денні, призначені на кожний день у тижні. Є також за усопших і на всяке прошення. Устав, який вказує, коли і як співати тропарі, міститься в Типіконі. Вони беруться в такому порядку: Найперше співаються всі тропарі, а потім всі кондаки, а накінець Богородичен. Коли храм Божий посвячений Господському празникові, тоді найперше співається тропар храму, а як є неділя, тоді тропар воскресний. В середу і п'ятницю тропар Хресту Господньому, а в предпразденства і празники Господські — тропар предпразденства або празника. Коли храм посвячений Богородичному празникові, тоді найперше співається тропар храму. Коли припаде предпразденство, празник або попразденство, тоді співається тропар предпразденства і празника.

По тропарі в честь Богородиці співається денний тропар, тобто тропар звичайного дня у тижні, наприклад, понеділка, вівтірка, середи і т. д. По деннім тропарі слідує тропар рядовому святому або празника.

В суботу співається денний тропар, тобто всім святам, а потім рядовому святому суботи.

Кондаки співаються в тому самому порядку, що й тропарі, з тією різницею, що вони закінчуються Богородичним: «Заступнице християн непостидная», а як храм у честь Господського празника, тоді кондак храму. Як храм є в честь Богородичного празника, тоді кондак: «Яко начатки»...

«ТРИСВЯТОЄ»

По відспіванні останнього кондака по малому вході співається Трисвятоє. Півці співають три рази: «Святий Боже, святий Кріпкий, святий Безсмертний, помилуй нас». Потім—«Слава Отцу і Сину і Святому Духу і нині і присно і во віки віков, Амінь. Святий Безсмертний помилуй нас», і ще раз «Святий Боже, святий Кріпкий, святий Безсмертний помилуй нас».

На Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста і в Хрестопоклінну неділю, замість «Святий Боже», співається: «Кресту Твоєму покланяємся, Владико, і святоє Воскресеніє Твоє славим».

На Різдво Господнє, Богоявлення, в Лазареву і Страсну суботу, на Воскресення Господнє і всі дні Світлого тижня і в П'ятдесятницю, співається, замість «Святий Боже», — «Єлици во Христа хрестистесь, во Христа облекостесь, аллилуя». Цю пісню співається на ту згадку, що в перші віки християнства в ті празники хрестили оглашених. Сьогодні цей спів залишився, як спомин того хрещення.

Під час співання «Трисвятого» священик, а як архиєрейська Свята Літургія, то архиєрей відчитує молитву Трисвятого, в якій просить Бога, щоби сподобив нас стати перед славою Свого жертовника і приносити задовжений поклін і славослов'я. Далі просить, щоб Господь прийняв із наших грішних уст трисвяту пісню і посітив її Своєю благістю, простив нам всяке наше прогрішення добровільне і недобровільне, щоб освятив наші душі і тіла і дозволив нам служити Йому гідно всі дні нашого життя. Ця молитва закінчується славослов'ям: «Яко свят єси, Боже наш, і Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину і Святому Духу, нині і присно і во віки віков», а нарід відповідає: «Амінь». Як є диякон, тоді він докінчує славослов'я: «і во віки віков», вказуючи орарем ікону Спасителя, а потім звертається до народу, немов взиваючи до віддання Спасителеві належної слави. Диякон також дає знак орарем, що пора співати «Трисвятоє».

Під час співання «Святий Боже...» священник з дияконом також співають, або проказують три рази «Святий Боже, святий Кріпкий, святий Безсмертний, помилуй нас», і кожний раз роблять перед Святою Трапезою поклін. По відспіванні Трисвятого диякон звертається до архиєрея, а як його нема, то до священника зі словами: «Повели владико!» Тоді обидва відходять до горнього місця, а йдучи священник відмовляє молитву: «Благословен грядий во імя Господнє». Диякон звертається до священника словами: «Благослови, владико, горнєє сідалище», а священник благословить словами: «Благословен еси на престолі слави царствія Твого, сідяй на херувиміх всегда, нині і присно, і во віки віков».

Священникові не годиться сідати на горнє місце, яке призначено лише для єпископа. З обох сторін стоять стільчики, звані супрестолля, і священник сідає на супрестолля з південної, тобто з правої сторони.

По відспіванні «Трисвятого» вірні враз зі священнослужителями приготуються до слухання Святого Письма. Читець виходить на середину церкви просто царських дверей, стає, робить поклін і розгортає Апостола, звернений лицем до сходу (до царських врат). Тим часом диякон стає в царських вратах і, звернений лицем до читця, підносить орар і виголошує: «воньмім», значить «будьмо приготівані» до важливого читання. Зараз, безпосередньо по заклику диякона, священник (а як є, то й архиєрей), благословляючи рукою вірних, виголошує: «Мир всім». Диякон зараз немов продовжує словом: «Премудрость». Читець виголошує прокімен дня, а хор, півці або вірні співають стих і ще раз повторюють прокімен. Часом приписано читати або співати два прокімени; тоді співається два.

У звичайні дні тижня (седмичні) читається один рядовий Апостол дня, а в неділі читається рядовий Апостол неділі.

По прокімені диякон виголошує: «Премудрость», значить велика мудрість, яка буде читана, а потім заповідає, яке послання Апостола буде читане або яке читан-

ня з «Діянь Апостольських». Заповідження відбувається в такій формі: «Діяній святих апостол чтеніє», або «Соборного послання Яковля чтеніє», або «Святого апостола Петрова чтеніє», або «Ко Римлян» чи «Ко Коринтяном» чи «Ко Галатам святого апостола Павла чтеніє». Диякон виголошує: «Воньмім» і читець читає Апостола.

По прочитанні Апостола священник каже «Мир ти», а диякон доповняє: «Премудрость воньмім». Тоді хор або півці співають «аллилуя» зі стихами. Під час читання Апостола священник може сидіти на супрестоллі, а як є архиєрей, то сидить на своїм троні і не бере публічно участі в Божественній Літургії.

На возглас священника «Яко свят еси Боже наш»... архиєрей встає зі свого трону, йде до Святої Трапези і під час співання «Святий Боже» стає перед Святою Трапезою та робить перед нею поклін, а потім бере зі Святої Трапези дикіріон і благословить ним Святе Євангеліє, що лежить на Святій Трапезі. Коли вірні починають другий раз «Святий Боже», архиєрей бере з престола ручний хрест в ліву руку, а в правій тримаючи дикіріон, звертається лицем до народу і, проказуючи милитву: «Призри з небесе Боже, і виждь, і посіти виноград сей, і утверди і, его же насади десница Твоя», благословить дикіріоном вірних. Коли священнослужителі співають другий раз «Святий Боже» у святині, тоді архиєрей стоїть у царських дверях з хрестом у лівій, а дикіріоном у правій руці, і на слова: «Святий Боже» благословляє нарід хрестом і дикіріоном навхрест, звернений лицем до заходу. На слова «Святий Кріпкий» звертається в праву свою сторону, тобто до півночі, а на слова «Святий Безсмертний» на всі сторони світу благословляє обома руками з хрестом і дикіріоном. Потім входить архиєрей до святині, кладе хрест на Святу Трапезу, а дикіріон віддає прислузі. Коли півці починають співати третій раз «Святий Боже», тоді протодиякон говорить до архиєрея: «Повели, Владико!», а архиєрей тоді говорить: «Благословен грядий во імя Господне». Протодиякон підносить правою рукою ора

і, вказуючи на горнє місце, каже: «Благослови, Преосвященний Владико, горнє місто», а архиєрей відповідає: «Благословен еси на престолі слави царствія Твого, сидяй на херувиміх, всегда нині і присно і во віки віков». При тім відходить на горнє місце, звертається лицем до народу, а причет священників стає перед супрестоллями лицем до народу також по старшині, старші священством ближче до архиєрея. На горньому сідалищі архиєрей віддає дикірій дияконові, а протодиякон подає архиєреві за-свічений трикірій і говорить тропар: «Троіци явлення во Йордані бисть, само бо пребожественное естество Отець возгласи: сей крещаемий Син возлюблений Мой. Дух же приде ко подобному, егоже благословлять людіє і превозносять во вся віки».

Коли півці співають третій раз «Святий Боже», тоді архиєрей, який символізує Бога у Пресвятій Тройці, благословляє три рази трикірієм нарід і віддає трикірій. Півці або хор співають «Слава... І нині... святий Безсмертний помилуй нас», а потім ще раз «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас».

Під час читання Апостола архиєрей виголошує ті слова, що в неприсутності архиєрея мав би виголошувати священник.

ЧИТАННЯ СВЯТОГО ПИСЬМА

По прочитанні Апостола співають півці або хор Аллилуя зі стихами, а потім диякон або священник читає Євангеліє, яке символізує проповідь Христа Спасителя до народу.

Перед читанням Євангелія співається Аллилуя зі стихами, званими аллилуаріями, тобто вибраними зі Святого Письма. Аллилуарії мають зв'язок зі Святим Письмом так, як прокімени мають зв'язок з читанням Апостола, і є немов вступом до Євангелія. На Собор Пресвятої Богородиці (26 грудня) та на Велику Суботу є окремі приписи в Типіконі, як співати аллилуарії.

Під час співання аллилуаріїв диякон бере кадилицю, вкладає в неї тиміям, приходить до священника і про-

сить благословення та обкаджує Святу Трапезу, святилище і священників. Потім виходить перед іконостас, обкаджує по чину, звертається до народу й обкаджує вірних. Як є архиерей, тоді архиерей благословляє кадило, а під час обкаджування проказує молитву перед Євангелієм, в якій просить Господа, щоб отворив нам очі нашої душі і дав розуміти євангельську розповідь. По обкадженні диякон приходить до священника з Євангелієм і орарем в руці, схиляє голову і просить благословення словами: «Благослови, Владико, благовістителя святого апостола і євангелиста (вимовляє ім'я)», а священник (або архиерей) продовжує: «Бог молитвами святого славного, всехвального апостола і євангелиста (ім'я), да дасть тобі глагол благовістующему силою многою, во ісполненіє євангелія возлюбленнаго Сина свого, Господа нашего Ісуса Христа». При тім благословляє Євангеліє і передає дияконові, а диякон каже «Амінь», кланяється Євангелію, бере його від священника і виносить через царські врата на приготований аналой. Перед Євангелієм несуть свічки або лампади, які символізують світло правди Христової науки.

Служебник Петра Могили каже, що коли є в церкві єпископ, диякон не бере від священника благословення. Він бере Святе Євангеліє зі Святої Трапези, приходить з ним до єпископа, який стоїть у церкві і, згідно з приписами, просить у нього благословення. Єпископ проказує сам молитву і благословляє голову диякона. А священник, стоячи за Святою Трапезою, звернений лицем до людей, виголошує: «Премудрость прости, услышим святого євангелія... Мир всім». Півці або хор відповідають: «І духові твоєму», а диякон виголошує, якого євангелиста буде Євангеліє. Півці або хор співають: «Слава Тебі Господи, слава Тебі». Тоді священник, стоячи далше за Святою Трапезою, взиває: «Воньмім», а диякон читає Євангеліє.

«Аллилуя», що співають півці або хор перед читанням Євангелія, — це радісна пісня, яка в українській мові значить «Хвалить Бога», означає радість, якою нарід вітає Боже слово, що буде прочитане. Саме читання Єван-

гелія означає виступ Христа Господа з Його Божественною наукою. Кадження перед читанням Євангелія означає благодать Святого Духа, яка дається цілому світові через голошення Євангелія. Слова «Премудрость прости» означають науку премудрости Божої і їй належить приймати, стоячи просто в готовості її боронити, за неї життя віддати.

Євангеліє читає диякон, а як його нема, тоді священник на амвоні, лицем до народу, щоб можна було його почути кожному в церкві присутньому. Диякон у службі представляє апостола, а священник — самого Спасителя.

Устав, в якому порядку треба читати Апостола й Євангелія, знаходиться в книзі Апостола й Євангелія. На початку вказано, в якому порядку треба читати впродовж року перікопи Євангелій і Апостола, а при кінці Апостола й Євангелія зазначено, котрого дня, яким зачалом треба зачинати перікопу. Вказівки на читання Апостола й Євангелій на неділі і празники знаходяться також у Служебнику, Типіконі, Мінеї і Тріюді. Відділи Євангелія або Апостола, що його читає священник під час Божественної Літургії, називаються перікопи, а їх зазначається в книзі Євангелія і Апостола зачалами. Євангеліє кожного євангелиста має своє зачало. «Апостольські діяння», всі «Соборні послання», і «Послання Святого Апостола Павла» мають одне спільне число зачал.

Церква так поділила і розклала зачала Євангелій і Апостолів на кожний день у році, щоб ціле Євангеліє і цілий Апостол були впродовж року прочитаними. Як Євангеліє, так і Апостол мають подвійний поділ. Один має зачала укладені в такому порядку, в якому вони записані у священних книгах Євангелія й Апостола, а другий поділ назначує вибрані зачала для окремих днів, празників чи святих, або на всякі потреби, що в їх наміренні відправляється Богослуження. Про порядок читання Євангелія й Апостола було вже сказано в розділі про Церковні Книги.

Часом припадають в неділі чи свята читання більше, як одного зачала. Тоді можна читати найбільше два

зачала, як Євангелія, так і Апостола. При тім треба все мати на увазі, що в неділі все береться на перше місце Євангеліє воскресне, а потім можна долучувати й інше. Так само треба читати й Апостола.

По прочитанні Євангелія диякон віддає його священникові або єпископові, а той ставить на Престолі, вище антимінса.

ЕКТЕНІ: СУГУБА, ЗАУПОКІЙНА І ОГЛАШЕННИХ

По прочитанні Євангелія священник (при архиєрейським служенні — єпископ) каже: «Мир ти благовіщующому», а півці або хор співають «Слава Тебі Господи, слава Тебі». Священник цілує окладинку Євангелія; причет, що є при читанні, не цілує.

По прочитанні Євангелія диякон віддає св. Євангеліє в царських вратах священникові. Як є архиєрейська Божественна Літургія, тоді Євангеліє відбирає від диякона сам архиєрей. Під час читання Апостола архиєрей, перше ніж сяде на горнім сідалищі, звертається лицем до сходу, здимає зі себе омофор і віддає його дияконіві, щоби під час читання Євангелія слухав його, як один з Христових учнів. Єпископ, одягнений в омофор, представляє Христа Господа, який бере на плечі загублене ягня і приносить його до стада Божих праведників.

По прочитанні Євангелія, якщо не є архиєрейська Свята Літургія, царські врата зачиняються. Як є архиєрейська Служба Божа, тоді цілий час царські врата відкриті.

Святилище — це символ неба, яке закрите перед людськими очима. Під час Богослужень царські врата закриті, а відкриваються тільки на деяких частинах Богослуження і мають також символічне значення.

На Божественній Літургії вони відкриваються на малому й великому входах, на читанні Євангелія, під час Святого Причастя. Малий вхід з Євангелієм символізує виступ Спасителя з Його Божественною наукою, а вели-

кий Його торжественний в'їзд до Єрусалиму. Тоді то й царські врата відкриваються, як символ одвертого неба для тих, що приймуть Його науку, і посліднього Його тріумфу перед страшною смертю на хресті.

Читання Євангелія — це публічне голошення Христової науки, тому й царські двері є відкриті, а під час Святого Причастя — вони символізують відкрите небо для очищених душ у тайні Покаяння.

На західніх землях України впродовж століть цей рідний нам обряд затратився під впливом латинщення нашої Церкви. Однак, навіть Священна Конгрегація для Східніх Католицьких Церков пригадує, що «в деяких краях є звичай відчиняти царські двері і стягати заслону від початку аж до кінця Божественної Літургії, однак цей звичай не сміє заводитись до інших країн; навпаки, треба старатись, щоб нарід призвичаювався всюди до точнішого зберігання обряду».¹⁷⁵

У нас збереглися обряди закривання царських дверей під час Служби Преждеосвященних Дарів і під час Посної Вечірні у Великому Пості. Однак нам треба придержуватися літургічних обрядів, які є так вимовним символом Христової науки, а розуміючи кожний рух священнослужителя і його літургічну чинність, можемо відродити в собі духа богочитання і рідного благочестя.

Кожне закриття царських врат має символічне значення. Царські врата закриваються по малому вході і є символом закритого неба для тих, що Його Божественної науки прийняти не хотіли. Так само по прочитанні Євангелія вони закриваються на знак, що й небо закривається для тих, що не приймають цього святого Благовістя. По великому вході закриваються царські врата на знак, що пресвяте тіло Господнє було зняте з хреста і поховане в гробі, а по Причастю також закриваються на знак, що й небо буде закрите для тих, що перебувають у гріхах і не є причасниками Тіла і Крови Господньої.

¹⁷⁵) "Ordo celebrationis", стаття 190, стор. 9.

Широко пише у своїй праці «Про Святий Храм» Симеон Солунський і патріарх царгородський Герман про значення обрядів відкривання і закривання царських врат під час літургічних чинностей.

По прочитанні й відданні Святого Євангелія священникові чи архиєреєві, диякон виходить на амвон і виголошує сугубу ектенію, а потім ектенію оглашених. Ектенія сугуба виголошується на Вечірні і на Утрені. В цій ектенії висловлюється від всієї душі і від всіх наших душевних почувань молитви до Господа, Вседержителя. В ній висловлюється повне довір'я до Бога, який має велике милосердя для грішників і помилує їх, коли вони до Нього звертаються. В четвертім прошенні поминається церковну владу і правлячого єпископа, а в п'ятому прошенні молимося за світську владу, яка дає нам дочасну охорону нашого життя і маєтку, і за військо, що береже границі від наїзду займанців. У кінцевім прошенні молимося за всіх присутніх у церкві, «о предстоящих людех, ожидающих от Тебе великія і богатія милости, за творящих нам милостиню і за вся православния християни».

Возглас «Яко милостив і чоловіколюбєць Бог еси...» виголошує священник, а як є архиєрейська Служба Божа, тоді єпископ. При його виголошуванні він розгортає три сторони антимінса на пам'ятку, що Йосиф і Нікодим під час похорону Христа Спасителя розгортали плащаницю, якою потім обвили Його пресвяте Тіло. Четверта сторона антимінса буде розгорнена під час виголошування Ектенії оглашених.

По ектенії сугубій, під час похоронної чи заупокійної Божественної Літургії, диякон або священник виголошує ще заупокійну ектенію, яка має чотири прошення. В першому вимолується в Господа помилування по Його великому милосердю. У другому прошенні молимося за спокій душі або душ померлих, щоб Господь простив їм всякий, вольний і невольний гріх. У третьому, щоб Господь прийняв душу померлого чи душі померлих в те місце, де спочивають праведники, а в четвертому прошенні звертаємося до Господа, щоб виблагати в Нього по-

милування і небесного царства, щоб простив їм їхні гріхи Христос, небесний цар. Священик прочитує молитву за спокій душ і закінчує її возгласом: «Яко Ти еси воскресеніє, живот і покой усопших раб Твоїх (Ім'я), Христе Боже наш, і Тебі славу возсилаєм со безначальним Твоїм Отцем, і пресвятим, і благим, і животворящим Твоїм Духом, нині і присно, і во віки віков», а півці або хор відповідають «Амінь».

В ектенії оглашених Свята Церква закликає молитися за оглашених. В давнину оглашенні, тобто проголошені кандидати до Святого хрещення, не могли бути присутніми на Літургії вірних, де совершалася Тайна Пресвятої Євхаристії. Сьогодні Свята Церква уважає оглашеними всіх тих, що живуть у тяжких гріхах, які могли би кожної хвилини з них висповідатися й увійти до вірних церковної громади. Сьогодні ектенія оглашених виголошується радше символічно, бо ніхто не змушує нікого виходити з церкви, коли починається літургія вірних.

У першому прошенні Літургії оглашених диякон, а як його нема, тоді священик, звертається до оглашених, щоб вони помолилися Господеві. В другому звертається до вірних, щоб вони помолилися за оглашених, щоб їх Господь помилував. В третьому — щоб Господь огласив їх словом істини, відкрив їм Євангеліє правди та приєднав їх до Своєї святої, соборної і апостольської Церкви. В дальших проханнях приходять молитви, щоб Господь спас, помилував, заступив і сохранив їх Своєю благодаттю, а накінець закликається їх, щоби свої голови приклонили перед Господом. В той час, як вони приклоняють голови, священик молиться, щоб Господь приєднав їх до Своєї святої соборної і апостольської Церкви та прилучив їх до вибраного Свого стада, а вголос виголошує возглас, щоб вони разом з нами прославляли чесне і славне Боже Ім'я в ім'я Пресвятої Тройці.

Під час виголошування цього возгласу священик розгортає четверту частину антимінса, робить над антимінсом знак Святого хреста губкою, цілує її і кладе вгорі

з правої сторони антимінса. Розгорнення антимінса символізує місце, де Йосиф з Ариматеї і Нікодим поклали Тіло Христа Господа. Практично беручи, священник приготував місце, щоб на ньому небавом покласти перенесені дари.

По возгласі священник закликає оглашених, щоб вийшли з храму, бо зближається час, коли принесені хліб і вино переміняться на Пресвяте Тіло і Пресвяту Кров Господню. Як є два або більше дияконів, тоді вони виголошують напереміну; один виголошує: «Єлици оглашенні ізидіте», другий — «оглашенні ізидіте», потім знову перший: «єлици оглашенні ізидіте, да нікто от оглашених...» Цим закликом закінчується Літургія оглашених.

ЛІТУРГІЯ ВІРНИХ

Літургія вірних зображує Христові страсті, смерть, похорони, воскресення з мертвих, вознесення на небо і сидіння по правиці Бога Отця та прихід вдруге на землю.

Коли священник або диякон виголосив прошення, щоб оглашенні вийшли з Божого храму (в притвор), в тому самому заклику звертається до вірних, щоб вони ще і ще помолилися до Господа. Зараз по виголошенні цього прошення слідує молитва вірних, перша, в якій висловлюється подяка Господу Богу за те, що сподобив побувати нині перед Святим жертовником. Далі слідує прохання, щоби Господь прийняв наші мольби і щоб ми були достойні приносити Йому безкровну жертву враз з молитвами за всіх людей.

Потім диякон виголошує прошення благодаті для вірних: «Заступи. спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоєю благодаттю», а півці або хор відповідають: «Господи помилуй». Диякон знову закликає вірних словом «Премудрость» до напруженої уваги. Та «премудрость» відноситься до Пресвятої Євхаристії. Священник виголошує возглас: «Яко подобает Тебѣ всякая слава, честь і поклоненіє, Отцу і Сину і Святому Духу, нині і присно і во віки віків», а півці або хор відповідають «Амінь». Диякон взи-

ває: «Паки і паки миром Господу помолімся», а священник проказує другу молитву вірних, в якій молимо Господа, щоб очистив наші душі й тіла від всякого осквернення і зволив нам стати коло Жертовника без осудження. Просить, щоб Господь дав зрілість розуму і дозволив нам завжди Причастя приймати без осуду, зі страхом і любов'ю, а по смерті дістатися до небесного царства.

По тій молитві священник, а як є, то диякон закликає: «Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твою благодатію». Хор відповідає «Амінь», а диякон вдруге виголошує слово «Премудрость», щоб вірні були готові до тої важливої хвилини, коли буде переміна хліба в Пресвяте Тіло, а вина в Пресвяту Кров Господню. Священник закінчує другу молитву вірних возгласом: «Яко да под державою Твоею всегда храними, Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину, і Святому Духу, нині і присно, і во віки віков», а півці або хор відповідають «Амінь».

ІЖЕ ХЕРУВИМИ І ВЕЛИКИЙ ВХІД

По виголошенні цього возгласу відкриваються царські врата, а півці або хор співають херувимську пісню: «Іже херувими тайно образующе, і животворящей Тройці трисвятую піснь припівующе, всякое нині житейское отложим попечение», а по Великому Вході: «Яко да царя всіх подимем, ангельскими невидимо дориносима чиньми. Аллилуя, аллилуя, аллилуя».¹⁷⁰

Під трисвятою піснею, що її співаємо, треба розуміти пісню Аллилуя, про яку згадує св. Іван Богослов в Апокаліпсі.

Св. Симеон Солунський так пояснює херувимську пісню: «Коли інтронізують нового царя, беруть його на

¹⁷⁰) "Ми, херувимів тайно являючи і животворящій Тройці трисвятую пісню співаючи, всяку нині житейську відложим печаль", та

"Щоб і царя всіх ми прийняли, (що) його в славі невидимо супроводять ангельські чини. Алилуя, алилуя, алилуя".

шит і підносять перед народом догори, на знак царської і військової влади».

Св. Герман патріарх пояснює Великий Вхід так: Перенесення св. Дарів у таїнственим змислі означає перенесення Тіла Христового з хреста або Голгооти, де Христос був розп'ятий, на місце похорону. Він каже, що Свята Трапеза відповідає похоронові Христа. Йосиф з Ариматеї зняв Тіло Христа з хреста, обвив Його чистою плащаницею, помазав ароматами і миром, взяв з Нікодимом на руки і поклав у новім гробі, висіченім у камені. Символом цього гробу є Святий Жертовник — Свята Трапеза.

Ангельські хори, коли побачили несене Тіло Господнє на руках Йогифа і Нікодима, яке було пробите коп'єм, співали три рази пісню: «Аллилуя», значить «хвалить Бога».

У Великий Четвер, замість херувимської пісні, співається: «Вечері Твоєя тайнія днесь причасника мя приими...» і тричі «Аллилуя», а у Велику Суботу: «Да молчить всякая плоть чоловіча...» і три рази «Аллилуя».

Під час співання херувимської пісні священник читає півголосом молитву, в якій просить, щоби несений на херувимським престолі Господь Серафимів очистив душу і серце від лукавої совісті і силою Святого Духа дозволити стати перед Святою Трапезою для священного дійства пречистим Тілом і чесною Кров'ю Господньою, що їх зволив перенести на Святу Трапезу.

По тій молитві священник тричі прочитує молитву: «Іже херувими...», з піднесеними вгору руками і кожний раз робить поклін. У Великий Четвер прочитує молитву: «Вечері Твоєя Тайнія...», а у Велику Суботу: «Да молчить всякая плоть...».

Коли царські врата відкриваються перед Великим Входом, диякон бере кадильницю з тиміямом, приймає від священника благословення і навхрест обкаджує Святу Трапезу Предложення, святилище і священника, виходить зі святилища і обкаджує ікони в іконостасі в ієрархічному порядку, півців і вірних.

Опісля віддає кадильницю священникові, який проказує тричі враз з дияконом херувимську пісню і, як було вже сказано, кожний раз, проказуючи, роблять поклін. Опісля обидва відходять до Трапези Предложення, священник ставить на голову диякона дискос, який держить його обома руками і держить у руці кадильницю, а сам бере чашу, прикриває її покровцями, а як є більше священників, роздає їм святі речі, що їх уживається при проскомидії — одному хрест, другому копіє, третьому ложечку і т. д., і всі виходять у супроводі свіченосців північними дияконськими вратами в храм вірних. Диякон і сослужащі священники, виходячи, виголошують: «всіх Вас православних християн да помянет Господь во царствії Своїм, всегда, нині і присно і во віки віков». Несення копія, хреста й інших святих речей має символізувати знаряддя страстей і смерти Господа. Головний служачий священник на самому кінці входить у храм вірних з чашею і виголошує формулу поминання: «Святішого Вселенскаго Архiereя Папу Римскаго, Блаженнішаго Архiepископа і Митрополита нашого (Ім'я), Преосвященнішаго Архiepископа і Митрополита (Ім'я), Боголюбиваго Єпископа нашего (Ім'я) і весь священнический, дияконский і іноческий чин, богохранимого короля нашего (або предлежащіа власти наша) і все воїнство, благородних і приснопоминаемых ктитореі і благодітелей святаго храма сего (або обители сея) і всіх вас православных християн, да помянет Господь Бог во царствії Своем, всегда і нині, і присно, і во віки віков». Півці або хор відповідають: «Аміль». В монастирях по виголошенні слів священником: «Боголюбиваго Єпископа нашего (ім'я)» додаються чернечі власті: «Всечестнішаго отца нашего Протоархимандрита (ім'я), Протоігумена (ім'я), ігумена (ім'я)», і продовжується далі, як раніше, «і весь священнический, дияконский...» Півці або хор відповідають «аміль» і продовжують херувимську пісню: «Яко да царя всіх подимем, ангельскими невидимо дориносима чиньми. Аллилуя, аллилуя, аллилуя».

Процесійний похід зі Святими Дарами приходить перед царські врата і входить ними у святилище. Голов-

ний служачий священник ставить на Святу Трапезу чашу, бере від диякона дискос і ставить з лівої сторони чаші, здійсмає з чаші «воздух» і покровці на знак, що покровці зображують силу і славу Христа Спасителя. Предложені і перенесені на Святу Трапезу Святі Дади зображують Спасителя, ув'язненого й обезславленого. Священник покриває чашу з диском тільки одним дискосом, який раніше покадив. Поставлення Святих Дарів на Престоли означає зняття Христа Господа з хреста і похорон. Тому священник, ставлячи чашу з диском на Престол, проказує тропар Великої Суботи: «Благообразний Йосиф со древа снем пречистое тіло Твое, плащаницею чистою обвив, і благоуханьми во гробі нові покрив положи». Проказуючи тропар, обкаджує святі Дари і продовжує молитву: «Ублажи, Господи, благоволенієм Твоїм Сіона, і да созиждуться стіни ерусалимскія: тогда благоволиши жертву правди, возношеніе і всесожгаемая, тогда возложать на олтар Твой тельци».

Коли Божественну Літургію відправляє архиерей, тоді по відчитанні молитви херувимської стає перед царськими вратами, диякон приносить на підносі посудину з водою й рушник для умивання рук. Умивши руки, диякон приносить омофор і надіває його на єпископа, який читає тричі перед Святою Трапезою молитву «Іже херувими», і разом з сослужащими тричі робить поклін.

Під час архиерейської Божественної Літургії, коли співається «Іже херувими», архиерей приходить до Трапези Предложення, робить перед нею три поклони зі словами: «Боже милостив, будь мені грішному» три рази так, як священник перед початком проскомидії, викроє частинці за церковну владу, за живих і померлих і рівночасно проказує ті молитви, які приписані в Служебнику. Потім дає дияконові кадило і «воздух», другому дияконові дискос, а сослужащим священникам інші речі, найстаршому чашу. Під час Великого Входу архиерей стоїть у царських вратах, найперше обкаджує Святу Трапезу і дияконів, а потім кожного сослужащого священника, які вносять у святилище перед Святу Трапезу: дискос, чашу й інші речі.

На архиєрейській Службі Божій по Великім Вході відбувається діалог, приписаний у Служебнику, між архиєреем і дияконом, а по діялозі диякон виходить північними дияконськими вратами перед царські врата і виголошує ектенію, в той час архиєрей ї сслужашчі проказують «молитву приношення», в якій прохають, щоб Господь прийняв ті молитви і дозволив принести цю жертву за наші гріхи і несвідомість грішних людей. Як нема архиєрея, тоді діалог відбувається між священником і дияконом.

По складенні на Трапезі принесених чесних Дарів царські врата закриваються, а диякон виголошує перед святими вратами ектенію: «Ісполним молитву нашу Господеві». Далі диякон виголошує молитви за предложені чесні дари, за святий цей храм і за тих, що з побожністю і Божим страхом до нього входять, за звільнення нас від всякої скорботи, гніву і нужди. Як священник відправляє Службу Божу без диякона, тут перериває ектенію і проказує «молитву приношення», а потім продовжує ектенію: «Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоею благодатію». В дальших прошеннях випрошується в Господа святого, безгрішного і спокійного дня, присутности ангела миру, хоронителя наших душ і тіла, прощення наших гріхів, спокою для цілого світу, покаяння в дальшому нашому житті і щасливого закінчення нашого життя, безболісної старости і щасливої відповідальности на страшнім суді, звеличується Пресвяту Богородицю і закінчується возгласом: «Щедротами єдинородного Сина Твого, с ним же благословен еси со пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і присно, і во віки віков». Півці або хор відповідають: «Амінь». У цьому возгласі священник молить Господа, щоб нам уділив усіх тих душевних дібр через заслуги Єдинородного Сина, який навчає нас у Своему святому Євангелію: «Що ви просите в Мого Отця в ім'я Мое, дасть вам». Всі прохання в ектенії по Великім Вході відносяться до душевних наших дібр.

Перед виголошенням цієї ектенії царські врата закриваються і засувається завіса на знак, що тіло Христове

складено до гробу і привалено гріб каменем, а коло нього поставлено сторожу. Закриття цаських врат і засунення завісою також означає, що людський рід не бачив страждань Христа Господа і не міг бачити Його славного воскресення.

Священик, накривши Чесні Дари на Престолі, обкаджує їх тричі, а це також символізує помазання тіла Христового олійками. Молитва, що її священик проказує під час кадження, пригадує слова Спасителя: «Зруйнують цю Святиню, а я відбудую її впродовж трьох днів».

ЦІЛУВАННЯ МИРУ

Зближається найважливіша частина Божественної Літургії, в якій доконується Пресвята Євхаристія. Священний уклад з великою старанністю приготував вірних до цієї важливої частини, щоб вони були примирені між собою і з Богом.

Священик звертається лицем до народу і вимовляє, благословляючи навхрест вірних: «Мир всім», а півці або хор відповідають: «І духові твоєму». Тоді диякон виголошує: «Возлюбім друг друга да єдинодумієм ісповіми», а народ продовжує і немов доповнює вислів диякона, кого маємо ісповідати: «Отца і Сина і Святого Духа, Троицу єдиносущную і нераздільную». Під час співу священик три рази робить поклін перед Святою Трапезою і вимовляє кожного разу: «Возлюблю Тя Господи, кріпосте моя, Господь утвердження мое і прибіжище мое». По третьому вимовленні цих слів цілує «воздух» там, де є дискос, другий раз цілує там, де є чаша, і третій раз цілує край святої Трапези перед собою.

Коли Божественну Літургію відправляє більше священиків, тоді всі вони обходять Святу Трапезу від правої до лівої сторони, цілують так, як було сказано про першого священика, стають в один ряд від сходу до заходу і кожний, хто поцілував дискос, верх чаші і край Святої Трапези, цілується в рамена з першим, другим і

т. д. і стає на краю ряду, ждучи наступного співслужителя. По поцілунку той, що стоїть в ряді, вітає цілуючого словами: «Христос посереді нас», а той йому відповідає: «Є і буде». Поцілунком вони виявляють любов до Господа і один до одного.

Коли служать два або більше дияконів, то й вони цілують свій орар там, де є знак хреста або де є напис «Свят», «Гагіос», а потім цілуються в рамена, подібно як священники, і тим самим поздоровленням себе вітають: «Христос посереді нас» — «Є і буде».

Коли служить тільки один диякон, то й він цілує свій орар там, де є знак св. хреста, схиляє голову, держачи трьома пальцями орар, виголошує: «Двері, двері, премудростію воньмім». В той час відслонюється завіса, а нарід або хор говорить рівним голосом визнання віри: «Вірую в єдиного Бога Отця Вседержителя...».

В давнину диякон висилав піддиякона, щоби стеріг дверей, щоб хто з небажаних не увійшов до Божого храму під час переєствлення, завершення Тайни Пресвятої Євхаристії. Сьогодні виголошення: «Двері, двері...» відноситься радше до завіси, яка в той час відслонюється на царських дверях. Завіса представляє сторожу, яка стояла при Христовому гробі. Відслонення завіси символізує землетрус і події перед Христовим воскресенням. Поставлена при гробі сторожа зі страху розбіглася.¹⁷⁷ Також відслонення завіси символізує, що тайна нашого спасіння була від віків закрыта і лише відкрилася нам по Воскресенні Христа Господа. Тепер на знак здійснення спасіння людського роду розкриваються царські врата. «Премудрость воньмім» — ці слова мають приготувати вірних до визнання віри. Диякон закликає вірних до напруженої уваги, до стрункої постави, бо зближається час підготовки до важливої хвилини.

¹⁷⁷) "Новая Скрижаль", Ст. Петербург 1899, стор. 191-192, див. також "Пособіє Устава Богослуженія", Ст. Петербург 1900, стор. 439-440, та "Литургики или Объясненіе Богослуженія", Будапешт 1878, стор. 169-170.

Коли півці або хор виголошують «Символ віри», священник здійснює «воздух», що ним були накріті святі Дари, підносить його й хитає ним над святими Дарами.

Коли відправляється архиєрейська Божественна Літургія, тоді архиєрей здійснює митру і схилиє голову під «воздух», який держать сослужащі священники над його головою і потрясають ним під час «Вірую». Те трясення «воздухом» пригадує нам землетрус, що був під час Христового воскресення.

По скінченні «Вірую» священник складає воздух, цілує його і кладе на одне місце на Трапезі, де вже стоять інші покривці. Кладучи, вимовляє: «Благодать Господа». До святилища входить диякон, бере рипіду, а як її нема, тоді одним покривцем помахує над святими Дарами, а потім виголошує: «Станім добрі, станім со страхом, вонь-мим, святоє возношеніє в мирі приносити». Півці або хор: «Милость мира, жертву хваленія». Цей заклик диякона пригадує ще раз вірним про важливий момент, який надходить, а саме, освячення святих Дарів. Щоб вірні могли добре уважати й розуміти, диякон закликає їх, аби вони успокоїлися і щоби Божий страх їх обняв.

Вірні відповідають, що все приймуть, що милостивий Господь їм дасть. Після того священник призиває Божу благодать і любов Триєдиного Бога: «Благодать Господа нашого Ісуса Христа, і люби Бога і Отца, і причастіє святого Духа, буди со всіми вами», а півці або хор відповідають: «І со духом твоїм». Якщо служить архиєрей, тоді він звертається до народу і, виголошуючи «Благодать Господа...», благословляє нарід трикірієм і дикірієм. Священник також звертається лицем до народу і благословляє нарід рукою навхрест.

Далі священник підносить догори руки й очі і виголошує: «Горі імїю серця», значить закликає вірних, щоб забули всі буденні турботи, всі світські почування, а звернули увагу на вічні і нескінченні вартості. Півці або хор відповідають: «Імами ко Господу», значить «Ми вже звернули наші уми і серця до Господа».

Священик знову закликає вірних словами: «Благодарім Господа», а півці або хор відповідають: «Достойно і праведно єсть поклонятися Отцю і Сину і святому Духу, Тройці єдиносущній і неразділній».

Під час співання цієї пісні «Достойно і праведно єсть...» священик (а як є, то й єпископ) проказує молитву, в якій достойно і праведно складає Господу подяку за те, що Він вивів нас із небуття в буття, а тих, що відпали від Нього, не залишив, але підняв і впровадив до неба і там дарував їм вічне царство. В цій молитві дякує Богові за всі добродійства, відомі нам і невідомі, і за службу, яку Господь зволив прийняти з його рук, дарма що Йому служать тисячі ангелів і архангелів, Херувимів і Серафимів.

«СВЯТ, СВЯТ, СВЯТ...»

По молитві диякон, а як його нема, тоді священик бере з дискаса зізду, робить нею над диском знак святого хреста, цілує зізду і відкладає набік та виголошує слова: «Побідну пісню поюще, вопіюще, взивающе і глаголюще», а півці або хор співають: «Свят, свят, свят Господь Саваот, ісполнь небо і земля слави Твоея: осанна во вишніх, благословен грядий во ім'я Господнє, осанна во вишніх».

Пісня «Свят, свят, свят» взята від пророка Ісаї (Іс. 6, 3) і з книги Відкриття св. Івана Богослова (Апок. 4, 7-8). Там сказано, що небесні сили безперестанно співають пісню Господу Богу: «Свят, свят, свят», а в Апокаліпсі згадується про чотири «животних»: Церква пояснює, що це Ангели, Архангели, Херувими й Серафими, про яких говорить у молитвах священик перед «побідною піснею». У «Свят, свят, свят» Свята Церква представляє «животних», тобто Ангелів, яких зображують символічно у вигляді орла, вола, лева і чоловіка. Слово «поюще» означає орла, «вопіюще» — вола, «взивающе» — лева і «глаголюще» — чоловіка.¹⁷⁸ Півці або хор доповнюють ту

¹⁷⁸) "Книга Відкриття св. Івана Богослова" (4, 6-8), пор. Прор. Ісаї (4, 1-3", Прор. Єзекіїль (10 глава).

ангельську пісню, яку співали при в'їзді Христа Спасителя в Єрусалим: «Свят, свят, свят, Господь небесних воїнств, наповнені небеса Твоєї слави, осанна во вишніх». Диякон стає по правиці священика, бере в руки рипіду й вимахує уважно поверх святих Дарів, що символізує діяння Святого Духа.

Священик продовжує молитву, в якій говорить, що з тими блаженними силами і ми співаємо, і вимовляємо «Свят еси і пресвят і Єдинородний Твій Син, і Дух Твій Святий і великоліпна слава Твоя, що так полюбив світ, що дав Свого Сина, щоби ті, що в Нього вірують, мали вічне життя, і що Син Божий відкупив нас в ту ніч, коли Він був переданий на муки. Він перше ніж пішов на муки, прийняв хліб у Свої святі пречисті і непорочні руки, благодарив, благословив, освятив, переломив і дав Своїм ученикам і апостолам і сказав: «Прийміте, ядіте, сія єсть тіло моє, еже за ви ломимое во оставленіє гріхов». Подібно і чашу по вечері, кажучи: «Пійте от нея всі, сія єсть кров моя нового завіта, яже за ви і за многи ізливаема во оставленіє гріхов». В українській мові звучить: «Прийміть і їдьте, це є Тіло Моє, що за вас було поломане на відпущення гріхів». «Пійте з неї всі, це є кров моя нового завіта, що за вас і за многих була пролита на відпущення гріхів».

Слова «прийміте, ядіте» священик вимовляє голосно, співаючи, а півці або хор відповідають: «Амінь». Коли священик виголошує слова: «Прийміте, ядіте, сія єсть Тіло Моє, еже за ви ломимое во оставленіє гріхов», диякон вказує правою рукою на дискос, держачи орар трьома пальцями, а при словах: «Пійте от нея всі, сія єсть Кров Моя нового завіта, яже за ви і за многи ізливаема во оставленіє гріхов» вказує так само на чашу. Як нема диякона, тоді сам священик, вимовляючи слова освячення, вказує при словах «Прийміте, ядіте» на дискос, а при словах: «Пійте от нея всі» — на чашу. Коли сослужать Божественну Літургію більше священиків, тоді всі вони виголошують спільно слова: «Прийміте, ядіте», «Пійте от

нея всі», «Твоя от Твоїх» і «Сотвори хліб убо сей», «І єже в чаші сей», «Предложив Духом Твоїм Святим».

Під час Архиерейської Святої Літургії архиерей здійснює митру перед виголошенням слів: «Прийміте їдїте», а всі сослужащі враз з архиереєм вимовляють Господні слова трохи тихшим голосом.

По виголошенні слів освячення священник, а як є, то й архиерей, проказує молитву: «Поминающе убо спасительную сію заповідь і вся, яже о нас бывшая: крест, гроб, тридневное воскресеніє, на небеса восхожденіє, одесную сїдиніє, второе і славное паки пришествіє», а головний священник закінчує цю молитву возгласом: «Твоя от Твоїх, Тебї приносяще, о всіх і за вся». Це відноситься до всіх наших провин, щоби Господь судив нас не по наших провинах, але по Своему чоловіколюбству. Півці або хор продовжують пісню: «Тебе поєм, Тебе благословим, Тебї благодарим, Господи, і молим ти ся, Боже наш».

«Твоя от Твоїх» священник виголошує голосно, а диякон відкладає рипїду і, складаючи руки навхрест, підносить дискос і чашу, а священник виголошує слова: «Твоя от Твоїх, Тебї приносяще о всіх і за вся». Диякон тільки тоді підносить дискос і чашу, коли він з тої чаші на цій Божественній Літургії причащався. Якщо ні, тоді сам священник підносить дискос і чашу і виголошує слова: «Твоя от Твоїх...»¹⁷⁹

По виголошенні тих слів роблять поклін усі, що служать Божественну Літургію, архиерей, священник і диякон. Архиерей і священники моляться: «Єще приносим Ти словесную сію і безкровную службу, і просим, і молим, і милися дієм, низпосли Духа Твого святаго на ни і на предлежащия дари сія». В українському перекладі звучить: «Ще приносимо Тобі цю словесну і безкровну службу, і просимо, і молимо, і благаємо, зішли Духа Твого Святого на нас і на ці предлежачі дари».

¹⁷⁹) К. Никольскій: "Пособіє Устава Богослуженія", стор. 145.

Симеон Солунський в 98 главі каже, що «за посередництвом священника сам Христос з Отцем і Духом самого Себе приносить у жертву і є принесений, священнодійствующий і священнодійствуємий». А ці таїнства відбуваються через молитву священнослужителя.

Після цієї молитви всі священнослужителі з дияконами тричі роблять метанію перед Святою Трапезою. Диякон, приклоняючи голову, вказує орарем на святий хліб і говорить тихо: «Благослови, владыко, святий хліб». Священик, а як є, то єпископ, благословляє рукою святий хліб, вимовляючи: «І сотвори убо хліб сей, честное тіло Христа Твого». Диякон відповідає «Амінь», а потім вказує рукою на чашу, вимовляючи слова: «Благослови, владыко, святую чашу». Священик, благословляючи рукою чашу, вимовляє слова: «А еже в чаші сей, честную кров Христа Твого». Диякон каже «Амінь» і, вказуючи на хліб і чашу, вимовляє: «Благослови владыко обоя», а священик благословляє одне і друге та вимовляє: «Преложив Духом Твоїм святим». Диякон вимовляє: «Амінь, амінь, амінь». Коли священик служить Божественну Літургію без диякона, тоді сам вимовляє слова, які мав би вимовляти диякон. Тоді ще раз всі священнослужителі роблять метанію перед Престолом, віддаючи поклін пресвятому Тілу і пречистій Крові Господній.

Диякон приклоняє голову перед священиком чи перед єпископом і каже: «Помяни мя владыко святий», а священик відповідає: «Да помянет Тя Господь Бог в царствії Своем, всегда, нині, і присно і во віки віков». Потім диякон іде на місце, де стояв раніше, бере рипіду і махає нею над святими Дарами, а священик проказує молитву, в якій просить Бога, щоб Пресвяте Тіло і Пречиста Кров Господня, що є на Святій Трапезі, були на тверезість і відпущення гріхів у присутності Святого Духа, для наслідства небесного царства, відважності звернення до Бога і не в суд, ані в осудження.

«ДОСТОЙНО ЕСТЬ...»

Священик далі молиться: «Єще приносім Ти словесную сію службу, о іже в вірі почивших праотців, отців, патріярсіх, пророців, апостоліх, проповідниців, воздержниців і о всяком дусі праведнім в вірі скончавшемся». Потім бере кадило і продовжує голосно: «Ізрядно о пресвятій, пречистій, преблагословенній, славній Владичиці нашій Богородиці і приснодіві Марії». Хор або вірні співають: ««Достойно єсть, яко во істину блажити Тя Богородицу...», а священик тричі кадить Святу Трапезу. Як є диякон, то бере кадильницю і обкаджує Святу Трапезу з чотирьох сторін, поминаючи усопших, котрих хоче пом'янути.

В деякі празники, замість «Достойно єсть, яко во істину...», півці або хор співають Ірмос дев'ятої пісні утреннього канону з празничним приспівом, а деколи ірмос дев'ятої пісні, який називають «задостойником». Ці «задостойники» співають у всі Богородичні празники й попражденства і віддання празників.

На Літургії св. Василя Великого співається задостойник Богородичен: «О Тебi радується Благодатная всякая твар, Ангельский Собор і чоловічєский род...» Цей Богородичен знаходиться в Ірмологіоні, Октоїсі, у воскресній службі восьмого гласа, по другім стихослов'ю. Його береться в перших п'ять неділь Великого посту і в день празника св. Василя Великого, 14 січня, а крім цього, на Літургіях св. Василя Великого. Докладніше сказано, коли береться задостойник «О Тебi радується всякая твар» або інші частини, в типіконах.

В той час, коли півці або хор співають «Достойно» або задостойник, священик чи єпископ проказує молитви, щоби Господь помилував усіх усопших молитвами всіх святих, а диякон прочитує в той час диптихи. Диптихи — це таблички або листки зі списком імен усопших, що за них відправляється Божественна Літургія.

В давнину прочитувалися диптихи за єпископів, священиків, за живих і усопших. Диптихи, по-грецьки

«діптіхос», походить від слова «діс» — двічі, вдвоє та «птіхи» — складка. Отже, імена, що їх прочитував диякон, бути списані на двох твердих табличках. Опісля додавалося більше карток зі списком тих, що їх поминалося в Службі Божій. Однак назва задержалася «діптіхи», дві складки або дві таблиці. Пізніше з диптихів перейшли на пом'яники, де списані усопші, яких поминається під час Великого Посту на сорокоустах.

В той час, коли священник чи єпископ проказує молитву за усопших, диякон прочитує пом'яник усопших, а потім разом зі священником: «Помяни, Господи, всякое єпископство православних, право правящих слово Твоєя істини... всякий священнический чин; еще приносим словесную сію службу о вселенній, о святій соборній і апостольській Церкві, о іже в чистоті і честнім жительстві пребывающих, о подлежащих властех наших і о всем воїнстві. Дажь, Господи, мирное царство, да і ми в тишині его тихое і безмолвное житіє поживем, во всяком благочестії і чистоті».

По пісні «Достойно есть...» або після задостойника священник виголошує голосно молитву, в якій поминає верховну церковну владу, далі ієрархію помісної Церкви, «їхже даруй святым Твоїм Церквам в мирі, цілих честних здорових, долгоденствующих, право правящих слово Твоєя істини». Півці або хор відповідають: «І всіх і вся». У грецькій мові «кай пантон кай пазон», значить «всіх чоловіків і всіх жінок», бо грецька мова розрізняє у своїх відмінках рід чоловічий і жіночий.

Священник або архиєрей читає молитву, в якій просить Бога, щоби пом'янув город, що в ньому живемо, чи місцевість і всякий город і місцевість, де живуть люди з вірою, щоби пом'янув плаваючих і подорожніх, недужих і терплячих та полонених, щоб вони могли бути спасені. В дальших молитвах згадується тих, що вирощують плоди землі; що творять іншим добро у святих божих церквах, що турбуються за бідних, щоб Господь зіслав

на них Свою благодать, а накінець домінає поіменно тих, кого хоче.¹⁸⁰

По молитві священник виголошує: «І даждь нам єдиними усти і єдиним сердцем славити і воспівати пречестное і великоліпое імя Твое, Отца і Сина і Святого Духа, нині і присно, і во віки віков», а півці або хор відповідають «Амінь». Ця молитва з возгласом відноситься до тих, що їх споминано у диптихах, і до тих, що є присутні на Божественній Літургії.

Священник або архиєрей звертається до дверей храму, благословить рукою нарід і виголошує: «І да будут милости великаго Бога і Спаса нашего Ісуса Христа со всіми вами», а півці або хор відповідають: «І со духом Твоїм».

Диякон виходить зі святилища, стає на солеї перед іконостасом і виголошує ектенію: «Вся святія помянувши, паки і паки миром Господу помолімся». В наступних прошеннях священник молиться за принесені і освячені чесні дари, щоби Господь як чоловіколюбець прийняв їх у святий і пренебесний свій жертовник, у запах духовний, щоби післяв нам божественну благодать і дар Святого Духа. В дальших прошеннях священник чи диякон молиться, щоби Бог дав нам силу остерегтися від всякого смутку, гніву і нужди.

Священник перериває ектенію короткою молитвою, в якій віддає до диспозиції Господу ціле життя присутніх в церкві, щоби вони були достойні прийняти Святе Причасття небесних, страшних і животворящих Тайн цієї духовної трапези. Молить Бога, щоби учасники Святого Причасття прийняли його з чистою совістю і дістали відпущення своїх гріхів, щоби Господь післяв їм Свого Святого Духа і щоби вони через те стали наслідниками небесного царства.

Коли є диякон, тоді диякон продовжує ектенію без перерви, а священник молиться; коли диякона нема, тоді священник перериває ектенію і проказує молитву. Далі ек-

¹⁸⁰⁾ "Літургікон сіє єсть Служебник", Рим. 1952, стор. 254.

тенія має прошення, які вже були по Великому вході, а закінчується закликком: «Соединеніє віри і причастіє святаго Духа іспросивше, самі себе, і друг друга, і весь живот наш Христу Богу предадім», а півці або хор відповідають: «Тебі Господи».

«ОТЧЕ НАШ»

По ектенії священник виголошує возглас: «І сподоби нас, Владико, со дерзновенієм, неосужденно сміти призивати Тебе небеснаго Отця і глаголати», а півці або хор співають чи відповідають «Отче наш...». Священник закінчує його возгласом: «Яко Твоє єсть царство, і сила, і слава, Отца, і Сина, і святаго Духа, нині і присно, і во віки віків», а хор відповідає «Аміль».

Священник звертається до народу, благословить рукою, вживаючи знак Святого хреста, й вимовляє «Мир всім». Півці або хор відповідають: «І духови Твоєму». Як є архиерей, тоді він благословляє нарід обома руками, кажучи «Мир всім». Священник, а як є, то диякон, виголошує «Глави ваша Господеви приклоніте», а півці чи хор відповідають «Тебі Господи». Священник і всі священнослужителі приклоняють голови, а священник проказує молитву, в якій просить, щоби Господь, невидимий цар, сотворитель усього, глянув на нас, що приклонили перед Ним свої голови, і кожному подав поміч у потребі; щоби поміг тим, що плавають по морі, що подорожують, рятував немічних, бо Він лікар душі і тіла.

По закінченні цієї молитви священник голосно виголошує возглас:

«Благодатію і щедротами і чоловіколюбієм єдиного Сина Твого, с нимже благословен єси, со пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і присно, і во віки віків», а півці або хор відповідають «Аміль».

Священник знову молиться, щоби Господь Бог зішшов зі Свого святого жилища, від престола Своєї слави і освятив нас та сподобив нас причастити пречистим Своїм Тілом і чесною Своєю Кров'ю.

В той час, коли священник молиться, диякон опоясується перед святими дверима орарем навхрест, а потім, стоячи на тому самому місці, поклоняється разом зі священником і говорить півголосом тричі: «Боже милостив буди мені грішному».¹⁸¹ Коли диякон бачить, що священник простирає руки і бере агнця, щоб його піднести, виголошує: «Воньмім», а священник підносить агнця і виголошує: «Святая святим». Півці або хор співають: «Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос, во славу Бога Отца, Амінь».

Якщо нема диякона, тоді сам священник виголошує: «Воньмім, Святая святим». По цьому виголошенні закриваються святі врата і засувається завіса. Святилище має пригадувати тепер кімнату, де відбулася Тайна Вечеря.

Симеон Солунський каже, що піднесення агнця означає піднесення Нашого Спасителя на хрест. Слова «Святая святим» означають, що Пресвяте Тіло і Пречиста Кров Господня можуть бути подавані тільки святим людям. «Святая» — це Святе Причастя, а слово «святим» — це причастя, призначене для святих, тобто тих, що очистили свою душу в тайні покаяння від гріхів.

По виголошенні слів «Святая святим» півці або хор співають «Єдин свят...», чим висловлюють і потверджують вислів священника, що святі речі тільки святим людям належать. Під час пісні «Єдин свят...» диякон входить у святилище, стає з правої сторони священника і каже: «Раздоби, Владико, святий хліб», а священник розділяє агнця на чотири частини з найбільшою увагою і побожністю, а при тім вимовляє: «Раздробляється і розділяється агнець божій, раздрабляемый і неразділяемый, всегда ядомий і никогдаже їживаемый, но причащающийся освящай». При тих словах священник розділяє агнця і укладає навхрест на дискосі так, щоби знаки, вибиті печаттю ІС ХС НІ КА, прилягали до дискоса. Частину з написом ІС кладе наверху, тобто в сторону сходу, частину з написом ХС кладе на самому споді дискоса, тобто від заходу, частину з написом

¹⁸¹) "Літургікон сіе єсть Служебник", Рим 1952, стор. 264.

Ні від північної сторони на дискосі, тобто від своєї лівої руки, і останню, четверту частину кладе на дискосі від південної сторони, значить від своєї правої руки.

В той час, коли священик або архиєрей роздробляє агнця, півці або хор співають причастен святого, який також називається в літургічних книгах «кінонік».

Коли священик роздробив агнця і поклав навхрест на дискосі, тоді диякон (якщо є) показує орарем на святий потир і промовляє: «Ісполни, владико, святий потир», а священик бере пальцями обох рук верхню частину агнця, що лежить на дискосі зі сходу, на якій є напис ІС, робить нею хрест над чашею і вимовляє: «Ісполненіє святого Духа», і впускає її в чашу, а диякон каже «Амінь».

Слова «Ісполненіє святого Духа» означають, що переєствлення, тобто переміна хліба у Пресвяте Тіло Господнє, а вина у Пресвяту Його Кров є завершене діянням Святого Духа. Під час впушення частини агнця у святую чашу з'єдинюється Пресвяте Тіло з Пречистою Кров'ю Господньою.

Православна Церква навчає, що завершення переміни настає в той час, коли священик впускає частину агнця в чашу і Тіло Христове лучиться з Його Кров'ю. Католицька, римська Церква навчає, що переміна настає під час вимовлення пам'ятних слів: «Прийміте, ядіте, сіє єсть Тіло моє, єже за ви ломимое во оставленіє гріхов» і «Пійте от нея всі, сія єсть кров моя новаго завіта, яже за ви і за многи ізливаемая во оставленіє гріхов».

СВЯТЕ ПРИЧАСТЯ

Потім диякон подає священикові теплу воду, звану теплота, в окремій ампулці, а як диякона нема, тоді сам священик благословить рукою навхрест теплоту в чаші і говорить: «Благословенна теплота святих Твоїх, всегда, нині і присно і во віки віков, Амінь». Як є диякон, тоді він вливає до чаші теплоту, проказуючи молитву: «Теплота віри ісполнь Духа святаго, Амінь». Потім відкладає теплоту, стає збоку, а священик говорить: «Дияконе, при-

ступи!» Тоді диякон приступає, робить поклін перед святою трапезою, і просить прощення гріхів. Священик бере долішню, тобто з західної сторони дискаса, частину агнця, розділює надвоє, одну лишає для себе, а другу дає дияконові. Диякон цілує руку, з якої бере святий хліб і говорить: «Преподаждь ми владыко, честное і святое Тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа». Тоді священик говорить: «(Ім'я) священнодиякону преподається честное і святое і пречистое Тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа, во оставленіє гріхов его в жизнь вічную».

Диякон, взявши Пресвяте Тіло Господнє, відходить за трапезу і з приклоненою головою проказує молитву разом зі священиком. Священик бере частину розділеного агнця і говорить: «Честное і Пресвятое Тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа преподається мні (ім'я) єрею, во оставленіє гріхов моїх і в жизнь вічную, Амінь». Потім схиляє свою голову і проказує разом з дияконом молитву: «Вірую, Господи, і ісповідаю, яко Ти еси воістину Христос, син Бога живаго, пришедий в мір грішния спасти, от нихже первый есмь аз. Вечери Твоея тайния днесь, Сине божій, причастника мя приими: не бо врагом Твоім тайну повім, ни лобзанія Ти дам яко Юда, но яко разбойник ісповідаюся Тебі. Помяни мя, Господи, егда прийдеши в царствії Твоім. Помяни мя, Владико, егда прийдеши в царствії Твоім. Помяни мя, Святий, егда прийдеши в царствії Твоім. Да не в суд, іли в осужденіє будет мні причастіє святых Твоїх тайн, Господи, но во ісцеленіє душі і тіла. Боже милостив буди мні грішному. Боже, очисти гріхи моя і помилуй мя. Без числа согрѣших, Господи, прости мя». По тій молитві обидва причащаються Пресвятим Тілом Господнім, що держали його в руках. Священик схиляється над чашею, бере її обома руками wraz з рушничком і причащається з неї, говорячи: «Честния і святія крове Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа причащаюся аз, раб Божій, єрей (ім'я) во оставленіє гріхов моїх і в жизнь вічную. Амінь».

По причастю витирає уста, а край чаші витирає рушничком, що має в руках, говорячи: «Се прикоснуся устнам моїм, і отімет беззаконія моя, і гріхи моя очистить».

Коли Божественну Літургію відправляють більше священників з єпископом, тоді єпископ розділює ту частину святого Агнця, що на ній написано ХС, на більше частин і за кожним розподілом говорить: «Раздробляється і розділяється Агнецъ Божий, раздробляемый і неразділяемый, всегда ядомий і никогдаже їждиваемый, но причащающийся освящай». Насамперед, єпископ сам причащається Пресвятого Тіла Господнього, а потім підходять від лівої сторони архиєрея єреї по старшині своїх свячень. Єпископ каже кожному: «Єрее, приступи!». Кожний з них складає руки навхрест, щоби правиця була зверху, схиляє в покорі голову і говорить: «Преподаждь ми (ім'я), Владико, честное і святое Тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа». Архиєрей кладе на долоню кожного єрея, що приступає, Пресвяте Тіло, кажучи: «(Ім'я) священноеєрею (або священнодиякону) преподається Честное і Святое і Пречистое Тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа, во оставленіє гріхов его і в жизнь вічную». Священник чи диякон приймає на руку частицю, цілує руку владики, що нею подає Пресвяте Тіло, відходить на своє місце при святій Трапезі і жде, аж усі приймуть частицю і стануть на свої місця. Тоді бере частицю архиєрей і для себе, і всі разом відмовляють молитву «Вірую, Господи, і ісповідаю...». По молитві споживають Святі Дари, архиєрей причащається кров'ю Господньою, а священники знову по старшині своїх свячень приступають з правої сторони архиєрея і говорить кожний окремо: «Се приходжу ко безсмертному царю і Богу нашему. Преподаждь ми, владыко, честную і святую кров Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа». Тоді єпископ держить у руках святу чашу з рушничком, вимовляє «Причащається раб Божий (ім'я) честния і святія крове Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа во оставленіє гріхов своїх і в жизнь вічную», і кожному дає з чаші пити.

По причастю втирають рушничком уста і край чаші, а єпископ говорить: «Се прикоснуса устнам твоїм, і отімет беззаконія твоя і гріхи твоя очистить»! Священики стають на свої місця, говорячи: «Се прикоснуса устнам моїм і отімет беззаконія моя і гріхи моя очистить», а диякон роздроблює дві залишені частини Агнця НІ на дрібні частинки, якими священик буде причащати вірних. Потім всипає їх до чаші, втирає дискос губкою, цілує і відкладає дискос, бере від священика чашу і йде з нею на солею та виголошує: «Со страхом Божієм і вірою приступіте»! Вірні приступають по черзі зі складеними навхрест на грудях руками, поклоняються, а священик подає їм ложечкою Святе Причастя, підкладаючи рушничок під уста, і говорить до кожного причасника: «Честнаго і Пресвятаго і Пречистаго Тіла і Крове Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа причащається раб Божий, раба Божія (ім'я), во оставленіє гріхов своїх і в жизнь вічну. Амінь».

Під час причастя дозволено півцям або хорові співати причастен дня або святого, або одне і друге, якщо багато вірних приступає до святого причастя. По причастю священик благословить чашею присутних та виголошує: «Спаси Боже люди Твоя і благослови достояніє Твоє». Потім відносить її до святилища, кладе на Святу Трапезу, кадить навхрест тричі і говорить тихо: «Вознесися на небеса, Боже, і по всей землі слава Твоя», а півці або хор співають: «Видіхом світ істинний, пріяхом Духа небеснаго, обрїтохом віру істинную, нераздільній Тройці поклоняємся: та бо нас спасла есть».¹⁸² Тоді священик дає дияконові дискос і диякон відносить його на голові, не говорячи нічого, на трапезу преложення. Тим часом священик робить поклін перед чашею, бере її в руки, звертається до народу, говорячи тихо: «Благословен Бог наш», а голосно: «Всегда, нині і присно, і во віки віков», і відносить чашу на трапезу предложення, а півці чи хор закінчують: «Амінь», і співають далі: «Да ісполняются уста

¹⁸²) Від дня Пасхи до Вознесення, замість "Видіхом світ істинний", співають тропар: "Христос воскрес із мертвих..."

наша хваленія Твого, Господи, яко да поєм славу Твою, яко сподобил єси нас причаститися святим Твоїм, божественним, безсмертним і животворящим тайнам: соблюди нас во Твоїй святини, весь день поучатися правді Твоїй. Аллилуя, аллилуя, аллилуя».

У Служебнику Петра Могили з 1639 і у львівським з 1681 сказано, що перед перенесенням чаші на Святу Трапезу диякон розпускає орар, кладе його на рам'я і відкриває царські двері.

Шостий Вселенський Собор у 101 правилі ось так каже про тих, що приступають до причастя: «...аще кто хошет, во время Літургії, причаститися Пречистаго тіла і єдино с ним чрез причастіє бити: руки да слагаєт во образ креста, і тако приступаєт, і да приємлет общеніє благодати». Значить, хто хоче в часі Літургії прийняти причастя Пречистого Тіла і бути в єдності з ним через причастя, нехай складе руки на знак хреста і так нехай приступає і прийме приєднання благодаті.¹⁸³

Благословення чашею зі Святими Тайнами присутніх у церкві належить до найвеличавіших моментів. Це благословення має відповідну підготовку і відповідне місце у Святій Літургії, чого не має латинська Церква. Латинники з подивом і тугою гляділи на той величний момент у Східній Церкві, бажаючи якось застосувати його в латинській Святій Літургії. Коли цього ніяк не можна було зробити, вони запозичили той момент благословення Святими Тайнами в Східній Церкві і створили в себе зовсім окремішне, нічим не оформлене і не обгрунтоване «богослуження» з благословенням Святими Тайнами. Це «богослуження» так подобається латинникам, що вони вважають його одним з найважливіших і найдостойніших з-поміж усіх інших, їм властивих. На це Богослуження вони стягають велике число вірних, які з пієтизмом

¹⁸³⁾ "Правила VI Вселенського Константинопільського Собору", правило 101.

відчують ту радість, яка на них сходить з благословенням.

Наша, українська Церква, що знаходилася довгі століття під впливом латинської, разом з багатьма латинськими формами Богослужень, а то й цілими їх літаніями, перейняла і своє рідне, однак позбавлене молитовних основ і молитовного обрамування, те благословення, яке так достойно і величаво виходило з цілоти Божественної Літургії. Хоч у нашій мові воно нібито й прикрашене одною з кращих пісень «Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний...», все ж таки воно не має цілоти, не має свого рідного коріння і ґрунту і відчувається, що те благословення позбавлено того таїнственного культу Божественної Літургії, який воно має у первісному стані. Зрештою, воно ніяк не дорівнює тому моментові благословення, яке має свою прагматичну основу в Божественній Літургії.

Та не тільки «благословення» деякі наші кола прийняли, не усвідомивши того, що вони калічать і ранять тисячолітній культ нашої Церкви. До таких нововведень належать різні «літанії» з прибраними і рідними нам назвами, як молебні, та інші викривлені і чужі нам богослуження. Тим часом наші, незрівнянні щодо глибини змісту і форми Богослуження поволі забуваються. Наші молебні на всяку потребу, повні глибокого змісту і форми, майже в забутті. Наші Акафісти, незвичайної краси вислову і форми, лишаються як історична пам'ятка, хоч вони колись відправлялися в наших церквах. Занедбані також одні з кращих відправ, Вечірні, Утрені та інші Богослуження, повні краси і символики.

А ті Богослуження, що ще задержалися в нашій Церкві, також скалічені, зранені і zdeформовані. Вони немов осиротіли, позбавлені свого величавого культу, яким вони сторіччями засвідчували славу Богові. Вони позбавлені найкращих своїх форм, які були засвоєні українським народом.

ЗААМВОННА МОЛИТВА

Після покладення чаші на трапезі предложення диякон обкаджує святі Дари, віддає кадильницю прислузі і виходить північними дверми перед іконостас та виголошує ектенію. «Прості приїмше божественних, святих, пречистих і животворящих, страшних Христових тайн, достойно благодарим Господа». В цім прошенні диякон закликає тих, що прийняли божественні, безсмертні і животворящі Тайни, до подяки Господеві, а півці або хор відповідають: «Господи помилуй». У другім прошенні прохається заступства, спасіння і охорони нас Божою благодаттю, а в третьому проситься у Господа совершенного, святого, мирного і безгрішного дня. Як нема диякона, тоді сам священник виголошує цю ектенію від престола, а перед возгласом проказує півголосом молитву благодарну, в якій дякує Господу Богу за те, що сподобив нас прийняти пренебесні і животворящі Тайни. Закінчує молитву проханням, щоб Господь утвердив нас у страсі Божім, зберігав наше життя, а наші стопи утвердив молитвами Пресвятої Богородиці і всіх Святих.

Під час ектенії священник складає ілітон, а коли виголошує возглас «Яко Ти еси освященіє наше, і Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину, ї Святому Духу, нині і присно, і во віки віков» — бере Святе Євангеліє, робить ним знак Святого Хреста над ілітоном і кладе на престолі. Півці або хор закінчують возглас «Амінь», а священник виголошує: «Со миром ізидем», на що півці або хор відповідають: «О імени Господні», висловлюючи, що вірні не бажать вийти з дому Божого, як із звичайного дому, але з Божим благословенням.

На заклик диякона або священника «Господю помолімся» півці або хор відповідають «Господи помилуй», а священник виходить перед царські врата, сходить з амвона перед нарід і виголошує молитву, яка називається заамвонною молитвою і зачинається словами: «Благословляй благословлящая Тя, Господи і освящай на Тя уповающая, спаси люди Твоя і благослови достоєніє Твоє...» У заам-

вонній молитві коротко зібрані всі молитви і возгласи, які під час Божественної Літургії прочитує священник півголо-сом. У цій молитві священник ще раз коротко повторює всі прошення в ектеніях, голов-но у великій ектенії просить: «Мир мірови Твоєму даруй, церквам Твоїм, єреєм і всім людем Твоїм», бо всяке добре діяння і всякий совершен-ний дар є від Вітця світів.

Як є архиерей, то він виголошує слова «со миром ізидім», а наймолодший свяченням священник виходить пе-ред іконостас і прочитує заамвонну молитву. Як є руко-полагаємий, то він її читає.

Коли є диякон, то під час заамвонної молитви він стоїть перед намісною іконою Спасителя з приклоне-ною головою, держачи в руках ораp. По закінченні цієї молитви входить священник до святилища святими дверми, схиляє голову в сторону трапези предложення і проказує молитву для спожиття останків всятих Дарів, щоб Господь наповнив наші серця радістю і веселістю з причини спо-життя Пресвятого Тіла і Крови Господньої.

Як є диякон, то він входить до святилища північни-ми дверми і зі страхом споживає святі Дари, а півці або хор співають «Буди імя Господне благословенно от нині і до віка» три рази і проказують 33 псальму. Під час псаль-ми священник роздає антидор, тобто рештки просфор, що з них був викроєний агнець. Вірні підходять рядом, як до святого причастя, а священник роздає кожному частин-ку антидору, вірні цілують його руку й відходять, спожи-ваючи антидор, який кожне повинно спожити в церкві.

По закінченні псальми і розданні антидору священник благословить вірних рукою, виголошуючи: «Благословеніє Господне на Вас, Того благодатію і чоловіколюбієм, всег-да, нині і присно і во віки віков», а хор відповідає «Амінь». Священник далі промовляє: «Слава Тебі, Христе Боже, упо-ваніє наше, слава Тебі», а півці або хор: «Слава... І нині... Господи помилуй (три рази), Благослови!»

Священник зачинає одпуст словами: (В неділі: «Вос-кресий із мертвих...») Христос істинний Бог наш, молитва-

ми пречистия Святия Матери». Тут додаються в понеділок: заступленьми честних небесних сил безплотних; у вівторок: честного і славного пророка, предтечі і крестителя Йоана; в середу і п'ятницю: силою честного і животворящего Креста; в четвер: святих славних і всехвальних апостол, іже во святих отца нашего Николая архієпископа, Мірлікійскаго чудотворца; а в суботу споминає всіх тих, що їх упродовж тижня споминав: заступленьми честних небесних сил безплотних, честного і славного пророка, предтечі і крестителя Йоана, святих славних і всехвальних апостол, іже во святих отца нашего Николая, архієпископа Мірлікійскаго чудотворца, святих славних і добродієвних мученик, преподобних і богоносних отець наших, іже во святих отца нашего Йоана Златоустаго архієпископа Константина града, святих і праведних богоотець Йоакима і Анни і святого (єгоже єсть храм) і всіх святих помилює і спасєт нас, яко благ і чоловіколюбець.

Півці або хор відповідають «Амїнь». При більш торжественних Літургіях священник вносить многолітствіє, звернений лицем до народу. Найперше: «Святїйшему вселенскому Архієрею (ім'я) сотвори, Господи, многая літа», а нарід співає: «Многая літа». Потім: «Предлежащим властем нашим, Блаженнішому Верховному Архiepіскопові, Боголюбивому епископові, Всему чину священническому, і іноческому, всім отцем і братіям нашим, і всім православним християном, сотвори, Господи, многая літа». Півці і нарід співають «Многая літа».

Священник підходить до трапези предложення, споживає Святі Дари, виполоскує чашу вином і водою, витирає мокроту губкою, складає покровці на свої місця і входить в захристію, де скидає священну одежу, а при тім проказує: «Нині отпускаєши раба Твоего, Владико, по глаголу Твоему со миром...», далі Трисвятоє, Отче наш і тропарі: «Уст Твоїх...», «Слава...», Кондак: «От небес пріял еси...», «І нині...», Богородичен: «Заступице християн непостидная...», 12 разів Господи помилуй, «Чеснійшую херувім», «Слава... І нині...» і одпуст.

БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Божественна Літургія св. Василя Великого різнить-ся від Божественної Літургії св. Івана Золотоустого тим, що священник проказує довші молитви. Порядок і суть Служби Божої ті самі, що й у св. Івана Золотоустого. За свідченням константинопільського патріарха Прокла, що був учнем св. Івана Золотоустого, св. Василій Великий скоротив Божественну Літургію св. апостола Якова, а св. Іван Золотоустий скоротив Святу Літургію св. Василя Великого. Однак скорочені були тільки молитви, які священник проказує півголосом, а істота і порядок залишилися незмінні. Всі ектенії, возгласи і порядок священнодійств є такі самі, що й у Божественній Літургії св. Івана Золотоустого. В півголосних молитвах ось які зайшли зміни:

1) В проскомидії, де згадується св. Івана Золотоустого, в Службі Божій Василя Великого згадується Василія Великого;

2) По словах «Станім добрі...» аж до слів: «І да будуть милости...» священник читає довшу молитву, а в зв'язку з цим і півці співають протягліше;

3) Перед словами освячення: «Прийміте ядіте» і «Пійте от нея всі...» священник додає ще слова: «даде Своім учеником і апостолом, рек...»;

4) Замість «Достойно есть...», півці або хор співають ірмос дев'ятої пісні утреннього канону: «О Тебі радується всякая твар...»;

5) На одпусті, замість св. Івана Золотоустого, поминається св. Василія Великого;

6) У Великий Четвер, замість херувимської пісні, співається: «Вечери Твоєя тайния...», а у Велику Суботу: «Да молчит всякая твар...»;

Святу Літургію св. Василя Великого відправляємо тільки десять разів упродовж року, а саме:

у всі неділі святого Великого Посту (п'ять неділей), крім Квітної;

у Великий Четвер і Велику Суботу, в навечер'я Різдва Господнього і Богоявлення, і в день Василя Великого,

14 січня. Коли навечер'я Різдва Господнього або Богоявлення припадає в суботу або в неділю, тоді в навечер'я відправляємо Божественну Літургію св. Івана Золотоустого, а Літургію Василя Великого — в сам день празника.

БОГОСЛУЖЕННЯ НА КОЖНИЙ ДЕНЬ ТИЖНЯ

Як відбуваються Богослуження кожного дня в тиждні, написано в церковнім уставі. Також згадує про це Октоїх і Мінея. Кожний день тижня має змінні частини, які в Богослуженнях помітні.

В неділю всі Богослуження присвячені Воскресенню Господньому. У всіх Богослуженнях прославляється Воскресення і згадується ті місця, в яких Святе Євангеліє згадує про Нього.

Понеділок присвячує Церква безплотним силам, ангелам, тому що їх Господь сотворив найперше, перш ніж сотворив увесь видимий світ і людину. Тому то й тропарі в понеділок присвячені ангелам, святим безплотним силам.

Вівторок присвячений старозавітним пророкам, а особливо святому пророкові, Предтечі і Хрестителю Господньому Іванові, про якого пише Святе Євангеліє, що немає між народженими більшого святця. Тому то у кожний вівторок читається тропарі, присвячені пророкам, а передусім Хрестителеві Господньому Іванові. Отже, понеділок і вівторок присвячені Старому Завітові і в ті дні споминаються старозавітні часи.

Середа і п'ятниця — це вступ до Нового Завіту. У тропарях споминається про передання Христа Спасителя на муки і смерть. У середу згадується про передання на смерть, а в п'ятницю — страсті і смерть. Зокрема Церква каже віддати почесь хресному дереву, що на ньому вмирав Господь.

Четвер присвячує Церква першим благовісникам Євангелія Христового, апостолам, а між ними переємникові і благовісникові чистоти віри Христової, святому Отцю нашому Миколаєві Чудотворцеві Мирлікійському.

Субота закінчує діло сотворення світу. В суботу спочив Христос у гробі, тому Свята Церква каже поминати в суботу померлих «отець і братій наших, от віка упокоївшись в надєжді воскресєнія з мертвих». В суботу в одпусті поминається всіх святих, що їх честі і пам'яті були присвячені попередні дні тижня.

Матір Божу, як заступницю всіх християн, згадується кожної неділі і свята і кожного дня в тижні в богородичнім, кінцевім тропарі і в одпусті при кінці Божественної Літургії.

ЛІТУРГІЯ ПРЕЖДЕОСВЯЩЕННИХ ДАРІВ

Сама назва вказує, що Літургія Преждеосвященних Дарів відрізняється від Літургії св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого. Під час цієї Літургії не освячується Святих Дарів, тільки на попередній, недільній. Тому на Літургії Преждеосвященних Дарів нема проскомидії.

Шостий Вселенський Собор постановив: «У всі дні посту Святої чотиридесятниці, крім суботи і неділі і святого дня Благовіщення, Свята Літургія нехай не правиться інша, як тільки Преждеосвященних Дарів». У Печерській Лаврі Літургія Преждеосвященних Дарів відправлялася кожного дня Великого Посту, крім понеділків і вівторків, очевидно також субіт і неділь.¹⁸⁴

У Великому Пості не відправляється Божественна Літургія ані св. Івана Золотоустого, ані св. Василя Великого, тому що освячення Святих Дарів уважалося в давнину великою духовою радістю, а Євзевій прирівнює Службу Божу до свята Пасхи. Такі радісні почування не годяться з Великим Постом, коли Церква навчає, що треба каятися за гріхи і творити діла милосердя й покути. Тому то під час Великого Посту Церква не дозволила відправляти Божественні Літургії Івана Золотоустого чи Васи-

¹⁸⁴) "Правила Святаго Вселенскаго Шестого Константинопольскаго Собора, иже въ Трулѣ царскихъ палатъ", Москва 1893, правило 52.

лія Великого, на яких відбуваються освячення Святих Дарів.

Однак, з другого боку, хоч нарід умертвлює своє тіло, потрібно його покріпити небесною поживою, Тілом і Кров'ю Господньою, для свіжих сил. Для цього й впроваджено Літургію Пржедєосвященних Дарів, де не відбувається освячення Тіла і Крови Господньої, а вірні можуть користати і приступати до Святого Причастя.

Святий хліб на проскомидії приготавлиється тоді, коли священник відправляє Літургію св. Івана Золотоустого або св. Василя Великого. Коли в тижні не припадає свято Благовіщення Пресвятої Богородиці, тоді святий хліб приготавлиється в неділю для Літургії Пржедєосвященних Дарів.

Хліб повинен бути вирізаний з просфори так, як вирізується його для Божественної Літургії Івана Золотоустого чи Василя Великого. Священник вимовляє: «Во воспоминаніє Господа...», «яко овча на заклєніє ведеться». Точні правила подані в Літургіконі, на початку Літургії Пржедєосвященних Дарів і в рубриках тексту цієї Літургії.

Під час освячення Дарів священник вимовляє: «І сотвори хліб убо сей честное тіло Христа Твоего», а не говорить у множині — «хліби сія...», тому що є тільки один Христос, як в однім, так і в другім агнці.

Коли священник роздроблює першого агнца і впускає частину в чашу, а потім вливає в неї теплоту, тоді приготованого для Пржедєосвященної Літургії агнца кладе на ліву сторону на губку, а правою рукою бере ложечку, вмочує її в Пречистій Крові Господній і робить нею хрест на агнці там, де агнець був свіжо різаний. Цього агнца вкладає в кивот, де він зберігається до Літургії Пржедєосвященних Дарів. Ця Літургія повинна відправлятися тільки по дев'ятому часі і по Вечірні ввечері.

ПРИГОТУВАННЯ І ПОЧАТОК ВЕЧІРНІ

Священик, що має намір відправляти Літургію Пржеосвящених Дарів, має приготувати себе вступними молитвами перед іконостасом так, як перед Літургіями Івана Золотоустого і Василя Великого. По молитвах входить у святилище, цілує Святий Престол, хрест на ньому і Святе Євангеліє, одягається у священні одежі, роблячи над ними знак хреста, і цілує хрест на фелоні, однак нічого не говорить, крім «Господу помолімся».

По проскомидії священик стає перед Святою Трапезою, робить три поклони, проказує «Боже милостив, буди мні грішному», цілує Святе Євангеліє, Святу Трапезу і на престольний хрест, потім робить хрест Святим Євангелієм над престолом і виголошує: «Благословенно царство, Отця і Сина і святого Духа, і во віки віков», а півці або хор відповідають: «Амінь». Відразу починається Вечірня.¹⁸⁵ Півці читають «предначинательний псалом», а священик виходить перед царські врата, читає світильнічні молитви, зачинаючи від четвертої, тому що три перші будуть прочитані по малих екtenіях.

По псалмі священик виголошує Велику Ектенію, а по возгласі: «Яко подобает Тебi всякая слава, честь і поклоненіє» стихословиться 18 катизма: «Ко Господу внегда скорбіти ми» (Псалми 119—133). По кожнім антифоні, тобто по кожнім «Слава» катизми, священик (або диякон) виголошує малу екtenію, а зараз після неї прочитує світильнічні молитви. По першій малій екtenії виголошує: «Яко Твоя держава і Твое єсть царство, і сила і слава...». По другій малій екtenії слідує возглас: «Яко благ і чоловіколюбєць Бог єси...», а по третій екtenії: «Яко Ти єси Бог наш, Бог єже миловати і спасати...».

Коли напередосвячений агнець знаходиться в кивоті на престолі, тоді священик бере під час катизми агця з кивота, кладе його на дискосі з належною пошаною, обкаджує зізду і перший покровець, покриває ним святий хліб, нічого не говорячи. Потім обкаджує святий престол

¹⁸⁵) "Літургікон сіє єсть Служєбник", Рим 1952, стор. 404.

з чотирьох сторін, робить доземний поклін перед святими Дарами, бере дискос і ставить собі на голову, і в супроводі засвіченої свічки й кадила переносить на трапезу проголошення.

Там вливає до чаші вино і воду, нічого не говорячи, обкаджує покровці, покриває ними чашу і дискос, нічого не говорить, тільки: «Молитвами святих отець наших, Господи Ісусе Христе, Боже наш, помилуй нас».

Потім священник вертається до престола, складає ілтон, що був розложений під час виймання святих Дарів, і кладе на ньому Святе Євангеліє.

По скінченні катизми священник виголошує малу екстенію, як було сказано, по возгласі: «Яко Ти еси Бог наш...», півці співають: «Господи воззвах к Тебі...». Коли співають «Слава... І нині...», тоді відкриваються царські врата і відбувається вхід з кадильницею. Коли на Літургії буде читане Євангеліє, тоді вхід відбувається з Євангелієм.

По вході читці читають дві паремії: одну з книги Битія про упадок у гріх і його наслідки, а другу з книги Притч про Божу мудрість, якої треба прагнути.

Перед читанням паремій читець виходить перед амвон на середину церкви і, держачи книгу, робить поклін, а священник або диякон стає в царських вратах і виголошує: «Воньмім, мир всім». Півці або хор співають: «І духови Твоєму». Тоді священник або диякон: «Премудрость», а читець читає прокімен. Священник або диякон закликає: «Воньмім», а читець читає паремію і другий прокімен.

Прочитавши паремію, диякон або священник виголошує: «Повеліте!»! Священник бере обома руками кадильницю та засвічену свічу і, стоячи перед святою трапезою, звернений лицем до сходу, робить свічкою й кадильницею знак Святого хреста згори вниз і виголошує: «Премудрость прості». Тоді звертається до заходу, в напрямі вірних, і робить так само знак Святого хреста й виголошує: «Світ Христов просвіщає всіх». Цими словами священник не-

мов пояснює, що те, що було прочитане в паремії і буде завжди читатися, просвічує наші уми і серця й увесь світ.

Опісля вірні кладуть доземні три поклони, а читці читають «притчей чтеніє». Диякон або священник мовить: «Воньмім», а читець читає паремію. Царські врата закриваються. Прочитавши паремію, священник говорить: «Мир Ти Премудрость».

«ДА ІСПРАВИТЬСЯ...»

Священник стоїть перед Святою Трапезою і співає стихи 140 псалми: «Да ісправиться молитва моя, яко кадило пред Тобою...» Після того кадить спереду Святий Престол і переходить в супроводі свіченосця на правий бік Святої Трапези, кадить правий бік і клякає, а півці або хор співають ті самі стихи: «Да ісправиться молитва моя, яко кадило пред Тобою, воздіяніє руку моєю жертва вечерняя». Тоді священник стає просто, бере від служачого кадильницю, кадить південну сторону Святої Трапези, переходить на східню сторону і тут кадить та співає другий стих: «Положи Господи, храненіє устном моїм, і дверь огражденія о устнах моїх». Священник кадить східню сторону Святої Трапези, переходить на північну, кадить її і клякає, а півці або хор співають: «Да ісправиться молитва моя, яко кадило пред Тобою, воздіяніє руку моєю жертва вечерняя». Священник стає просто, кадить ще раз північну сторону Святої Трапези і співає дальший стих: «Не уклони сердце мое в словеса лукавствія, непщевати вини о грісїх»; кадить ще раз північну сторону Святої Трапези, переходить знову на західню сторону, там клякає, а півці або хор співають: «Да ісправиться молитва моя...». По закінченні стиха священник стає просто, кадить Святу Трапезу спереду, віддає кадильницю і співає половину стиха: «Да ісправиться молитва моя, яко кадило пред Тобою...», а півці або хор продовжують: «Воздіяніє руку моєю жертва вечерняя». Підсумовуючи сказане, священник кадить Святу Трапезу на початку і при кінці кожного стиха. Коли священник співає, тоді стоїть, а вірні клякають на обидва коліна. Коли вірні, півці або хор співають, тоді священник клякає.

Коли священник обкадив Святу Трапезу з усіх чотирьох сторін і став перед Святою Трапезою, а вірні закінчили співати: «Воздіяніе руку моею жертва вечерняя», тоді вірні разом із священником кладуть три доземні поклони. Коли вірні не беруть участі у співі, тоді вони впродовж співу всі стоять навколішки. Стихи: «Да ісправиться молитва моя, яко кадило пред Тобою...» співається при закритих царських вратах. Співом «Да ісправиться молитва моя...» закінчується Вечірня, а потім починається Літургія.

По складенні трьох доземних поклонів у деякі дні читаються Апостол і Євангеліє, якщо припадає святий або храмовий празник. Тоді священник або диякон виголошує: «Воньмім», читець читає прокімен Апостола і Апостол, а по «Аллилуя» відбувається читання Євангелія. У Страшний тиждень читається тільки Євангеліє, Апостола не читається.

В ті дні, коли Типікон приписує читати Апостол і Євангеліє, відкриваються царські врата. Перед читанням Євангелія священник обкаджує Святу Трапезу, ікони і вірних, а півці або хор співають: «Аллилуя». В понеділок, вівторок і середу Страсного тижня Апостола не читається. Зараз по трьох доземних поклонах, після «Да ісправиться молитва моя...», диякон або священник виносить через царські врата Євангеліє і виголошує: «Премудрость прості услишим і т. д.». Півці або хор відповідають на заклик «Мир всім» — «І духови Твоєму», а священник продовжує: «От Матея святого Євангелія чтеніє». По прочитанні Євангелія півці або хор співають, як і на святій Літургії Івана Золотоустого або Василя Великого: «Слава Тебі Господи, слава Тебі». Священник, прочитавши Євангеліє, цілує його зверху, де є зображення Спасителя, ставить Євангеліє на Святій Трапезі догори над антимінсом і виголошує ектенію: «Рцем всі...» Як є диякон, то диякон виголошує ектенію, а священник читає молитву, яку прочитує на Літургіях св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого. Як диякона нема, тоді по прошенні «Помилуй нас, Боже, по великій милости Твоїй, молим ти ся, услиши і помилуй» проказує півголосом молитву, а по ній ви-

голошує дальші прошення приліжної ектенії, яку закінчує возгласом: «Яко милостив і чоловіколюбче Бог еси, і Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину, і святому Духу, нині і присно, і во віки віков».

По цій ектенії священник виголошує ектенію оглашених, яку закінчує возгласом: «Да і тії с нами славлять пречестное і великоліпое імя Твоє, Отца і Сина, і святого Духа, нині і присно, і во віки віков», а півці відповідають «Амінь». Під час ектенії оглашених священник розкладає на престоли антими́нс. Якщо більше священників співслужать, тоді вони всі спільно розкладають антими́нс.

По ектенії оглашених священник проказує молитву, по якій виголошує возглас: «Да і тії с нами славлять пречестное і великоліпое імя Твоє, Отца і Сина, і святого Духа, нині і присно, і во віки віков», а півці або хор відповідають «Амінь». Як є диякон, то закликає оглашених, щоби вийшли: «Єлици оглашеннії ізидіте, оглашеннії ізидіте; елици оглашеннії, ізидіте, да никто от оглашених, елици вірнії, паки і паки миром Господу помолімся». Як є два або більше дияконів, тоді вони виголошують цей заклик навперемінно. Від середи Хрестопоклінної седмиці (від середопістя) виголошується ще додаткові прошення за оглашених з півголосною молитвою священника і возгласом: «Яко Ти еси просвіщеніє наше і Тебі славу возсилаєм Отцу і Сину і святому Духу, нині і присно, і во віки віков», а півці відповідають «Амінь». Ті прошення з возгласом виголошує священник від середопістя до середи четвертої седмиці (тижня). По возгласі священник виголошує: «Єлици оглашеннії, ізидіте, оглашеннії ізидіте, елици ко просвіщенію, приступіте; помолітеся, іже ко просвіщенію», а півці відповідають: «Господи помилуй». По цім прошенні виголошує священник ектенію, яка відноситься тільки до Літургії Преждеосвященних Дарів, хоч би ця Літургія припадала навіть у свято. Ця ектенія закінчується закликом: «Єлици ко просвіщенію, ізидіте; іже ко просвіщенію, ізидіте: елици оглашеннії, ізидіте: да никто от оглашених, елици вірнії, паки і паки миром Господу помолімся», а півці або хор відповідають «Господи помилуй».

ВЕЛИКИЙ ВХІД

По цьому заклику священник молиться півголосом за вірних, а потім продовжує ектенію: «Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоєю благодатію», а півці знову відповідають «Господи помилуй». Потім священник, а як є, то диякон, виголошує «Премудрость», а священник: «Яко подобает Тебѣ всякая слава, честь і поклоненіє, Отцу і Сину, і святому Духу, нині і присно, і во віки віков». Півці або хор співають «Амѣнь» і священник виголошує: «Паки і паки миром Господу помолімся». По «Господи помилуй» священник проказує молитву вірних, а по ній друге прошення: «Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоєю благодатію». По відповіді «Господи помилуй» диякон або священник виголошує «Премудрость», а священник: «По дару Христа Твого, с нимже благословен еси, со пресвятим і благим і животворящим Твоім Духом, нині і присно, і во віки віков». Півці або хор відповідають «Амѣнь» і співають: «Нині сили небесня с нами невидимо служать; се бо входить цар слави, се жертва тайна, совершена дориноситься. Вірою і любовію приступим, да причастници жизни вічняя будем: аллилуя, аллилуя, аллилуя».

Під час співу відкриваються царські врата, диякон (якщо є) входить північними дияконськими дверми в святилище, обкаджує Святу Трапезу, трапезу предложення, іерея, стає перед Святою Трапезою і разом з ієреєм відмовляють молитву три рази: «Нині сили небесня...» Кожного разу роблять метанію. По молитві йдуть до трапези предложення, священник кладе на рам'я диякона «воздух», а святий дискос кладе на свою голову. Святу чашу бере в лівицю і несе її при грудях своїх¹⁸⁶ в супроводі диякона

¹⁸⁶⁾ В Требнику Петра Могили з 1646 р. так написано: "Подобает ти відати о Іерею, яко в Преждеосвященних літургіях, на великом вході, егда с дияконом літургісашеши, не подобает диякону Божественния Тайни тіла і крове Господней, на дискосі сущія, ко грєненію подавати, но сам і божественния тайни, яко уже свер-

з кадильницею і нічого не говорить. Обидва виходять північними дияконськими вратами перед іконостас, входять царськими вратами в святилище, де священник кладе на Святу Трапезу дискос і чашу, покриває їх «воздухом», нічого не говорячи. Обкаджує Святі Дари на престолі, а коли півці закінчують співати «Нині сили...», священнослужителі і вірні кладуть три доземні поклони. Царські врата закриваються, а диякон (якщо є) виходить південними дияконськими вратами, стає перед іконостасом і виголошує ектенію: «Ісполним вечернюю молитву нашу Господеві». Як нема диякона, тоді сам священник її виголошує. По прошенні «О ізбавитися нам от всякія скорби, гніва і нужди...» проказує молитву на поставлення Святих Тайн, а потім продовжує і закінчує возгласом: «І сподоби нас, Владико, со дерзновенієм, неосужденно сміти призивати Тебе небеснаго Отца і глаголати». Півці або хор виголошують «Отче наш...».

По возгласі: «Яко Твое єсть царство...» священник виголошує «Мир всім», а по відповіді півців або хору: «І духови твоєму» диякон, а як його нема, тоді священник співає: «Глави наша Господеві приклоним», а півці або хор підтверджують словами: «Тебі Господи».

СВЯТЕ ПРИЧАСТЯ І ОДПУСТ

Священник приклоняє голову і проказує молитву подібно, як на Літургіях св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого. По молитві священник виголошує: «Благодатію і щедротами і чоловіколюбієм єдинороднаго Сина Твого, с нимже благословен єси, со пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і присно, і во віки віков», а по відповіді «Амінь» він знову проказує молитву.

шени, на главі своєї, і чашу с простим вином, вишуйци близь своїх персей, неси, да не простим людям вину ко поклоненію простому не священному подаси вину. Диякон же с кадильницею точію предидий, часто святая от тебе несимая обрцааяся, да кадить", (сторінка 253).

По молитві робить три метанії разом з дияконом і вони говорять кожного разу: «Боже, милостив буди мені грішному».

По молитві священник сягає рукою під покровець і зі страхом та побожністю доторкається рукою живото-р'ящого хліба, а диякон в той час виголошує «Воньмім». Як нема диякона, тоді сам священник виголошує «Воньмім, Пржедосвященная Святая святим». Півці або хор співають: «Єдин свят, єдин Господь, Ісус Христос, во славу Бога Отца. Амінь».

В той час священник відкриває покровець, а диякон входить у святилище, стає близько священника і говорить: «Раздоби, владико, святий хліб». Як нема диякона, тоді сам священник роздроблює агня на чотири частини з великою увагою й побожністю і вимовляє: «Раздробляється і розділяється агнець Божий, раздробляемый і неразділяемый, всегда ядомий і никогда іждиваемый, но причащающийся освящай». По тих словах бере верхню частину і впускає її в чашу, нічого не говорячи. Диякон вливає в чашу «теплоту» і також нічого не говорить. Тим часом півці або хор співають причастен: «Вкусіте і видіте, яко благ Господь: Аллилуя, аллилуя, аллилуя». Якщо припаде день Святого або храма, тоді співають і другий причастен.

Священник закликає диякона словами: «Дияконе, приступи». Диякон приступає, робить побожно поклін, просить прощення і говорить: «Се прихожду ко безсмертному царю і Богу нашему» і «Преподаждь ми, владико, Честное і Святое тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа». Священник бере частицю з дискоса, дає дияконіві і говорить: «(Ім'я) священнодиякону, преподається честное і святое пречистое тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа, во оставленіє гріхов его і в жизнь вічную». Диякон цілує руку священника, відходить за Святу Трапезу, приклоняє голову і молиться разом зі священником: «Вірую, Господи і ісповідаю...» Священник також бере в руку частицю і говорить: «Честное і пресвятое тіло Господа і Бога і Спаса нашего Ісуса Христа преподаєть-

ся мні (ім'я) ієрею, во оставленіє гріхов моїх і в жизнь вічную. Амінь». По тих словах схиляє голову і говорить молитву: «Вірую, Господи і ісповідую...» По молитві причащаються Святих Тайн зі страхом і вірою. Священик бере губку і змітає нею частиці в чашу, вимовляючи тричі: «Слава Тебі, Боже», цілує губку і відкладає на своє місце. Якщо є диякон, то він згортає в чашу частиці, нічого не говорячи. Потім відкриває царські врата, бере святу чашу і виголошує, звернений лицем до народу, «Приступіте». Як нема диякона, тоді сам священик це робить, а півці або хор співають: «Благословлю Господа на всякое время. Аллилуя». Священик бере чашу і причащає вірних так, як на Літургії св. Івана Золотоустого.

По причастю священик кадить святі Дари, віддає кадильницю і кладе святий дискос на голову диякона, а як диякона нема, тоді сам бере дискос в ліву, а чашу в праву руку і говорить тихо: «Благословен Бог, просвіщай і освящай нас» та виголошує, звернений до людей: «Всегда, нині і присно, і во віки віков». Півці або хор відповідають «Амінь» і співають: «Благодарим Тя, Христе, Боже наш, яко сподобил еси нас причастники бити Пречистаго Твоего тіла і Честния Твоея крове, ізліяння за весь мір во оставленіє гріхов, смотрення Твоего таїнства. Аллилуя, аллилуя, аллилуя».¹⁸⁷ Диякон виходить перед іконостас, перемінює орар і виголошує ектецію: «Прості пріємше Божественних...», яка приходить у тому самому місці в Літургії св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого. По ектенії моляться; складає подяку Господеві за те, що дозволив причаститися, і просить, щоб Господь утвердив нас у страсі, зберіг наше життя і утвердив нас молитвами і мольбами пресвятої Богородиці. Потім складає ілтон і, держачи прямо Святе Євангеліє, робить хрест над престолом і виголошує: «Яко Ти еси освященіє наше, і Тебі славу возсилаєм, Отцу і Сину, і святому Духу, нині і присно, і во віки віков», а півці або хор відповідають: «Амінь». Священик закликає: «Со ми-

¹⁸⁷) "Літургікон", стор. 453.

ром ізидем», півці або хор: «О імені Господні». Диякон продовжує: «Господу помолімся», а півці аб хор: «Господи помилуй». Священик виходить перед іконостас і виголошує т. зв. заамвонну молитву, як це припадає на тому самому місці у Літургії св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого. По молитві півці або хор кажуть «Амінь» і співають: «Буди імя Господне от нині і до віка» та відчитують 33 псалму.

Під час заамвонної молитви диякон стоїть перед намісною іконою Спасителя з приклоненою головою й орарем в руці аж до кінця молитви, а по закінченні входить північними дияконськими дверми у святилище. Священик входить царськими вратами і молиться на спожиття Дарів: «Ісполненіє закона...» Коли священик скінчив молитву, диякон підходить до трапези предложення і споживає святі Дари зі страхом і вірою. Під час співання 33 псалми священик виголошує: «Благословеніє Господне на Вас...», як під час Літургії св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого, а по «Амінь» продовжує: «Слава Тебі, Христе Боже, упованіє наше, слава Тебі». Півці або хор відповідають: «Слава... І нині..., Господи помилуй (три рази). Благослови».

Священик виголошує одпуст: «Христос істинний Бог наш, молитвами Пречистия Своея Матере (слідують поминання дня, Святого чи храму), іже во Святых Отца нашего (єгоже єсть храм) і всіх Святых, помилует і спасет нас, яко благ і чоловіколюбєць», а півці або хор закінчують «Амінь». Такий одпуст виголошує священик до Страсної седмиці. В Страсну седмицю (тиждень) виголошує ось такий одпуст: «Грядий Господь на вольную страсть нашего ради спасенія, Христос істинний Бог наш, молитвами Пречистия Своея Матере, святых славних і всехвальних апостол, святых праведних богоотець Йоакима і Анни, і всіх Святых, помилует і спасет нас, яко благ і чоловіколюбєць».

Треба пам'ятати, що Літургія Преждеосвященних Дарів відноситься до наступного дня і береться службу і святого з наступного дня.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Археографическій Сборникъ Документовъ относящихся къ исторіи сѣверо-западной Руси, Том двѣнадцатый. Вильна 1900.
- Біланюк П. Українська Церква, її сучасне й майбутнє. Торонто-Чикаго 1966.
- Двірник Й. Роля іконостасу в Божественному культі. Монреаль 1960.
- Булгаков С. Настольная Книга для священно-церковно-служителей. Харків 1900.
- Веніамин, Архієп. Новая Скрижаль или объясненіе о Церкви, о литургіи и о всѣхъ службахъ. Ст. Петербург 1899.
- Вербовий Д. Красота и Значеніе Богослуженія въ Православной Христовой Церкви. Майфилд 1939.
- Вечірня і Утреня та інші Богослуження на неділі і свята цілого року, друге поправлене видання. Мондер 1945.
- Голубинскій Е. Исторія Русской Церкви 4 тт. Москва 1901.
- Герич. Ю. Екзегезис Сильвестра Коссова (1635). Йорктон 1961.
- Герич Ю. Огляд Богословсько-літературної діяльності Йосафата Кунцевича. Торонто 1960.
- Дольницький І. Типікъ Церкве Руско-Католическія. Львів 1899.
- Досковський Я. Типіконъ сирѣчь Уставъ Церковнаго Пѣнія и особеннаго правилочтенія, по указамъ въ книгахъ церковныхъ обрѣтающимся, съ приложеніємъ Столповъ Евангелійныхъ по ключевымъ словам. Перемишль 1852.
- Книга Правилъ святыхъ Апостолъ, Святыхъ Соборовъ Вселенскихъ и Помѣстныхъ Святыхъ Отець. Москва 1893.
- Коржан М. Східні Церкви. Мюнхен 1964.
- Лепкій О. Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ. Львів 1905.
- Лужницький Л. Літургіка. Львів 1922.
- Макарій Митр. Введеніе въ православное Богословіе. Ст. Петербург 1913.

- Малишевскій Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность. Москва 1903.
- Марусин М. Чини Святительскихъ Службъ в Киѣвскому Евхологіоні з початку XVI ст. Рим 1966.
- Методій Іером. Объясненіе Богослуженія и Церковный Уставъ. Казань 1909.
- Микита О. Руководство въ Церковный Типиконъ. Друге видання. Ужгород 1901.
- Минія, місяці 1-12, 12 тт. Киѣв 1894.
- Минія Праздничная, именуемая Антологіонъ. Москва 1895.
- Мільницький Й. Богословіе моровствене приладжене до потребъ священниковъ рускихъ. Львів 1910.
- Мышковскій Т. Евхологіонъ или требникъ содержай въ себѣ чины святыхъ Тайн, благословеній и освященій, и иныхъ различныхъ требъ и моленій церковныхъ по чину восточному святыхъ Христовыхъ Церкви. Львів 1925.
- Наука про Службу Божу. Підручник для IV-ої класи повсѣхнихъ шкѣл. Варшава 1938.
- Николаев К. Восточный обряд. Париж 1950.
- Никольскій К. Пособіе къ изученію Устава Богослуженія Православной Церкви. Ст. Петербург 1900.
- Недзільницький І. Наука о Православной Вѣрѣ. Изданіе для Галичанъ и Угровруссовъ. Нью Йорк 1905.
- Нярадѣ Д. Сп. Про важність Літургічного життя. (У виданні Календаря Місіонаря). Львів 1938.
- Отман С. Божественная Литургія. Париж 1933.
- Пелеш Ю. Пастырское Богословіе. Друге видання. Відень 1885.
- Пѣвницький В. Священникъ. Приготованіе къ Священству и жизнь священника. Киѣв 1897.
- Помазанскій М. Въ мірѣ молитвы. Краткія свѣдѣнія о православномъ Богослуженіи. Джорданвил 1957.
- Псалтирь блаженнаго Пророка і Царя Давида. Львів 1893.
- Псалтир і Часослов українською мовою. Переклад Киѣвскій. Видання друге. Торонто 1961.
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим 1963.
- Слободской С. Законъ Божій. Для семьи и школы. Джорданвил 1957.
- Соловій М. Літургіка I і II чч. Торонто 1959.

- Соловій М. Божественна Літургія — Історія — Розвиток — Пояснення. Рим 1964.
- Студинський К. Львівська Духовна Семинарія в часах Маркіана Шашкевича (1829-1843). Львів 1916.
- Требникъ. Києво-Пехерська Лавра 1864.
- Евхологіонъ или Требникъ ім'яй въ себѣ чини святихъ Тайнъ, благословеній, освященій и иныхъ моленій церковныхъ на различныя потреби вѣрныхъ. Жовква 1926.
- Малый Требникъ. Рим 1946.
- Тріодіонъ, сієсть Трипѣснецъ, 2тт. Київ 1894.
- Тріодіонъ, сієсть Трипѣснецъ. Тріодъ Постная. Москва 1904.
- Фенцик Е. Литургика или объясненіе Богослуженія святой, восточной, православно-католической Церкви на основаніи толкованія церковнаго. Будапешт 1878.
- Хабурський С. Епиклєза. Причинки до розв'язки питання епиклєзи. Йорктон 1968.
- Церковний Устав на рік Божий 1950.
- Цибик Л. Учебная Книга Католическаго Вѣроученія. Львів 1861.
- Часословъ. Рим 1950.
- Шпіраго Ф. Католицький Народний Катехизм. I, II і III чч. Жовква 1913.
- Щудло М. Божественна Літургія. Йорктон 1953.
- Aufhauser J. Die Ostkirche und ihre Liturgie. Düsseldorf 1955.
- Baumstark A. Comparative Liturgy. London 1958.
- ” Vom geschichtlichen Werden der Liturgie. Freiburg 1923.
- ” Liturgische Vorbemerkungen (Die Ostkirche betet). Leipzig 1935.
- Birkenmajer J. Mysli św. Jana Chryzostoma. Poznań 1937.
- Dybowski M. Życie Katolickie. Podręcznik Liturgiki. Quakenbüek 1947.
- Frey A. Die Riten der katholischen Kirche in ihrem Verhältnisse zu einander. Strassburg-Mainz 1903.
- Goar J. Euchologion sive Rituale Graecorum. Paris 1777.
- Irenikon. Monastère Bénédictin (Chevetogne) Belgique.
- King A. The rites of Eastern Christendom, 2 vol. Roma 1947-1948.

- Lacko M. New Documents about Michael Manuel Olšavsky Bishop of Mukačevo 1743-1767. Roma 1959.
- Liturgical Catechism on the Sacrifice of the Divine Liturgy.
- La Divina Liturgia in rito Greco. Per 1. Chiesa Orientale 1961.
- The Epistles, Gospels and Tones of the Byzantine Liturgical year. By Irmgard M. De Vries.
- Matvijiv V. Sv'ata Liturhia abo Sluzba Boza sv. Ivana Zolotoustoho. 1946.
- De Meester P. Studi sui Sacramenti amministrati secondo il rito Bizantino. Roma 1947.
- Ordo Celebrationis vesperarum, matutini et Divinae Liturgiae iuxta recensioem Ruthenorum. Romae 1944.
- Pujol C. De Religiosis Orientalibus ad normam vigentis iuris. Roma 1957.
- Raes A. Introductio in liturgiam orientalem. Roma 1947.
- Richardson C. Eastern and Western Liturgies. The primitive Basis of their later Differences. Cambridge 1949.
- Salaville S. Eusebii Renaudot Dissertatio inedita de Liturgiis Orientalibus II Editio. Roma 1938.
- Schneider C. Studien zum Ursprung liturgischer Einzelheiten östlicher Liturgien. Berlin 1936.
- Stapper R. Katholische Liturgik. Zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen sowie zum Selbstunterricht. Münster 1931.
- Strittmatter A. Missa Graecorum Sancti Iohannis Chrysostomi. II Editio. Roma. s. a.
- Tyciak J. Die Liturgie als Quelle östlicher Frömmigkeit. Freiburg 1937.
- ” Die Liturgie des Morgenlandes und die liturgische Erneuerung unserer Tage. Würzburg 1943.
- Wunderle G. Das Östliche Christentum. Würzburg 1937.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	стор.
Церква	22
Іконостас	40
Свята трапеза — Престол	49
Кивот Дарохранительниця	52
Складення пальців до знаку Святого Хреста	62
Рука архисрея або священика, складена до благословення	64
Складання долонь для отримання благословення	65
Кадильниця	71
Свята Трапеза, Горнє місце, Супрестолля, Трапеза Предложення і Ризниця	77
Знак Святого Хреста, мала метанія і доземний поклін	87
Чаша накрита покривцем	89
Дискос	90
Звізда	91
Ложечка, Копіє	92
Рипіда	95
Воздух	96
П'ять хлібів, пшениця, вино і єлей в час Литії	99
Трікіріон (трисвічник) і Дікіріон (двосвічник)	100
Дальматика і опар сеперду	106
Дальматика і опар ззаду	107
Епітрахиль	109
Пояс	110
Нарукавники	111
Набедреник	112
	277

	стор.
Саккос	115
Саккос і омофор спереду	117
Саккос і омофор ззаду	118
Панагія — енколпійон	120
Митра	123
Мантія	127
Орелець	128
Ряса	130
Скуфія і Камілавка	132
Дзвін	135
Просфора	203
Так розложені Агнець і частиці на Проскомидії	207

З М І С Т :

	стор.
Вступне слово Преосвящ. Кир Ісидора Борецького	5
Погляд на історію і значення обрядів Української Церкви	9
I. ЦЕРКВА — БОЖИЙ ДІМ	15
Богослуження і святиня	15
Дім молитви	18
Будова церков	20
Внутрішній устрій церкви	24
«Оглашенні»	26
Чотири роди покутників	28
Храм вірних, або корабель	32
Стінопис	34
Іконописна література і перекази	35
Іконостас	39
Солея	41
Амвон	42
Царські і дияконські врата	43
Ікони в іконостасі	45
Святилище, або вівтар	48
Престол — Свята Трапеза	51
Знам'я Святого Хреста	56
Почитання Святого Хреста	60
Благословення рукою	63
Благословення Дарами	66
Світло	67
Кадження	69

	стор.
Піднебесне, Киворій, або балдахин	73
Трапеза проголошення	74
Горне місце, або горне сидалище і супрестолля	76
Священнослужитель	79
Зовнішня постава і поведінка	83
Учасники богослужень	84
II. СВЯЩЕННИЙ ПОСУД І ОДЕЖІ	89
Покровці, або лентійці	96
Священні одежі	101
Дияконські одежі	103
Священничі одежі	108
Архиєрейські одежі	115
Дзвони	132
Хоругви	136
III. ЦЕРКОВНІ КНИГИ	139
Вступ до літургічних книг	139
Складові частини богослужень	141
Загальний огляд книг	147
Євангеліє	149
Апостол	151
Псалтир	152
Літургікон — Служебник	153
Архиєрейський Служебник (Архиратикон)	154
Часослов (Орологіон)	155
Октоїх — Осьмигласник	156
Місячна Мінея	158
Празнична Мінея	159
Загальна (Обща) Мінея	159
Тріодь — Трипіснець	160
Посна Тріодь	161
Цвітна Тріодь	164

	стор.
Ірмологіон	166
Типікон	167
Требник — евхологіон	177
Церковні книги з принагідними	
Богослуженнями	180
а) Молитвослов — Молитовник	180
б) Акафісник — Зібрання Акафістів	181
в) Книга Молебних Піній (співів)	182
г) Ізборник	182
г) Вечірня і Утренья	182
д) Підсумки	183
Літургічна мова	183
Історичний огляд церковного співу	187
Органи	192
Церковний спів в українській Церкві	193
IV. БОЖЕСТВЕННА ЛІТУРГІЯ	197
Літургії св. Івана Золотоустого	
і св. Василія Великого	198
Облачення	200
Проскомидія	201
Літургія оглашених	209
Мирна Єктенія	211
Антифони і Ізобразительні	217
Малий Вхід	219
Тропарі	220
«Трисвятоє»	222
Читання Святого Письма	225
Єктенії: Сугуба, Заупокійна і Оглашених	228
Літургія Вірних	232
Іже Херувими і Великий Вхід	233
Цілування Миру	238

	стор.
«Свят, свят, свят...»	241
«Достойно єсть...»	245
«Отче наш»	248
Святе Причастя	250
Заамвонна Молитва	256
Богослуження на кожний день тижня	260
Літургія Преждеосвященних Дарів	261
Приготування і початок Вечірні	263
«Да ісправиться...»	265
Великий Вхід	268
Святе Причастя і Одпуст	269
Бібліографія	273
Список ілюстрацій	277
Зміст	279

